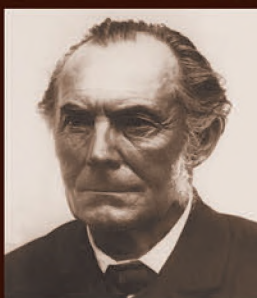

PETER
SLAVKOVSKÝ
 Slovenská
 etnografia

VEDA,
vydavateľstvo
Slovenskej akadémie vied

PETER
SLAVKOVSKÝ

Slovenská etnografia

(kompendium dejín vedného odboru)

VEDA,
vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Ústav etnológie SAV

Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied

Bratislava 2012

Recenzenti:

PhDr. EVA KRÁLIKOVÁ

PhDr. PETER MARÁKY

Etnologické štúdie 18

Publikácia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0086/11

„*Dejiny etnológie na Slovensku v druhej polovici 20. storočia: continuity a diskontinuity v bádanií*“.

© PhDr. PETER SLAVKOVSKÝ, DrSc., Ústav etnológie SAV v Bratislave, 2012

© VEDA, vydavateľstvo SAV, 2012

© Ústav etnológie SAV v Bratislave, 2012

ISBN 978-80-224-1279-7

Zdroje obrazového materiálu:

Archív digitalizovaných negatívov Ústavu etnológie SAV, Bratislava
a Fotoarchív Slovenského národného múzea, Martin.

Obálka:

Osobnosti slovenskej etnografie (zľava hore v smere hodinových ručičiek) – J. Čaplovič, J. Fándly, P. J. Šafárik, J. Hollý, M. Bell, P. Sochán, A. Ch. Zipser, A. Kmeť, J. L. Holuby, J. Podolák, A. Hyčko, S. Kovačevičová-Žuffová, B. Filová, H. Urbancová, J. Mjartan, R. Bednárík, A. Václavík, P. Dobšinský, D. G. Lichard; v strede Rodina roľníka. Horná Súča. Foto S. Schwartz, 1902.

Strana 2: Návrat z poľa. Liptovská Teplička. K. Skřípský, nedatované.

Strana 6 – 7: Vyorávanie zemiakov. Liptovská Teplička. N. Tomanová, 1972.

OBSAH

ÚVOD ■ 9

1. SLOVENSKO NA KONCI 18. A V 19. STOROČÍ
– OD ROMANTIZMU K POZITIVIZMU ■ 13
Počiatky vedeckého záujmu o ľud a jeho kultúru ■ 14
Etnografia v období národného obrodenia ■ 24
 2. SLOVENSKO NA KONCI 19. STOROČIA A V PRVEJ POLOVICI
20. STOROČIA – OD POZITIVIZMU K HISTORICKÉMU
MATERIALIZMU ■ 31
 3. SLOVENSKO V DRUHEJ POLOVICI 20. STOROČIA.
ETNOGRAFIA V OBDOBÍ SOCIALIZMU – DISKONTINUITA
V TRADIČNÝCH KULTÚRNYCH VZORCH
I V ETNOGRAFICKÝCH METÓDACH ICH SKÚMANIA ■ 47
Socialistický spôsob života na Slovensku – etnografická reflexia ■ 49
Od materiálových štúdií k vedeckým syntézam ■ 52
Etnografický atlas Slovenska ■ 56
Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska ■ 57
Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry ■ 58
Štúdium ľudovej kultúry v Karpatoch a na Balkáne ■ 59
Expozícia Slovenského národného múzea v Martine ■ 61
Múzeum slovenskej dediny ■ 67
 4. OD ETNOGRAFIE K ETNOLÓGII, KULTÚRNEJ
A SOCIÁLNEJ ANTROPOLÓGII ■ 71
 5. INŠTITÚCIE A OSOBNOSTI SLOVENSKEJ ETNOGRAFIE
OD KONCA 18. STOROČIA DO PRVEJ POLOVICE
20. STOROČIA ■ 75
- ZÁVER ■ 105
- PRÍLOHY ■ 109
- LITERATÚRA ■ 118
- SLOVAK ETHNOGRAPHY (A Compendium of the History of this
Scientific Field of Study) ■ 124

Venované
SONI KOVAČEVIČOVEJ,
významnej osobnosti
slovenskej etnografie.

*Obchádzanie chotára na sv. Marka. Kruhové koláče boli symbolom plodnosti. Jastrabá.
R. Bednárík, 1935.*

ÚVOD

*Dejiny civilizácie (kultúr), na rozdiel od politických dejín,
národy zblížujú. Neplodia nenávisť ani závisť.*

HENRI LEFEBVRE (1901 – 1991), francúzsky filozof a sociológ

Henri Lefebvre mal v prípade etnografie pravdu. Skúmať a vysvetľovať „všeobecné a zvláštne“ v prejavocho ľudskej kultúry, v spôsobe života rôznych etnických spoločenstiev, ich hodnotenie vlastnými nositeľmi na jednej strane a vzájomné obohacovanie sa tradíciami ostatných etnických spoločenstiev na strane druhej – v tom je zmysel a prínos etnografických štúdií pri poznávaní dejín ľudskej civilizácie, jej jednotlivých kultúr.

Etnografia (etnológia, národopis) – vedný odbor, ktorý sa zaoberá problematikou spôsobu života a kultúry generácií obyvateľov Slovenska ako základného predpokladu pochopenia kultúrnych osobitostí ich civilizačného vývinu s potrebným inštitucionálnym zázemím, vznikala na Slovensku, v porovnaní s ostatnými národmi strednej Európy, veľmi neskoro. Etnografia na Slovensku nemohla vzniknúť skôr ako problémy, ktorými sa zaoberala. Tento významný historický posun si uvedomíme pri zistení, že etnografické pozorovania a ich dokumentovanie nachádzame už v literárnej produkcii klasického stredoveku. Gréci mali svojho Herodota z Halikarnasu v piatom storočí pred našim letopočtom. Jeho monumentálna deväťzväzková *História* je svojím obsahom skôr dielo etnografické ako historické. Z rímskych autorov musíme spomenúť aspoň Tacita z prvého storočia nášho letopočtu, ktorého *Germánia*, podávajúca obraz spôsobu života vo všetkých základných zložkách kultúry, je považovaná za najstaršiu etnografickú monografiu na svete. Spôsob života európskeho obyvateľstva zaujímal v období 6. – 12. storočia i židovských, perzských, byzantských a arabských geografov. Pre Slovanov bolo významné predovšetkým dielo byzantského historika Prokopia zo šiesteho storočia.

V stredovekej Európe sa s nepriamymi etnografickými dokladmi stretávame v prácach kronikárov, ktorí sa na vybraných príkladoch kultúry a spôsobu života snažili poukázať na rozdiely medzi pohanstvom a stále viac sa presadzujúcim kresťanstvom. V období renesancie sa Európa učila od Talianska. Bolo to tak i v procese vývinu etnografie. Jej poznatky sa objavovali v dielach filozofov. Ich postrehy o premenlivosti rôznych etnických kultúr vyvrcholili v diele Giambat-

tista Vica (1668 – 1744). I keď v práci *Zásady novej vedy o celkovej povahe národov* (1725) nemohol prekonať historické determinácie svojej doby, už vtedy upozornil na to, že „starožitnosti nie sú len zaujímavé kuriozity, ale ak sa správne pochopia a dosadia na príslušné miesto, predstavujú dôležité ohnisko v poznávaní vývoja“. Mimoriadny význam pripisoval etymológii jednotlivých jazykov „ako spôsobu poznávania histórie vecí“ a ľudovým tradíciám, „v trvácnosti ktorých videl záruku pravdivosti ich obsahu“. G. Vico poukázal na hodnotu ľudových tradícií a na veľký podiel ľudových vrstiev v historickom procese (Horváthová, 1989).

Veľké zemepisné objavy od konca 15. do 17. storočia priniesli etnografii (etnológii) nové dimenzie. Spolu s termínmi folklór a antropológia znamenali zároveň i terminologický a sémantický chaos v pomenovaní vednej disciplíny, ktorá má v predmete svojho vedeckého záujmu spôsob života a kultúru etnických spoločenstiev. Termín etnografia sa na označenie disciplíny začal používať pri skúmaní európskych etnických spoločenstiev už v osemnástom storočí. Ale aj termín etnológia sa v odbornej literatúre objavil už na sklonku 18. storočia. Na Slovensku ho použil Adam František Kollár už v roku 1783 v práci *Pôvaby dejín verejného práva uhorského kráľovstva* (*Historiae iurisque publici regni Hungariae Amoenitates*).

Etnológia ako porovnávacía vedná disciplína zameraná na štúdium dejín ľudskej civilizácie a vzťahov medzi kultúrami, z ktorej sa neskôr oddelila kultúrna a sociálna antropológia, sa rozvíjala od tridsiatych rokov 19. storočia v rôznych európskych krajinách. V tom čase sa na európskych univerzitách konštituovala už ako študijný odbor. K etnografii, ktorú etnológia definuje ako zber a opis kultúrnych a sociálnych javov, sa vymedzuje ako jej teoretická interpretácia. Francúzsky fyzik André-Maria Ampér v roku 1830 vypracoval systematicku vied. V nej uviedol etnológiu ako hlavnú vednú disciplínu a etnografiu považoval za jej súčasť. Mala sa zaoberať opisom a základnou dokumentáciou kultúrnych javov. Etnológia mala empirické poznatky etnografie teoreticky zovšeobecňovať. Ampérove rozčlenenie vychádzalo zo sémantiky klasickej gréčtiny – „grafo“ (píšem, opíšem) a „logos“ (myšlienka, úvaha).

V prvej polovici 20. storočia vznikla i tzv. aplikovaná etnológia, ktorú využívala najmä koloniálna správa. Bolo prirodzené, že sa pomenovanie etnológia uchytilo predovšetkým v krajinách so zámorskými kolóniami. V germanofónnych oblastiach bol rozdiel medzi etnografiou a etnológiou chápaný skôr ako rozdiel v orientácii bádania: Volkskunde (vlastivedné bádanie v Európe), Völkerkunde (veda o kultúrach mimoeurópskych oblastí). Aby sa to skomplikovalo, v USA a Veľkej Británii etnológiu považujú za subdisciplínu sociálnej antropológie, najmä v antropológických školách a smeroch zaoberajúcich sa historickou analýzou kultúry. V praxi sa neskôr situácia vyvinula tak, že v krajinách strednej a východnej Európy sa prevažne používalo označenie etnografia a v západnej Európe sa stal frekventovanejší termín etnológia (Horváthová, 1989; Kandert, heslo etnológia, Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, 1995).

Na Slovensku v období rakúsko-uhorskej monarchie sa zaužívalo pomenovanie etnografia; ako súčasť národopisu sa používalo až do deväťdesiatych ro-

kov 20. storočia. Výnimkou bol len Kabinet etnológie, vedeckovýskumné pracovisko Filozofickej fakulty UK v Bratislave, založený už v roku 1968. Rozlíšenie oboch vedných disciplín sa prejavilo nielen v ich pomenovaní, ale aj v názvoch európskych i domácich vedeckých inštitúcií. Terminologická i sémantická nejednoznačnosť v označovaní vednej disciplíny bola témou mnohých diskusií európskych vedcov.

V minulosti skúmala etnografia na Slovensku predovšetkým vidiecke spoločnosti. V poznávacej činnosti sa sústredila najmä na prírodné, historické, regionálno-etnické, ekonomicko-sociálne a technologické súvislosti vývinu spôsobu života a kultúry generácií obyvateľstva. Za kvalitatívny posun v bádani možno považovať až súčasný odklon od historizujúceho štúdia spôsobu života a kultúry vlastného národa ku štúdiu človeka, kultúry a spoločnosti.

S vývojom etnografie a folkloristiky (zaoberá sa súborom kultúrnych prejavov realizovaných formami ústnej, hernej, tanečnej, dramatickej a hudobno-spevnej kontaktnej komunikácie) sa celkom prirodzene vyvíjal i záujem o dejiny týchto vedných disciplín. Prvý ucelený koncept dejín slovenskej folkloristiky vypracoval Andrej Melicherčík už v roku 1943, a rozvíjali ho ďalšie generácie folkloristov (napr. Dzubáková, 1976; Leščák, 1996; Michálek, 1998; Hlôšková, 2009). Slovenské dejiny folkloristiky sú v porovnaní s dejinami etnografie spracované podstatne podrobnejšie.

Prvý širšie koncipovaný záujem o dejiny etnografie na Slovensku pochádza z prvej polovice 20. storočia – bol ním príspevok Jiřího Horáka *Z dejín slovenského národopisu* z roku 1925 v druhom vydaní *Slovenskej čítanky* a širšie koncipovaná práca *Národopis československý, Přehledný nástin* z roku 1933 (Horák, 1933).

Systematickejšia pozornosť sa dejinám etnografie venovala až v päťdesiatych rokoch minulého storočia, keď sa stala súčasťou úloh rozhodujúcich etnografických pracovísk – Národopisného ústavu SAV, Katedry etnografie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a Slovenského národného múzea. Spája sa s menami vedeckých pracovníkov – Jána Mjartana, Jána Podoláka, Jána Michálka, Emílie Horváthovej, Igora Krišteka, Štefana Mruškoviča a Viery Urbancovej. Okrem ich prác existuje celý rad parciálnych štúdií o jednotlivých osobnostiach, národopisných a muzeálnych inštitúciách, ktoré obsahujú často i hodnotenia výsledkov ich odborných aktivít. Pre pochopenie historických determinácií vývinu etnografie ako samostatnej vednej disciplíny sú významné aj práce historikov – Júliusa Mésároša, Jána Tibenského, Pavla Hapáka, Vladimíra Matulu, Milana Podrimavského a ďalších.

Sústredenejšia pozornosť skúmania obdobia konca 18. storočia a začiatku 19. storočia je obsiahnutá predovšetkým v prácach Viery Urbancovej a súvisí s hľadaním odpovede na otázku, kedy záujem o spôsob života a kultúru ľudových vrstiev prerástol do systematického bádania s definovaným objektom a predmetom gnozeologického záujmu; bez čoho nie je možné vymedziť žiadnu vednú disciplínu. Pre pochopenie vzniku etnografie a jej ďalšej existencie na Slovensku treba poznať aj motivácie, ktoré tento záujem vyvolali, ale i kauzálne súvislosti, ktoré etnografiu v jednotlivých obdobiach jej vývinu determinovali.

Svoje dôvody poznávať život a prácu ľudí v jednotlivých oblastiach krajiny mali v 18. storočí Matej Bel a Adam František Kollár, iné ich mala vo svojom romantickom období štúrovská generácia, a úplne iné boli v období socializmu, keď silnel vplyv spoločensko-politických rozhodnutí na spôsob života, myslenie a správanie sa ľudí. Politická kauzalita tohto obdobia znamenala i významnú diskontinuitu v metodológii spoločenských vied, etnografiu nevynímajúc.

Jedným z možných gnozeologických postupov pri štúdiu dejín je analýza „sociálnych vln“, ako ju vo svojich prácach prezentovali Alvin a Heidi Tofflerovci. Na históriu pozerajú ako na striedanie jednotlivých civilizačných vln, pričom sa nesústreďujú len na ich kontinuitu, ale aj na diskontinuitu, ktorú historický vývoj vnášal do ľudskej civilizácie. Aj v dejinách etnografie možno odčítať historické súvislosti, ktoré v minulosti kreovali a modifikovali „vlny záujmu“ nielen o etnografické javy, ale aj o vývin etnografie ako vednej disciplíny.

Každé obdobie vývinu spoločnosti prináša špecifické výzvy a limity. Platí to nielen pre vedné disciplíny, vedecké inštitúcie, ale aj pre osobnosti, ktoré ich profilujú. Tá neopakovateľná konfigurácia individuálnych predpokladov vedcov, stavu ich vedných disciplín, ale aj spoločenských podmienok, v ktorých tvorili, určujú ich osobný prínos pri profilácii vývinu vedeckého poznania. Dejiny vednej disciplíny sú nielen sumárom dosiahnutých výsledkov, ale v istom zmysle i predurčovateľom jej ďalšieho vývoja. Treba preto pripomínať prínos jednotlivých osobností, vedeckých kolektívov i celých inštitúcií do histórie vedy. Tento prínos je neodmysliteľným predpokladom formovania samotného vedného odboru, dáva mu historickú kontinuitu.

Od druhej polovice 18. storočia až do začiatku 21. storočia, tak ako sa menili historické a sociálno-hospodárske podmienky spôsobu života a kultúry, menili sa i dôvody, názory a metódy odborných prístupov k ich štúdiu. Predložené kompendium je stručným prehľadom vývinu vedeckého záujmu o problematiku spôsobu života a kultúry obyvateľov Slovenska – jej materiálnych, sociálnych i duchovných kontextov. Napriek tomu nie je len súpisom prác vedeckých osobností a kolektívov, má ambíciu naznačiť i historické kontexty, ktoré im spoločenská situácia na Slovensku v uvedenom historickom období vytvorila. Dejiny vlastnej vednej disciplíny nie sú výlučne historickou kategóriou. Sú vo veľkej miere predpokladom pochopenia i našej súčasnosti. Siahame po nich preto, aby sme mohli lepšie pochopiť hodnoty, ktoré boli vytvorené, a objavne hľadať ich nový význam pre súčasnú etapu vývinu vednej disciplíny.

1. SLOVENSKO NA KONCI 18. STOROČIA A V 19. STOROČÍ – OD ROMANTIZMU K POZITIVIZMU

Ak použijeme terminológiu Alvina a Heidi Tofflerovcov, tak „prvá vlna“ – agrárna revolúcia – bola prvým prevratným bodom v civilizačnom vývoji ľudstva. Priemyselná revolúcia, ktorá sa v Európe začala v 17. storočí, predznamovala jej industriálne obdobie. Ak „prvú vlnu“ symbolizovala motyka (datuje sa niekedy okolo roku 8000 pred naším letopočtom), „druhá vlna“ už symbolizuje manu-faktúra. V západnej Európe sa „druhá vlna“ začala presadzovať v období rokov 1650 – 1750 (Toffler – Tofflerová, 1996). V tom čase sa postupne mení i obraz rodiny. Jej viacgeneračný roľnícky charakter, zodpovedajúci organizácii hospodárskeho života, deľbe práce a činnosti, ktoré zodpovedali tradičným normám a boli predpokladom dosahovania jej záujmových spoločných cieľov, ustúpil nukleárnej rodine, typickej pre priemyselnú spoločnosť. Druhá civilizačná vlna vniesla do dovtedajšieho hospodárstva prevratné zmeny. Bol to začiatok súvislého pokroku, ktorý predznamoval novú regionalizáciu Európy. V tomto procese hospodársko-sociálna úroveň Uhorska – teda aj Slovenska – zostávala za západoeurópskym vývinom. Aký bol v tom čase roľnícky svet – predmet vedeckého záujmu súdobých bádateľov na Slovensku?

Slovensko bolo vidieckou krajinou. Hospodárenie na pôde a chov hospodárskych zvierat determinovali aj sociálno-kultúrny rozvoj jeho obyvateľov. Starý kultúrny základ – zabezpečenie prosperity roľníckej rodiny – nájdeme vo všetkých tradičných európskych roľníckych spoločenstvách. Patrí to k ich kultúrnemu dedičstvu. V sociálno-hospodárskych podmienkach agrárnej spoločnosti bola tradičná roľnícka kultúra (na Slovensku ešte začiatkom 20. storočia) optimálnou sociálnou jednotkou pri využívaní pôdy, dobytky i poľnohospodárskeho náradia. Tvorila harmonické spojenie práce, spotreby a skúseností. „Bol to svet, v ktorom sa stav vecí dnes hodnotil podľa toho, či sa vzdaloval od vecí naplánovaných na zajtra, v ktorom hlavným predpokladom dosahovania stanovených cieľov bola jednota budovaná na lojalite voči úlohám, ktoré pred ľuďmi stáli“ (Bauman, 2002; Slavkovský, 2009). Týmto spôsobom si jednotlivé generácie tradičnej roľníckej rodiny vytvorili, povedané slovami Pierra Bourdieua, svoj vlastný „habitus“ ako výsledok ich spoločenskej pozície v sociálnom priestore (Bourdieu, 1998). Spôsob života smeroval predovšetkým k zachovaniu rodiny a rozvíjaniu hospodárstva. Hybnou silou „druhej vlny“, ako ju poznáme v krajinách západnej Európy, bola – naopak – manufaktúrna, neskôr továrenská výroba. V živote ľudí zmenila veľa technologických, sociálnych i kultúrnych prvkov.

V 18. a 19. storočí sa prudko rozvíjalo hospodárstvo západnej Európy a spolu s demografickým rastom nastal významný rozvoj miest. Rozvoj technológií, priemyselná výroba poľnohospodárskeho náradia prispievali k zvýšeniu úrovne agrárnej kultúry i efektívnosti chovu hospodárskych zvierat. Tieto zmeny, ktoré sa zrodili v Holandsku a v Anglicku, mali veľký ohlas i v ostatných častiach Európy. Odborná literatúra toto obdobie označovala ako „poľnohospodársku revolúciu“, aj keď by podľa historikov bola náležitejším termínom, „poľnohospodárska evolúcia“, lebo poľnohospodárstvo nedosahovalo taký rozvoj ako priemysel, ktorý vtedy napredoval v intenciách súdobého merkantilizmu (Holec, 1991).

Na vidiek postupne prenikali nové poľnohospodárske stroje, namiesto poddaných pôdu obrábali poľnohospodárski robotníci, a tým sa zvýšila efektívnosť agrárnej produkcie. To sa prejavilo aj znížením počtu potrebných pracovníkov v poľnohospodárstve. Nadprodukt i voľné pracovné sily vo vtedajšom poľnohospodárstve vytvárali kapitál, ktorý sa mohol následne uplatniť v priemysle a doprave (Dejiny Európy, 1992). Vývoj v agrárnej kultúre priniesol so sebou okrem výrobo-technických zmien aj zmeny v sociálno-právnej a triedno-politickej oblasti. Európa sa vtedy rozdelila na dominujúcu časť s civilizáciou „druhej vlny“ a na kultúrne a hospodársky zaostávajúce krajiny „prvej vlny“ (Toffler-Tofflerová, 1996). Aj keď pozitívne modernizačné výsledky „druhej vlny“ sa v Európe prejavili už na prelome 18. a 19. storočia, nie všetky krajiny mali historické predpoklady na ich uplatnenie. Slovensko patrilo medzi také krajiny. Jeho horské oblasti prešli „druhou vlnou“ svojej modernizácie až v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia. V Čechách sa tento proces uskutočnil už koncom 19. a začiatkom 20. storočia.

POČIATKY VEDECKÉHO ZÁUJMU O ĽUD A JEHO KULTÚRU

Osvietenstvo, povznášajúce duchovný život väčšiny európskych národov v 18. storočí a v prvých desaťročiach 19. storočia, sa zrodilo v hospodársky vyspelejšej časti Európy. Jeho historickým zmyslom bola hospodársko-sociálna emancipácia rodiacej sa buržoázie z područia feudalizmu. Veľká francúzska revolúcia dala pojmu národ nový, moderný obsah. Národná kultúra nadobúdala významné spoločenské a politické poslanie. Od konca 18. storočia sa poznávanie vlastnej etnickej histórie a kultúry stalo celospoločenskou požiadavkou.

Osvietenstvo – idea pokroku, rousseauovský pojem spoločenskej zmluvy, obsahujúcej občiansku slobodu a rovnosť ľudí – vyrastalo z duchovných tradícií minulosti. Nadviazalo na európsky humanizmus, renesanciu a reformáciu. Bojovalo proti umelej duchovnej jednote svetonázoru katolíckeho stredoveku, jeho scholastike, feudálnej ideológii a napokon proti feudalizmu vôbec. Odvracalo ľudskú pozornosť od nadpozemských vecí a vracal ju do reálneho sveta, mysliac na človeka a jeho pozemské blaho. „Jedine človek, ako subjekt nadaný rozumom, mohol byť tvorcom kultúry. Nové chápanie jej významu súvisí s no-

vovekým ‚objavením človeka‘, ktorý už neplní len tradičné rituálne systémy príkazov, neopiera sa už len o ‚staré obyčaje‘, ktorých uzavretý kruh sa bál dovedty beztriestne prekročiť. Práve kultúra mala byť spôsobom jeho kultivovania“ (Dějiny hmotné kultúry, 1985).

Ďalšou, a veľmi významnou črtou etiky osvietenstva bola idea kolektivismu. Dobro pre všetkých a všeobecné blaho sa stalo najvyšším zákonom. O tom, čo je dobré pre človeka, mal rozhodnúť rozum vyzbrojený vedou. To mohol, aspoň podľa národohospodárskeho poradcu Jozefa II. – Josepha Sonnenfelsa, len štát „ako najvyššia forma spoločenského života“. Je pochopiteľné, že osvietenstvo, ktoré sa rodilo na prelome dvoch spoločenských formácií, muselo riešiť i sociálne otázky doby. Bolo treba otriasť starými, zažitými feudálnymi sociálnymi teóriami a kreovať nové, vlastné rodiacej sa buržoáznej spoločnosti. Hospodárska a štátna hegemonia feudálnych vládnucich tried nebola postavená na národných, ale na stavovských princípoch. Rodiaci sa kapitalizmus musel sformulovať vlastný, feudálnej ideológii opozitný svetonázor; a tým bol práve národný princíp. Nacionalizmus sa stal politickým i ideologickým prostriedkom boja nastupujúcej buržoázie proti feudalizmu. To zohralo najmä v mnohonárodných štátoch dôležitú úlohu. Aby sa však národná ideológia stala mobilizujúcim prostriedkom i pre široké ľudové vrstvy, bolo potrebné ich spoznať, zjednotiť a mobilizovať.

Kolískou osvietenstva bolo Anglicko; tam sa zrodili aj empirizmus (učenie pokladajúce zmyslovú skúsenosť za jediný prameň poznatkov) a deizmus (idealistický filozofický systém, obohacujúci sa o názory, ktoré akceptoval i materializmus, napríklad odklon od špekulatívnych a príklon k empirickým metódam vo vede). K rozvoju osvietenstva prispeli i ďalšie krajiny, predovšetkým Francúzsko. Myšlienky osvietenstva prenikali na Slovensko sprostredkované cez Nemecko, kde študovala väčšina príslušníkov vtedajšej inteligencie. Príčiny jeho neskorého nástupu na Slovensku treba hľadať najmä v hospodársko-sociálnej zaostalosti – dôsledkom predchádzajúcich historických období. Veď feudálno-nevoľnícke vzťahy na Slovensku pretrvávali ešte i v prvej polovici 18. storočia a počiatky kapitalistických vzťahov sa objavujú až na jeho konci – vtedy sa zakladali prvé manufaktúry, rozpadal sa starý cechový systém remesiel, racionalizovalo sa, aspoň v produkčnejších oblastiach krajiny, i poľnohospodárstvo. Aj keď sa feudálny systém v Uhorsku dostával do krízy, stále kontroloval voľnejší rozvoj buržoáznych vzťahov. Koloniálna politika Viedne voči Uhorsku, teda i Slovensku, ako i silný konzervativizmus uhorskej šľachty tomu ešte viac napomáhali (Münz, 1961).

Slováci patrili k tým národom v Uhorsku, ktoré nemali žiadnu samosprávu. Počas feudalizmu stratili dokonca i vlastnú vládnucu triedu. Slovenská šľachta sa práve kvôli stavovským princípom feudálnej spoločnosti veľmi skoro stala príslušníčkou „natio hungarica“. Ani v kultúrnej a cirkevnej oblasti nemali vlastné organizácie a celé feudálne obdobie podliehali centrálnym uhorským inštitúciám. Mestské obyvateľstvo, ktoré v západnej Európe bolo hlavným nositeľom prenikajúcich buržoáznych myšlienok, malo vo vtedajšej štruktúre obyvateľstva Slovenska veľmi slabé zastúpenie. Tieto historické determinácie

vytvorili, oproti iným národom monarchie a Európy, pre Slovákov veľmi nevýhodné podmienky národnej i hospodárskej emancipácie (Mésároš, 1963).

Osvietenci na začiatku 19. storočia vyvolali v celej Európe vlnu demokratických a na ten čas veľmi revolučných myšlienok – predstavu slobodných a rovnoprávných národov, ktoré mali i v habsburskej monarchii veľký ohlas. Na Slovensku sa ich nositeľmi stali príslušníci mladej národnej inteligencie. V svojom snažení, ktoré už malo politický charakter, mohli nájsť len jediného spojenca – ľud.

Myšlienky slobodného a svojprávneho národa, ktoré si mladá slovenská inteligencia osvojila predovšetkým prostredníctvom prác Jána Kollára (1793 – 1852), čerpajúcich z filozofického odkazu Johanna Gottfrieda Herdera (1774 – 1803) a Georga Wilhelma Friedricha Hegela (1770 – 1831), boli impulzom v úsilí predstaviť slovanské národy ako osobitú, ale kultúrne rovnocennú súčasť Európy. To bolo hlavné krédo národnej inteligencie pod vedením Jána Kollára, Pavla Jozefa Šafárika (1795 – 1861) a Jána Hollého (1785 – 1849). Herderova myšlienka, že „jazyk je výrazom národného ducha“, mobilizovala slovenskú inteligenciu v dvadsiatych rokoch 19. storočia, keď Slovensko čelilo nastupujúcej maďarizácii. Bol to zaiste i jeden z dôvodov, prečo sa celá nasledujúca generácia národne orientovanej inteligencie začala zaujímať o ľudovú kultúru.

Ak máme hodnotiť prínos predromantickej generácie slovenskej inteligencie z pohľadu vývinu záujmu o spôsob života a kultúru ľudu, potom treba upozorniť na *Národné spievanky* I. – II. (1834 – 1835) J. Kollára, ktoré sa zväčša vnímajú ako zbierka folklórneho materiálu. Kollár sa v nich však venoval i roľníctvu a pastierstvu. Poznámkami a vysvetlivkami včlenil publikované piesne do života ľudu ako jeho organickú a nie iba estetickú súčasť. Bola to snaha poukázať na širku kontextu, v ktorom piesne vznikali a existovali. Ako uviedla V. Urbanová, pre poznanie kontinuity vývoja v slovenskej etnografii je dôležité, že práve J. Kollár patril do okruhu tých buditeľov, ktorí výrazne ovplyvnili ďalšie smerovanie záujmu o ľud a jeho kultúru, že práve on patril medzi posledných, alebo je doslova posledným z tohto okruhu, ktorý zakomponoval staršiu vlastivednú literatúru do svojej práce, vybral z nej údaje týkajúce sa ľudu a použil ich na ilustráciu a doplnenie svojich už romantických názorov na starobylosť daných javov. Pavol Jozef Šafárik bol druhou významnou osobnosťou, ktorá vplývala na formovanie bádateľského úsilia v oblasti ľudovej kultúry. Ani vo svojich *Slovenských starožitnostiach* (1837), ale ani v *Slovenskom národopise* (1842) však nepoužíval priamo etnografický materiál. Pri sledovaní hraníc rozšírenia Slovanov a ich jednotlivých etnických skupín vychádzal predovšetkým z jazyka ako znaku. Nie je známe, či svoje závery odvodzoval aj z poznatkov o hmotnej kultúre, a nakoľko do svojich záverov zakomponoval aspekty vyplývajúce z charakteru duchovnej kultúry (Urbanová, 1987). Orientácia oboch osobností na ľudovú slovesnosť ako dôkaz starobylosti národa a dôkaz práva na jeho svojbytnosť, viedla k vzniku folkloristiky ako samostatnej vednej disciplíny (Urbanová, heslo etnografia, Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, 1995).

Bolo to obdobie, keď sa i v Uhorsku šírili názory francúzskych fyziokratov,

ktorí považovali pôdu (pôdohospodárstvo) za hlavný prameň národného majetku a prácu roľníka za jedinu produktívnu činnosť – „ľud a jeho početnosť sa pokladali za základ bohatstva štátu, a preto sa zdôrazňovala potreba poznať jeho život v najširšom zmysle slova“ (Michálek, 1975). Uhorský snem v Bratislave v rokoch 1764 – 1765 inicioval mnohé hospodárske, spoločenské a kultúrne reformy zamerané na zveľadenie krajiny, predovšetkým poľnohospodárstva. Snaha osvietencom pozdvihnúť životnú úroveň ľudu, a tým aj blahobyť celého štátu, sa uberala dvoma smermi: jeden bol zameraný na racionalizáciu poľnohospodárstva, druhý na vzdelanie ľudu a boj proti predsudkom vo všetkých ich podobách. Výsledky ich snaženia tvoria i významnú, zatiaľ však málo využitú poznatkovú bázu etnografie.

Systematický záujem o ľud, jeho život, prácu a kultúru, ktorý vyústil do vzniku etnografie ako samostatnej vednej disciplíny, súvisel v tom čase s vytváraním nových, buržoázných vzťahov ešte v lone feudálnej spoločnosti. Dovtedy zaznávaný ľud (vo feudálnej ideológii beztvárna masa), sa svojou početnosťou a novou buržoáznou teóriou pracovnej hodnoty stáva základom bohatstva štátu. Aby to bohatstvo bolo možné využiť, vynorila sa potreba jeho bližšieho poznania. Už na sneme bola vznesená požiadavka, aby sa zo strany štátu neevidoval len počet ľudí, ale aby sa skúmalo aj „ako obrábajú polia, spravujú domáce záležitosti a obchod, alebo aké remeslá môžu vykonávať“ (Urbancová, 1983).

Podobne to bolo i s ideou „múzea“, ktorá v 16. a 17. storočí bola vyjadrením encyklopedických tendencií vtedajšej doby. Pod tento, vtedy široký pojem sa dali zahrnúť i také kategórie, akým boli bibliotéka a tezaurus. V protiklade k dnešnému významu „múzea“ sa zdôrazňovali jeho privátne funkcie. Zatiaľ čo v kostoloch a palácoch boli predmety vystavené reprezentatívnym spôsobom, vlastné muzeálne zbierky odzrkadľovali intimitu osobných záujmov, až čudáctva. Múzeum predstavovalo pojmový svet, ktorým zberatelia vysvetľovali a skúmali realitu, v ktorej žili.

Až v 17. storočí, keď vznikali prvé verejné múzeá, sa premiestnili zo statického, privátneho uzavretého štúdia, do ktorého sa vstupovalo, von do galérie, orientovanej na vonkajší svet, aby naplňali Plíniovu premisu, „že všetko v tomto svetovom divadle je hodné spomínania“. „Celá ich štruktúra bola vytvorená tak, aby harmonicky spájali prírodné a umelecké, skutočné a domnelé, obyčajné a mimoriadne, aby zdôrazňovali nielen plodnosť vesmíru, ale pomáhali aj pochopiť a vysvetliť šírku ľudských schopností“. Vplyv osvietenstva a vzrastajúce povedomie meštianstva priniesli i zmeny v ponímaní múzea, ktoré malo slúžiť k vzdelávaniu širokého okruhu obyvateľstva. V západnej Európe mali významnú úlohu pre rozvoj novovekého múzea vedecké spoločnosti, založené na princípoch osvietenstva. Ich ideálny vzor načrtnol anglický filozof Francis Bacon (1561 – 1626). Na všeobecné sprístupnenie múzeí sa muselo čakať až do polovice 19. storočia (Waidacher, 1999).

Zberateľstvo ako predobraz múzejníctva má na Slovensku svoju tradíciu už od 17. storočia, predovšetkým v kruhoch šľachty a vzdelancov. Zatiaľ čo sa zbierky šľachty dostali väčšinou spolu s ňou za hranice Slovenska, zbierky mešťanov,

často už odborne pripravené, sa postupne sprístupňovali verejnosti. Na konci 18. storočia a v prvej polovici 19. storočia vznikli prvé súkromné múzeá v Bratislave, Prešove a Košiciach, ktoré dali základy novej vednej disciplíny – muzeológie a inštitúciám – múzeám, stavajúcim prvé mosty medzi vedou, umením a verejnosťou. Priekopníkom múzejníctva na Slovensku bol koncom 18. storočia Juraj Ribay (1754 – 1812), ktorý vo svojom návrhu na inštitucionálne zriadenie Slovensko-českej spoločnosti v Uhorsku (1793) ako prvý upozornil na potrebu výskumu, dokumentácie i záchrany pamiatok našej národnej minulosti a kultúry. Podobne rozmýšľali i zakladatelia Ústavu reči a literatúry československej pri ev. lýceu v Bratislave (1801) pod vedením Bohuslava Tablica (1769 – 1832). Ich cieľom bolo založiť učeníu spoločnosť, ktorej úlohou malo byť i zbieranie a ochrana slovenských starožitností. S praktickým uplatnením týchto myšlienok najďalej dospela Učená spoločnosť banského okolia (1810), ktorá mala vo svojom programe úlohu zbierať pamiatky pre potreby poznávania a dokumentácie kultúrneho dedičstva Slovenska (Rybecký, 1983).

I to bolo súčasťou významných hospodárskych, spoločenských a kultúrnych reforiem zameraných na zveladenie ľudí i krajiny. Ideový základ týchto reforiem, ako sme už naznačili, tvorili myšlienky osvietenského absolutizmu a zásada verejného blaha. Samozrejme, treba si uvedomiť, že keď sa v tej dobe hovorilo o ľuďe, tak bol veľký rozdiel v tom, či o ňom písali oficiálni ideológovia osvietenského absolutizmu z okruhu dvora, alebo osvietenci, akými boli na Slovensku napríklad Jozef Ignác Bajza (1755 – 1836), Juraj Fándly (1750 – 1811) a ich nasledovníci.

Roľník a spôsob jeho života sa stali predmetom vlastivedného záujmu na Slovensku už v prvej polovici 18. storočia. Predovšetkým významný uhorský polyhistor slovenského pôvodu Matej Bel (1684 – 1749) venoval vo svojom diele *Tractatus de re rustica Hungarorum* (O uhorskom poľnohospodárstve) veľa pozornosti nielen samotnému poľnohospodárstvu, ale i spôsobu života roľníckych vrstiev. Ovplyvnený merkantilizmom v úvodných častiach práce publikuje tézy návrhu na ekonomický rozvoj Uhorska (*De publica oeconomia regni Hungariae anno 1722 mense maio descriptae*). Prvoradú pozornosť venuje rozvoju remesiel a poľnohospodárstva (Urbancová, 1987).

Agrárnych etnografov v 20. storočí zaujali jeho opisy spôsobov obrábania pôdy, pestovania plodín, chovu hospodárskych zvierat a transportu, ktoré tak zdokumentoval o celé storočie pred vznikom etnografie ako samostatnej vednej disciplíny. Jeho záujem o ľud bol motivovaný teóriou prirodzeného práva a merkantelizmom ako národohospodárskou teóriou. Dokazuje to predovšetkým jeho hlavné dielo *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Historicko-geografická známosť Nového Uhorska) v štyroch zväzkoch (1735 – 1742). Piaty vyšiel posmrtno v roku 1792. Dielo je koncipované celouhorsky s dôslednou historicko-geografickou metódou. Veľmi často uvádza regionálne, niekedy i etnické zvláštnosti opisovaných javov, čo výrazne zvyšuje hodnotu jeho práce ako prameňa pre dejiny slovenskej etnografie. Napríklad odsek o poľnohospodárstve obsahuje celý cyklus poľnohospodárskych prác s podrobnými opismi poľ-

nohospodárskeho náradia. Osobitnú pozornosť venuje lúčnemu hospodáreniu a organizácii chovu hospodárskych zvierat. V druhej časti, aj keď nie tak podrobne, sa M. Bel venuje i záhradníctvu a ovocinárstvu. Dvadsať rokov pracoval na *Notíciach*. Sám veľa cestoval a zbieral potrebný materiál. Do práce zapájaj i svojich študentov, kňazov a vzdelancov po celej krajine. Na cisárov príkaz mu sprístupňovali požadované údaje i stoliční úradníci. Belovo dielo obsahovo i výtvarene vyzdvihli mapy Samuela Mikovíniho (1686 – 1750), uhorského kartografa z Bratislavy (Urbanová, 1987).

Tri zväzky z *Notícií* obsahujú údaje o slovenských stolicích: Bratislavskej, Nitrianskej, Zvolenskej, Liptovskej, Novohradskej, Tekovskej a Hontianskej. Opisuje v nich spôsob života a kultúru ľudu, kde nechýbajú ani dobové informácie nielen o agrárnej kultúre, ale i sociálnych pomeroch roľníkov v Uhorsku. Prvýkrát sa v jeho diele objavuje stať o postavení ženy v rodine a lokálnom spoločenstve. Údaje o živote ľudí sa stali súčasťou štruktúry jeho *Notícií*, čo znamenalo kvalitatívny posun vo vtedajšom záujme o ľud na Slovensku i v Uhorsku. Svojou koncepciou výrazne ovplyvnil autorov vlastivedných monografií zo začiatku 19. storočia – Antona Szirmaya (1747 – 1812), Juraja Ďurikoviča (1783 – 1848), Ladislava Bartholomeidesa (1754 – 1825).

Pre dejiny etnografie sú zaujímavé *Notície* Gemerskej stolice od L. Bartholomeidesa (*Inclyti superioris Ungariae comitatus Göemöeriensis notitia historico-geographico-statistica*), ktoré vychádzali v rokoch 1806 – 1808 v Levoči. Okrem metodického prínosu diela a jeho štruktúry je z pohľadu dejín etnografie najdôležitejšia tá časť práce, kde vykresľuje dobové hospodárske a spoločenské pomery. Spracoval v nej množstvo údajov zo zemepanských a stoličných archívov. Zároveň interpretuje materiál, ktorý získal vlastným pozorovaním a od očitých svedkov. Touto kombináciou materiálu získaného priamo medzi ľuďmi, s ktorým celý život žil, s archívnymi údajmi sa stal jeho opis Gemera významným prameňom informácií o vtedajšej hospodárskej a sociálnej situácii v tejto oblasti Slovenska. Bartholomeidesove údaje o Gemeri prevzal neskôr do svojej práce, aj keď v skrátenej forme, Ján Čaplovič (Urbanová, 1970).

Od sedemdesiatych rokov 18. storočia sa rozširovala na Slovensku i zahraničná poľnohospodárska literatúra (napríklad Lajos Mitterpacher (1734 – 1814): *Elementa rei rustica*, Budín 1779 – 1794), z ktorej vychádzal i J. Fándly. Čoskoro boli dostupné i pôvodné práce, ktoré mali zrozumiteľnou formou priblížiť roľníkovi moderné formy hospodárenia na pôde a pri organizácii chovu hospodárskych zvierat. Najvýznamnejšie boli diela Juraja Fándlyho *Pilní domajší a poľní hospodár* I – IV (Trnava 1792 – 1800) a Samuela Tešedíka (1742 – 1820) *Der Landmann in Ungarn, was er ist und was er sein könnte* (1784). Boli pomerne komplexným obrazom spôsobu života na slovenskom vidieku i ponukou konkrétnych riešení mnohých problémov vtedajšieho hospodárenia.

V prvých troch zväzkoch Fándly vo svojom *Hospodárovi* píše o príprave pôdy, osevných postupoch a lúčnom hospodárení. V ostatných sa špecializoval na chov hospodárskych zvierat a hydiny. Tlačou vyšli štyri zväzky, piaty a šiesty je v Trnave archivovaný v rukopise. S. Tešedík v citovanej práci zdôrazňoval po-

trebu dôkladne poznať miestne podmienky a z nich vychádzať. Kritizoval nevedomosť, poverčivosť roľníkov a šlendriánstvo v poľnohospodárskych prácach. Zaujímali ho aj príčiny ich ťažkého sociálneho postavenia. Podporoval tereziánske a jozefínske školské reformy a sám ich uplatňoval začiatkom osemdesiatych rokov 18. storočia vo vzorovej dedinskej škole. Celé jeho dielo je príkladom pre nepriame etnografické údaje, ktoré situáciu charakterizujú, ale ju neinterpretujú. Treba zdôrazniť, že údaje, ktoré nachádzame v prácach J. Fándlyho a S. Tešedíka sú pre dnešnú etnografiu dôležité ako prameň bádania aj preto, lebo reprezentujú materiál z obdobia, kým ho ešte nestihla ovplyvniť osvetová literatúra. Dávajú zaujímavú a ojedinelú možnosť sledovať na konkrétnych príkladoch, ako sa prejavil vplyv tejto literatúry v tradičnej kultúre.

Princípy osvietenského racionalizmu ovplyvnili i dobovú teológiu, a istým prakticismom sa prejavili i v kázniach. Ilustráciou môže byť návrh kázni, ktoré predložil evanjelickým kňazom S. Tešedík: „O láske k vlasti, čiže o tzv. patriotizme“, „Pekný obraz dobre spravovanej dediny“, „V neporiadnom kraji alebo dedine sa dobre nebýva“, „O nedostatkoch sedliakov“. V kostoloch sa vtedy šířila aj zdravotnícka a školská osveta, praktické hospodárske rady a pod. Racionalizmus osvietencov už nemal špekulatívny charakter, možno v ňom vidieť prepojenie na vedu a službu konkrétnej praxi (Münz, 1961).

Od konca 18. storočia a najmä v 19. storočí vychádzali etnografické príspevky so slovenskými reáliami, predovšetkým v latinských, maďarských a nemeckých časopisoch: *Ungrisches Magazin* (1781 – 1787), *Zeitschrift von und für Ungarn* (1802 – 1804), *Neues Ungarisches Magazin* (1791 – 1792), *Kis Honthianae* (1809 – 1822), *Pannonia* (1819 – 1822), *Vaterländische Blätter* (1808 – 1820) a predovšetkým *Hesperus* (1809 – 1822). Koncom 19. storočia možno nájsť takéto príspevky i v maďarských odborných periodikách, ktoré vydávala Maďarská národopisná spoločnosť a Maďarská akadémia vied – *Ethnographia* (1890) a *Acta ethnographica* (1900). Významnú úlohu v šírení etnografických poznatkov mali od 19. storočia a začiatkom 20. storočia i české časopisy a periodiká – *Česká včela* (1833), *Časopis českého musea* (1829), *Květy* (1833). Z novších predovšetkým *Český lid* (1892 – 1932), *Národopisný sborník československý* (1897 – 1905), *Časopis Moravského zemského musea* (1915) a *Národopisný věstník československý* (1906 – 1953).

Slovenská etnografia dlho nemala vlastný odborný časopis. Štúdie, články a správy sa publikovali v časopisoch a periodikách vlastivednej povahy spolu s príspevkami iných vedných disciplín – *Letopis MS*, *Sborník MSS*, *Sborník MS*, *Slovenské pohľady* a v ďalších.

V súvislosti s osvetovou literatúrou a jej vplyvom na každodennú kultúru musíme upozorniť na Juraja Palkoviča (1769 – 1850), ktorý vydávaním svojho *Týždenníka* (1812 – 1818) splnil zámer vyslovený v jeho prvom ročníku – bohatou edičnou činnosťou výchovne pôsobil na obyvateľov vidieka. Nachádzame v ňom nielen rady, ako zlepšiť ich spôsob života, ale aj reakcie a správy od dopisovateľov z jednotlivých obcí Slovenska. „Všetky údaje, ktoré sa zhromaždili vďaka edičnej činnosti J. Palkoviča, a celé jeho pôsobenie v oblasti vzdelávania ľudu nás oprávňuje zaradiť ho do dejín etnografie ako jedného z významných

usmerňovateľov vývoja ľudovej kultúry a spôsobu života v tomto období a zároveň i ako prameň pre naše súčasné bádanie“ (Urbancová, 1987).

Súčasťou snáh príslušníkov inteligencie bolo aj šírenie osvietenských pedagogických názorov. Členovia Učenej spoločnosti malohontskej navrhovali prednášať na nižších evanjelických školách i poľnohospodárstvo (Dejiny Slovenska II., 1987). S. Tešedík založil v Sarvaši Prakticko-ekonomický priemyselný ústav, riadený podľa zásad modernej osvietenskej pedagogiky (Münz, 1961).

Zároveň sa v Uhorsku začali presadzovať i nové požiadavky na históriu a právo ako vedné disciplíny. Mali sa viac zaoberať životom v krajine a jej ľuďom. Vytvárala sa nová koncepcia geografie, vznikla štatistika ako nová vedná disciplína. Gregor Berzeviczy (1763 – 1822), významná osobnosť hornouhorskeho osvietenstva, v roku 1804 napísal: „Naši historici neopisujú dejiny krajiny, ale kráľov, ich dedičské záležitosti, výboje a osudy významných rodín. Avšak to, aký bol vnútorný stav krajiny, ktorý bol príčinou blahobytu alebo biedy ľudu, ako sa vyvíjal vzájomný pomer jednotlivých tried obyvateľstva, existenčné možnosti národa a ústava vlasti, to sotva spomínajú“ (Urbancová, 1970). V hospodárskych otázkach a v návrhoch ich riešenia patrili názory G. Berzeviczyho k najpokrokovejším.

Opisy foriem hospodárenia na pôde obsahovali i záznamy prednášok Antona Bernoláka (1762 – 1813) *Náuka o poľnohospodárstve*, ktoré na pôde Generálneho seminára v Bratislave prednášal v rokoch 1784 – 1787 Matej Pankl (1740 – 1798). Pripravil učebnicu, ktorá vyšla vo viacerých vydaniach pod názvom *Compendium oeconomicum ruralis* (1790). Slovenský slovník k nej vypracoval A. Bernolák (Tibenský, 1954). Vo svojej učebnici sa M. Pankl venoval pestovaniu poľnohospodárskych plodín, chovu hospodárskych zvierat, lesníctvu a správne vedeniu hospodárskych usadlostí. V závere uvádzal kalendárne zostavené hospodárske rady. Tie prevzal a v upravenej podobe publikoval i J. Fándly vo svojom štvorzväzkovom diele *Pilní domajší a poľní hospodár*.

Ďalším prameňom etnografického štúdia tohto obdobia je dobová literatúra zameraná na výchovu ľudu – jeho spoločenského a rodinného života. Jej autori (J. Feješ, J. Hrdlička, J. Fándly, P. Michalko) bojovali proti rôznym poverám vo vidieckom prostredí, ale hľadali i príčiny chudoby roľníka. Pavel Michalko (1752 – 1825), jeden z najvýznamnejších autorov tohto obdobia, v publikácii *Rozmlouvaní učitele s nekolika sedláky o škodlivosti pověry* (1802) charakterizoval poveru ako prejav nevedomosti.

O cestopisoch ako prameňoch etnografického poznania je práca Jána Tibenského a Viery Urbancovej *Slovensko očami Európy 900 – 1850* (Tibenský – Urbancová, 2003), v ktorej sústredili historický i etnografický materiál z dobových cestopisov, napríklad od Andreja Kristiána Zipsera (1783 – 1864) a Alojza Medňanského (1784 – 1844). Tieto pramene však majú väčšinou len lokálny charakter a prinášajú iba sporadické informácie týkajúce sa spôsobu života roľníckych vrstiev na Slovensku. Systematickejšie doklady možno nájsť v monografiách jednotlivých žúp – o Gemerí (L. Bartholomeides), Spiši (J. Melzer) a Orave (J. Ďurikovič). V prílohách svojej práce *Počiatky slovenskej etnografie* ich publikovala V. Urbancová (Urbancová, 1970).

Cielenejší návrh na založenie vedeckej spoločnosti, ktorá vo svojich výskumných projektoch mala zahŕňať i výskum tradičnej kultúry, podal J. Ribay (1754 – 1812). Koncom 18. storočia ho nemecký slavista K. G. Anton požiadal o nákres slovenského pluhu a o ľudové názvy jeho súčiastok. V prípade K. G. Antona išlo predovšetkým o filologický záujem. Keď Ribay informoval Jozefa Dobrovského (1753 – 1829) o svojej korešpondencii s K. G. Antonom, ten ho upozornil na Mehlerov súpis českých pluhov. To podnietilo záujem J. Ribaya o hmotnú kultúru slovenského ľudu a do *Stanov Inštitútu čs. jazyka* (1793) navrhol aj pomerne veľký etnografický výskum. Projekt sa však neuskutočnil, ale s jeho modifikáciou sa stretávame neskôr v programe Učenej spoločnosti banského okolia (1810 – 1833) B. Tablica (1769 – 1832), ktorý bol jej zakladateľom a hlavným organizátorom. Tam vyšla v roku 1815 aj monografia Ondreja Braxatorisa *Uherští Slováci v Hontském a Zvolensském kraji*, ktorá mala poukázať na starobylosť kultúry Slovákov na tomto území. Autor vyzýval zbierať nielen doklady o ľudovej slovesnosti, ale aj o hmotnej kultúre a spoločenskom živote. Vo svojej historickej práci *Letopisové Krupinští* (1810) obhajoval autochtónnosť Slovanov. Zaujímavé sú jeho postrehy o procese asimilácie krupinských Nemcov a Maďarov. V intenciách programu Učenej spoločnosti banského okolia pripravil rukopis monografie, ktorá dokazuje veľkú znalosť etnografickej problematiky v jednotlivých regiónoch Slovenska. Tá mu umožnila porovnávať vybrané kultúrne prejavy – napríklad v bývaní a odievaní v Honte, v Liptove, Orave a v Turci. V duchovnej kultúre sa venoval rozdielom medzi roľníkmi a remeselníkmi. Ľud a jeho kultúru prezentoval ako samostatný objekt a predmet bádania, ktorý vyčlenil z vtedajších vlastivedných aktivít. To už znamenalo nový metodický posun vo vývine etnografie ako vednej disciplíny.

Ešte jednoznačnejšie sa za túto požiadavku postavil Ján Čaplovič (1780 – 1847), ktorý v osnove etnografických monografií Uhorska požadoval výskum spôsobu života a kultúry obyvateľov krajiny. Rozdelil ich na roľníctvo, chov dobytky, vinohradníctvo, ovocinárstvo, včelárstvo a ďalšie odvetvia podľa ich výskytu v skúmanej oblasti. Prejavy materiálnej kultúry sa v jeho prácach dostali medzi tie kultúrne javy, v ktorých sa hľadali i znaky etnickej osobitosti. Tento princíp uplatnil pri koncipovaní etnografickej monografie *Slowaken in Ungarn* (Slováci v Uhorsku), ktorá vyšla na pokračovanie v časopise *Hesperus* v rokoch 1818 až 1820. Zaradil do nej tie prejavy materiálnej kultúry, ktoré považoval za charakteristické pre Slovákov – výber pestovaných poľnohospodárskych plodín, spôsoby obrábania pôdy, žatevné práce, sezónne zamestnania, vinohradníctvo, chov dobytky, ovčiarstvo a bryndziarstvo, ale tiež obchodovanie s poľnohospodárskymi produktmi. Jej preklad uverejnila Viera Urbancová v práci *Počiatky slovenskej etnografie* pod titulom *Slováci v Uhorsku* a v samostatnej monografii *Ján Čaplovič o Slovensku a Slovákoch*. Za pozornosť stoja i prvé ilustrácie k etnografickému textu, ktoré ho mali dopĺňať. Takto spolupracoval pri príprave monografie *Ethnographia Ruthenorum* s Jozefom Miklošíkom (1792 – 1848), maliarom prešovskej diecézy, ktorého kresby *Rusínska svadba* a *Pobrebný sprievod* mali toto poslanie napĺňať (Urbancová, 1970; Čaplovič, 1975; Čaplovič, 1997).

Zvýšený záujem o samotnú etnografiu treba v prvej polovici 19. storočia pripísať predovšetkým osobnosti J. Čaploviča, ktorý zohral významnú úlohu pri formovaní jej obsahovej náplne i teoretického výkladu. Považoval ju za vedeckú disciplínu a jej poslaním nebolo len zhromažďovanie dokladov o spôsobe života ľudí, ale aj sledovanie príčin, ktoré ich vyvolali. V teoretickom zdôvodňovaní ako vedy o „popise všetkých obyvateľov“ dospel najďalej zo všetkých svojich súčasníkov. Aj keď v jeho prácach nachádzame vyhranené národné stanovisko, možno z nich vyčítať viac – na širokej tematickej báze môžeme sledovať etnickú diferenciaciu národov Uhorska. Pod pojmom „ľud“ pritom rozumel „celok všetkých obyvateľov krajiny, ktorý sa môže skladať z rôznych národov“. Objekt etnografického bádania vymedzil už v roku 1819 v práci *Slowaken in Ungarn* (Slováci v Uhorsku), kde píše: „Vždy, keď je reč o Slovákoch, myslím na meštiansku triedu a roľníkov, zriedkakedy na šľachtu a nikdy nie panstvo.“ Meštiansku triedu reprezentovali u neho drobní remeselníci a obchodníci. Je zaujímavé, že J. Čaplovič už vtedy tvorcov a nositeľov ľudovej kultúry vymedzil oveľa širšie, ako to bolo v nasledujúcich obdobiach, keď sa ním stal fakticky len roľník. Diferencoval medzi „etnografiou štatistickou“, ktorá mala skúmať súčasnosť, „etnografiou historickou“, skúmajúcou minulosť a „etnografiou všeobecnou“, ktorá sa mala zaoberať prípravou syntézy národov Uhorska. V rokoch 1824 – 1937 rozpracoval jednotlivé monografie. Najviac pokročil na *Etnografii Slovákov* a *Etnografii Maďarov*. Nepodarilo sa mu uskutočniť plánovanú syntézu národov Uhorska. Ako jej zúženú podobu hodnotíme prácu *Gemälde von Ungarn* (Obrázky z Uhorska, 1829). Diferencoval medzi politickým a etnickým pojmom „uhorský národ“. Bol zástancom výskumu súčasných foriem spôsobu života ľudu. Z objektu svojho záujmu však vylúčil šľachtu a aristokraciu, lebo sa podľa neho nezúčastňovala pri formovaní spôsobu života ľudu. Bol zástancom Montesquieuových názorov o prvoradom vplyve geografických faktorov na materiálnu a duchovnú kultúru i životnú úroveň jednotlivých národov.

Proces vyčleňovania etnografie z vlastivedných disciplín vyvrcholil zásluhou J. Čaploviča v tridsiatych rokoch 19. storočia. Svojimi teoretickými názormi a projektom monografií jednotlivých národov Uhorska výrazne predbehol možnosti svojej doby, v ktorej pre svoje vedecké plány nenašiel potrebné odborné, politické, ani finančné prostriedky. Pre J. Čaploviča, ako člena obrodeneckej generácie, bol ľud a jeho kultúra predpokladom svojbytnosti každého národa. Možno ho právom považovať za priameho predchodcu teoretikov národopisu v 19. storočí. Jeho koncepcia sumarizovala dovtedajšie úsilie i poňatie bádateľského výkladu ľudu a jeho kultúry.

ETNOGRAFIA V OBDOBÍ NÁRODNÉHO OBRODENIA

Po smrti Jána Čaploviča nastala vo vedeckom záujme o problematiku tradičnej ľudovej kultúry takmer polstoročná pauza. V tejto situácii nadviazali na ňu štúrovci, ktorí sa, na rozdiel od svojich predchodcov, snažili nielen o literárne a kultúrne, ale aj o politické všeslovanstvo. Štúrovci sa etablovali ako literárna škola, no vo veľmi krátkom čase dostalo ich hnutie politický charakter. „Nielen činnosť samotného Ľudovíta Štúra, ale celý záujem a zameranie o ľud a jeho kultúru bol u neho i jeho rovesníkov a žiakov nedeliteľnou súčasťou ich aktívnej účasti v slovenskom národnom hnutí, ktoré koncom prvej polovice 19. storočia smerovalo k zavŕšeniu procesu formovania novodobého slovenského národa. Je len prirodzené, že pre takto zameranú generáciu bol ľud viac ako iba predmet objektívneho vedecko-bádateľského záujmu“ (Urbancová, 1987).

Pre osvieteneckú i romanticko-idealistickú koncepciu obrodeneckej generácie štúrovského obdobia bol ľud tvorcom kultúrnych hodnôt a zárukou ďalšej národnej existencie. Preto bolo nevyhnutné spoznávať široké ľudové vrstvy. Výsledkom snaženia príslušníkov slovenskej inteligencie z 18. a prvej polovice 19. storočia boli už uvedené početné monografie – od *Notícii* M. Bela cez osvetové práce J. Fándlyho, S. Tešedíka či A. Bernoláka až po spomínanú etnografickú monografiu J. Čaploviča *Slowaken in Ungarn*.

Rozhodujúcou osobnosťou osvietensko-racionalistického obdobia, zaoberajúcou sa otázkami spôsobu života a kultúrou vidieckeho obyvateľstva, bol v polovici 19. storočia Daniel Gabriel Lichard (1812 – 1882). Koncepciou svojej práce patrila k tej časti štúrovcov, ktorá pochopila, že „utopický panslavizmus“ nie je riešením pre slovenský národ. Radíme ho preto k tým príslušníkom národnej inteligencie, akými boli Ján Palárik (1822 – 1870), Andrej Ľudovít Radlinský (1817 – 1879), Štefan Závodník (1813 – 1885), ktorí chceli povzniesť vidiecke obyvateľstvo zvyšovaním úrovne vzdelávania a hospodárskym rastom.

D. G. Lichard stál na krajne protifeudálnych pozíciách a so štúrovcami ho spájali len cieľ práce, mal však vlastnú predstavu o jeho naplňaní. Svojou činnosťou pokračoval v osvetovom diele J. Fándlyho a nadviazal na jeho základnú myšlienku: „Po prvú učme sa dobre hospodáriť, z hospodárstva dobre, spravodlivo a spokojne živi byť a potom hľadajme väčšie umenie. Len s hospodárskym vývojom národa sa bude rozvíjať aj jeho kultúra.“

Pre svoje názory sa dostal do opozície s konzervatívnou časťou štúrovcov, ktorí v uchovávaní tradičných foriem spôsobu života videli ochranu národa pred odnárodňovaním. Na Slovákoch hľadal nielen krásu, ale videl aj všetky ich nedostatky, hospodársku zaostalosť, zároveň sa však usiloval nájsť spôsoby, ako ich odstraňovať. Poslanie slovenskej inteligencie chápal omnoho konkrétnejšie ako väčšina jeho generačných súputníkov, napríklad aj v rozvoji prírodných vied, ktoré ostatní štúrovci zanedbávali. Jeho osvetovo zamerané dielo sa na slovenskom vidieku tešilo veľkej popularite. Obľúbené boli jeho kalendáre *Domová pokladnica a Slovenský kalendár* (1865 – 1882), *Národný kalendár* (1866 –

1867). Veľký význam mali noviny – *Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život* (1848), *Slovenské noviny* (1849 – 1861), ale najmä hospodársky časopis *Obzor*, ktorý redigoval od 1863 až do svojej smrti v roku 1882. Prínosné boli aj jeho knižné publikácie *Malý gazda* (1867), *Malý účtovník* (1874) a *Slovenská obrazová čítanka* (1882). Tento neúnavný popularizátor poznatkov z hospodárskych vied svojou prácou nadviazal na myšlienku bernolákovcov a snažil sa vzdelávať pospolitý ľud v materinskom jazyku.

D. G. Lichard dobre poznal slovenskú dedinu, videl vzrastajúcu biedu jej obyvateľov a uvedomoval si, že feudálno-patriarchálny spôsob života, kde „múdrosť otcov“ bola jediným kritériom pravdy, nemôže zabezpečiť obyvateľom slovenského vidieka lepšiu budúcnosť. Pochopil, že akademické polemiky a politický boj nestačia na hospodárske povznesenie vidieka. Vytvoril preto koncepciu, ktorá mala roľníkom pomôcť „získať duševný aj hmotný kapitál, lebo len tak môžu zaujať slušné miesto v občianskom živote“. Bol zástancom nových vecí, „lebo dobré nemá miesto pri lepšom“. Takýmto spôsobom sa snažil podnecovať slovenský ľud, „ktorý tisícročnou porobou otupený nedospel ešte k tomu presvedčeniu, že v našom veku nestačí hospodáriť starootcovským spôsobom, ale že zásady prírodných vied a výsledky nových skúseností sa musia stať majetkom aj menších gazdov“.

D. G. Lichard si uvedomoval, že na šírenie vzdelanosti treba zabezpečiť zrozumiteľnú literatúru a časopisy. Preto sa podujal vydávať kalendár pod názvom *Domová pokladnica* (1847). Tento druh literatúry bol vtedy veľmi populárny a na Slovensku mal vďaka Palkovičovým a Belopotockého kalendárom už dobrú tradíciu. Samozrejme, že zameranie *Domovej pokladnice* vychádzalo z názorov a zámerov D. G. Licharda. Venovala sa predovšetkým hospodárskym otázkam, vychádzajúc z presvedčenia jeho vydavateľa, že tie sú základom aj pre rozvoj kultúrno-spoločenského života. Lichardov kalendár súčasne poukázal na spôsobnosť materinského jazyka pri vzdelávaní ľudí. V publikačnej praxi zvýznamnil slovenčinu, a tak realizoval to, o čom iní len akademicky debatovali.

Okrem kalendára, „ktorý by donášal do každej domácnosti veci trvalejšieho rázu“, chcel D. G. Lichard vydávať aj časopis, vyplňajúci medzeru medzi ostatnými novinami politického či literárneho charakteru, „ktorý by ľudu sústavne pomáhal a radil v hospodárstve, remesle a domácom živote“. Dňa 5. apríla 1848 vyšli v Skalici *Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*. Vydával ich v štúrovskej slovenčine, týždenne do septembra 1848.

V ich úvode pripomína, „že od nepamäti sveta neukázali sa uprostred našich rodákov noviny, čo by boli hospodárstvo, remeslo a všetky ostatné potreby domáceho života, ako jediný zámer svojej práce vyvolili“.

Keď v júni 1848 zanikli Štúrove *Slovenské národné noviny* a slovenská inteligencia a verejnosť stratili časopis, ktorý by ich politicky formoval, uvedomil si túto stratu. Aj keď politika nebola pôda, na ktorej sa chorľavý Lichard cítil najlepšie, začal vydávať politicky orientované noviny – *Slowenský Pozorník*. O ich zameraní svedčí oznámenie českým redakciám, že *Slowenský Pozorník* je pokračovateľom *Slovenských národných novín*. Svoj časopis chcel a vedel využiť na obranu

práv Slovákov, ale dokázal v ňom aj kriticky posudzovať slovenské vnútorné pomery. Hospodárskym problémom venoval prílohu *Slovenského Pozorníka – Žitvu*.

Kultúrny a politický dosah jeho novín bol však limitovaný, lebo vyšlo len sedem čísel. Neskôr D. G. Lichard redigoval vo Viedni provládne *Slovenské noviny* (1849 – 1861). Ich vydávaním poveril viedenský dvor Slovákov za ich lojálnu politiku voči Viedni. Lichard uveril, že viedenská vláda sa skutočne úprimne zaoberá myšlienkou politickej samostatnosti Slovákov a ich kultúrnym pozdvihnutím. Vo vládných novinách videl pre seba i pre ostatnú pokrokovú inteligenciu možnosť urýchliť a podporiť tento proces.

Do obdobia jeho viedenského pôsobenia patrí aj vydávanie česko-slovenského obrázkového kalendára pre všetky stavy. Vychádzal pod názvom *Časník* (1856 – 1858) a D. G. Lichard ním chcel nadviazať na *Domovú pokladnicu* (1847). Jej úroveň však tento kalendár nikdy nedosiahol. Rozdiel medzi *Časníkom* a *Domovou pokladnicou* spôsobili najmä dva fakty: *Časník* nevychádzal po slovensky, ale – rovnako ako *Slovenské noviny* – po česky, a negatívne pôsobil i nedostatočný kontakt Licharda s domácimi pomermi.

Viedenská kapitola bola pre D. G. Licharda sklamaním, ale aj poučením. Tu pochopil, „že ak majú Slováci niečo dosiahnuť, môže sa to stať len vlastnou vnútornou silou, ale nikdy nie cudzou pomocou“. S touto ideou sa doma v Skalici pustil znova do práce tam, kde prestal. Vrátil sa k spisovnej slovenčine a znova začal vydávať *Domovú pokladnicu*. Na rozdiel od pôvodnej koncepcie kalendára vynechal celú zábavnú časť a venoval sa predovšetkým popularizovaniu vied, teda témam, ktorým sa ani jeden vtedajší časopis nevenoval. Lichardovu prácu kladne hodnotil Pavol Dobšinský, ktorý označil *Domovú pokladnicu* ako „čítanku pre každý slovenský dom a školu pre národ“.

Prácu Daniela Licharda vysoko hodnotila aj Matica slovenská. Poverila ho posudzovaním všetkých kníh o hospodárstve, ktoré mala vydávať. Okrem toho bol poverený aj vedením Hospodárskej jednoty a jeho časopis *Obzor* sa mal stať jej hlavným publikačným priestorom. Hospodárska jednota mala byť podľa Licharda spolkom, „kde obzvlášte sám ľud obecný dejstvovať má, aby jemu pomôženo byť mohlo“. Aj keď sa plán aktivizovať Hospodársku jednotu nepodaril, *Obzor* začal 5. októbra 1863 vychádzať.

Dielo D. G. Licharda je významným prínosom nielen pre etnografiu, ale aj pre jazykovedu, lebo spracoval i terminológiu. Zaujímavý bol jeho pokus spracovať slovník odbornej terminológie – „stálych určených názvov, ktoré by pre každého znamenali to isté“ (Pasiar, 1953; Pišút – Mišianik, 1962; Slavkovský, 1973).

To všetko spoluvytváralo podhubie, z ktorého vyrastala etnografia ako vedná disciplína s vlastným predmetom bádania a vlastnými metódami práce. Pre konštituovanie samostatného vedného odboru však stále chýbalo to najdôležitejšie – inštitucionálne zázemie, vlastné publikačné možnosti a vedecký časopis. Možno povedať, že prevažná časť publikovaných prác mala charakter osvetový. Popularizácia mala roľníkom sprostredkovať základné znalosti, ktoré by využili pre vlastný hospodársky a kultúrny rozvoj.

Pozdvihnúť materiálnu a duchovnú úroveň obyvateľstva bolo možné len pomocou výsledkov modernej vedy. Tie sa však rodili väčšinou mimo územia Slovenska. Vlastný vedecký výskum bol v tom čase na Slovensku ojedinelý. Vychádzalo sa hlavne z prác rakúskych a nemeckých autorov. Bol to charakteristický znak nielen pre obdobie slovenského osvietenstva, ale i následného obrodeneckého, štúrovského obdobia. Treba si ale uvedomiť, že „cudzíe podnety sa u nás prijímali a ujímali len preto, že domáca pôda bola pre ne už pripravená. Prenos cudzích poznatkov k nám mohol byť teda následkom a nie príčinou nášho vývoja. Napodobňovanie cudzích vzorov je niekedy prvým krokom k samostatnosti a príznačné pre učňovské roky budúceho majstra“ (Münz, 1961).

Každé obdobie spoločenského vývinu je výzvou pre nové ideály a hodnoty, ktoré sa potom ľudia usilujú naplniť. Dynamický proces kultúry spočíva v tom, že sa kultúrne hodnoty prispôbujú potrebám a možnostiam spoločnosti, v ktorej vznikajú, a súčasne ju i spoluvytvárajú. Kultúrne hodnoty sa menia a rastú vo svojej zložitosti a sofistikovanosti inováciami. Sú dvojakého druhu: buď vznikajú vo vnútri kultúry, alebo prichádzajú zvonku ako kultúrne výpožičky. Inovácie, ktoré vznikli vo vnútri kultúry, sú považované za hlavné činitele rastu kultúry, zatiaľ čo kultúrne výpožičky len za druhotný zdroj jej rastu. V skutočnosti sú oba druhy inovácií pre rozvoj kultúry rovnako dôležité (Pranda, 1978; Pospíšil, 1997).

Vymedziť časové trvanie slovenského osvietenstva je ťažké. Ako každý historický jav malo svoje obdobie vzniku, rozmachu a doznievania. Možno však povedať, že rozhodujúcim bolo obdobie začínajúce jozefínskymi reformami, t. j. okolo roku 1780 a končiace obrodeneckou generáciou v dvadsiatych rokoch 19. storočia. Obrodenie a štúrovské obdobie boli pevne skĺbené a mali hlboké korene v domácom osvietenstve, pričom mnohé jeho princípy domýšľali, rozvíjali i prekonávali. Bol to trend príznačný pre dobové európske myslenie vôbec (Münz, 1961).

Záujem o slovenský vidiek v intelektuálnom prostredí vyvolali historické okolnosti – rodil sa na prelome dvoch epoch, rúcajúceho sa feudalizmu a nastupujúceho kapitalizmu. Jadrom radikálnych civilizačných zmien, ktoré nastali pri zrode modernej európskej spoločnosti, bola nielen filozofia osvietenstva, ale i osvietený absolutizmus a s ním súvisiaci proces centralizácie moci. Moderný štát bol vtedy, na rozdiel od pestrej sociálnej reality stredoveku, postavený na unifikujúcich princípoch a všeobecne platných zákonoch. Budoval vnútornú infraštruktúru, armádu, administratívu a inicioval vznik miest s veľkým počtom neroľníckych povolání. Pre jeho existenciu už nepostačovali zdroje produkované na úrovni roľníckej domácnosti. Štát, ktorý by ostal len súhrnom izolovaných domácností, nemal žiadnu šancu v súperení, ktoré sa vtedy začalo v európskom priestore. Spolu s tým sa v západnej Európe menila i štátna ideológia. Sľubná budúcnosť sa už nespájala s predstavou hospodársky silnej roľníckej domácnosti ako základnej daňovej jednotky, ale s rastom moci štátu, ktorý ochraňuje zdatných jednotlivcov, či už v polohe výrobcov alebo konzumentov, ale predovšetkým ako daňových poplatníkov.

Slovenské, resp. uhorské špecifiká tohto procesu determinovali jeho historické a hospodársko-sociálne súvislosti. Presadiť niečo podobné v Uhorsku bolo možné o viac ako dvesto rokov v období tereziánskych reforiem. Tie však skoro všetky uhorská šľachta po smrti Jozefa II. v roku 1790 zavrhol ako protiústavné. Začal sa tak proces, ktorý sociológovia nazývajú historickou marginalizáciou územia. Uhorsko a spolu s ním i Slovensko sa ocitli mimo moderného civilizačného prúdu, na periférii hospodárskeho a sociálneho rozvoja; a to i v porovnaní s Rakúskom a Čechmi. Uhorská šľachta svojím konaním len potvrdila to, čo neskôr Karol Marx sformuloval do myšlienky, že ľpenie na minulosti redukované len na oslavu „veľkých spomienok“ môže paralyzovať celé národy. Podobný názor vyslovil i Pierre Bourdieu. Spoločenský konzervativizmus sa, podľa neho, často vyskytuje v upadajúcich spoločenských skupinách, ktoré už nie sú schopné udržať si svoje niekdajšie spoločenské a ekonomické postavenie (Le Goff, 2007).

Politicky zložitá a národnostne veľmi tiesnivá atmosféra, ktorá na Slovensku vládla v období Bachovho absolutizmu, veľmi nepriaznivo poznačila kultúrny i vedecký život slovenskej inteligencie. Tá bola vtedy viac zaujatá aktuálnymi politickými problémami a riešením „slovenskej otázky“. Tradičná materiálna kultúra však patrí ku kultúrnym fenoménom, kde sa hľadajú etnické znaky najťažšie. Historická koexistencia spoločne žijúcich etnických spoločenstiev, rovnaké prírodné i hospodárske podmienky si vyžadovali i rovnaké postupy pri organizovaní ich materiálneho prostredia. Možno i to, ale predovšetkým literárna orientácia osobností štúrovského obdobia spôsobili, že sa v snahe hľadať etnické špecifiká v kultúre slovenského národa sústredili predovšetkým na jeho duchovnú kultúru a ľudovú slovesnosť.

Aj v týchto podmienkach existoval záujem o povznesenie vedeckého života na Slovensku. Bol to najprv Jonáš Záborský (1812 – 1876) a jeho projekt Vše-slovanskej akadémie pre rakúskych Slovanov, vychádzajúci z ideovo-politickej doktríny austroslavizmu, neskôr aktivity Petra Kellnera-Hostinského (1823 – 1873), ktorý rozpracoval Hurbanove úvahy o slovanskej a slovenskej vede, zahrňujúcej okrem histórie i duchovedu, bohovedu, prírodné vedy, metafyziku a antropológiu. Jeho predstava o poslaní vedy bola v hľadaní absolútnej pravdy a krásna, ktoré vyústilo až do metafyzických špekulácií. Pre poľnohospodársku osvetu, prírodné a technické vedy sa tam miesto nenašlo. Zaošťovanie Slovákov v prírodných vedách v porovnaní s inými národmi, najmä Čechmi, si uvedomovali aj poprední predstavitelia národného hnutia. Jozef Miloslav Hurban (1817 – 1888) v tejto súvislosti konštatoval, že „... u nás ešte málo samostatnejšieho štúdia z tejto strany vedy sa zjavilo“ (Hapák – Mésároš, 1992).

Pre romanticko-idealistickú koncepciu obrodeneckej generácie štúrovského obdobia bol ľud tvorcom kultúrnych hodnôt a zárukou ďalšej národnej existencie. Za základ poznania jeho etnogenézy a histórie považovali ľudovú slovesnosť a zvykoslovie, predovšetkým jeho obradovú časť. Základným znakom národa bol podľa Ľudovíta Štúra (1815 – 1856) celkom prirodzene jeho jazyk. J. M. Hurban vyzdvihoval i národnú povahu Slovákov. Záruku uchovania pozi-

tívnych hodnôt národa hľadal v roľníkoch. V ich patriarchálnosti videl hrádzu proti zmenám, ktoré by mohli spôsobiť ich zánik. Roľník má podľa neho cit pre minulosť a nerád upúšťa od svojich zvykov. Bola to nová funkcia ľudu, jeho roľníckej kultúry. Príslušníci slovenskej inteligencie sa obracali naň už ako na faktor politický. Uvedomovali si, že uspieť môžu len s podporou širokých vrstiev. Bolo ich preto potrebné spoznávať. Tieto ciele mal splňať Cestovateľský spolok, ktorého členovia už v druhej polovici tridsiatych rokov 19. storočia cestovali po Slovensku a študovali jeho jednotlivé regióny.

S hnutím národného obrodzenia sa v kruhoch národne orientovanej inteligencie nastoloval i problém zberu a zachovania starožitných pamiatok ako hmotného dôkazu starobylosti našej národnej kultúry a bohatej historickej minulosti. Táto myšlienka sa postupne stala súčasťou kultúrno-politického programu hnutia. Už v tridsiatych rokoch, v súvislosti s návrhmi na založenie Matice slovenskej, sa v ňom sformulovala i požiadavka na založenie slovenského národného múzea. Inšpiráciou bola i skutočnosť, že podobné inštitúcie si zakladali národy v okolitých krajinách. Gustav Kazimír Zechenter-Laskomerský (1824 – 1908) po návšteve Záhrebu v roku 1846 píše v *Orlovi tatranskom* ako v tamomšom Národnom dome obdivoval „zo dňa na deň sa vzráhajúcu zbierku prírodných, umeleckých, hospodárskych a iných predmetov“. Na adresu svojich krajanov odkazuje: „Nech nám Chorváti slúžia za príklad. Či by sa nezišlo aj nám podobné zbierky utvoriť?“ (Matula, 1963).

Myšlienka slovenskej učenej spoločnosti pre výskum a záchranu starožitností a jej súčasti – múzea sa objavila znovu na začiatku päťdesiatych rokov, po zániku Tatrína (1844 – 1848) i neúspechu snahy Sama Chalupku (1812 – 1883) a Samuela Reussa (1783 – 1852) i jeho synov Gustava (1818 – 1861) a Ľudovíta (1822 – 1905) založiť Spolok slovanských starožitností. Jej iniciátorom bol básnik a historik Samuel Tomášik (1813 – 1887). Vo svojom článku *Slovo k národu strany starožitností slovenských*, uverejnenom v *Lichardových Slovenských novinách* (1851), pripomína, že „každý vzdelaný národ ctí si pamiatku svojich dávnych predkov a s národnou hrdosťou si pripomína ich historické pamiatky. Rovnako by mali robiť i Slováci, ktorí by nemali dať nemilosrdne zhnúť aj tým posledným zvyškom pamiatok po svojich slávnych predkoch, ale by ich mali zbierať a zachovať pre lepšie časy“. Vyzval banskobystrického biskupa Štefana Moyzeša (1797 – 1869), aby vzal takúto zbierku pod ochranu a tamojších profesorov, aby ju usporiadali. Aj keď na jeho výzvu pozitívne reagovali i ďalší národne orientovaní vzdelanci, uplynulo ešte celé desaťročie, kým sa v nových, o niečo priaznivejších politických podmienkach mohli realizovať dávne plány na založenie Matice slovenskej (1863). Jej zbierky našli svoje prvé prístrešie v biskupskej rezidencii Š. Moyzeša v Banskej Bystrici, a ich prvým správcom sa stal profesor J. Markuš (Matula, 1963).

Po násilnom zatvorení Matice slovenskej v roku 1875 boli zbierky presunuté do Budapešti. Nové národné múzeum mohlo byť v Martine (do roku 1951 Turčiansky Svätý Martin) založené až s vybudovaním prvej účelovej budovy v rokoch 1906 – 1907.

Kontrola brázdy. Liptovská Teplička. N. Tomanová, 1972.

Nasýpanie osiva do rozsievky. Liesnica. J. Dérer, 1961.

2. SLOVENSKO NA KONCI 19. A V PRVEJ POLOVICI 20. STOROČIA – OD POZITIVIZMU K HISTORICKÉMU MATERIALIZMU

Založenie Matice slovenskej (MS) v auguste 1863 teoreticky vytvorilo predpoklady na výskum a zhromažďovanie dokladov o spôsobe života širokých ľudových vrstiev na Slovensku. Matica mala podchytiť a organizovať kultúrno-osvetovú, vedeckú, muzeálno-zberateľskú a vydavateľskú činnosť svojich členov i širokej slovenskej verejnosti. Ako sa však ukázalo, jej možnosti pri rozvíjaní „slovenskej národnej vedy“ boli veľmi obmedzené – nemala vybudované pracoviská ani interných vedeckých pracovníkov. Mohla len podporovať snaženia jednotlivcov, väčšinou amatérov, pôsobiacich po celom území krajiny, ktorí „neboli na úrovni súdobého európskeho vedeckého vývoja, no väčšinou prejavovali ušľachtilú snahu a boli hlboko zakotvení v domácich kultúrnych tradíciách“. Veľmi skoro sa ukázalo, že bez vhodného organizačného zabezpečenia vedeckej práce MS nebude možné dosahovať očakávané prínosy v jednotlivých vedných odboroch. Preto v roku 1868 navrhol prvý podpredseda MS Viliam Paulíny-Tóth matičnému výboru, aby sa zriadili osobitné vedné a umelecké odbory, ktoré by tieto aktivity naplňali. Keď sa valné zhromaždenie MS v tom istom roku týmito návrhmi zaoberalo, prítomný vládny komisár nepripustil prijatie tohto návrhu s odôvodnením, že ide o svojvoľne dopĺňovanie Stanov MS. Bolo to obdobie zvýšeného tlaku zo strany uhorských úradov, ktorý MS pocítila i zamietnutím štátnej podpory (Bokes, 1963).

Napriek tomu sa na pôde MS nastoľovali i otázky národnej vedy, jej ideového, gnozeologického a metodologického zamerania, ale aj mravného a najmä národného poslania. V tejto filozoficko-teoretickej rovine neprekonalí jej protagonisti koncepciu štúrovcov zo štyridsiatych a päťdesiatych rokov, ale snažili sa ju len ďalej rozvíjať a upevňovať.

V týchto tendenciách ožil na matičnej pôde aj záujem o etnografiu (národopis). Pozornosť sa venovala otázkam poznávania a vedeckého spracovania bohatstva ľudovej kultúry. Dejiny etnografie a folkloristiky sa v tom čase nevyvíjali na Slovensku súbežne. Počiatkový záujem o ľudovú kultúru zo štyridsiatych rokov 19. storočia postupne upadal. Štúrovci sa venovali ľudovej slovesnosti, čo vyplývalo z potrieb rastu slovenskej národnej literatúry a starostlivosti o jednotný slovenský spisovný jazyk. Záujem o etnografické reálie postupne ožíval až v deväťdesiatych rokoch 19. storočia. Možno povedať, že až odvtedy sa dostali slovenská etnografia a folkloristika na spoločnú cestu poznania. Toto obojstranné zblíženie však nedokázalo v dostatočnej miere riešiť teoretické

otázky predmetu bádania a osobitostí výskumných metód. To malo za následok, že ich spoločné úsilie objasniť slovenskú ľudovú kultúru vyznievala často vedecky nepresvedčivo a skreslene. Dochádzalo k disproporcii medzi zberateľskou a teoretickou prácou (Melicherčík, 1959/b).

Najvýznamnejším metodikom národopisnej činnosti v matičnom období bol Pavol Dobšinský (1828 – 1885), ktorý v roku 1863 v *Pešťbudínskych vedomostiach* publikoval návod na zber „prostonárodných pokladov“. V úvode špecifikoval, čo pokladá za „prostonárodné poklady“, a pomerne detailne sa zaoberal jednotlivými druhmi ústnej ľudovej slovesnosti, predovšetkým povestami. Zdôraznil dôležitosť správneho dialektologického zápisu. Veľký význam prikladal štúdiu javov duchovnej kultúry – rodinného i kalendárneho zvykoslovía. Odporúčal skúmať i javy materiálnej kultúry, zaujali ho predovšetkým kroje a remeslá. Obyvateľov historických regiónov Slovenska nabádal k dokumentovaniu im charakteristických remesiel – v Liptove pltníctvo, v Turci šafraníctvo a olejkárstvo, v Gemeri hámorníctvo, voštinárstvo, brdárstvo. Zvolenčanom radil, aby spracovali čipkárstvo a vozárstvo. Súčasne urobil praktický výklad pre potencionálnych záujemcov výskumu, ako a čo treba zapisovať (Klementis, 1970). Takto získané poznatky ešte nemali tvoriť náplň samostatnej vednej disciplíny – etnografie, ale mali byť podkladom pre slovník slovenského jazyka, pomocou pre históriu, jazykovedu, mytológiu a pre poznanie národného hospodárstva a živnostníctva. Toto ešte nevyhranené chápanie sa odrazilo aj vo vtedajšej koncepcii odborov Matice slovenskej. Pôvodne plánovaný národopisný odbor bol nakoniec v roku 1868 pričlenený k historickému odboru.

Teoretické názory prezentoval P. Dobšinský v práci *Úvahy o slovenských povestiach* (1871), ktorá vyšla nákladom Matice slovenskej. Bola to jedna z prvých teoretických prác v oblasti slovenskej folkloristiky, ktorou P. Dobšinský nadviazal na spis E. Štúra *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských* (1853), a svojím spôsobom ho završuje (Michálek 1963). Ani on však, ani P. Kellner-Hostinský v práci *Stará vierouka*, ktorá vyšla v tom istom roku, ale ani o päť rokov neskôr V. Pauliny-Tóth (1826 – 1877) v publikácii *Slovenské bájoslovie* (1876) nedokázali prekročiť hranicu dobového romantického nadhodnocovania folklórneho materiálu, ktorému P. Kellner-Hostinský pripisoval dokonca hodnotu historického prameňa (Hapák – Mésároš, 1992).

Z materiálnej kultúry sa sústredenejšia pozornosť venovala len ľudovému kroju, výšivke a čipke. Tie v očiach romantickej generácie slovenskej inteligencie predstavovali, podobne ako rozprávka a ľudová pieseň, umelecky dokonalý útvar, ktorý bol znakom vysokej kultúrnej úrovne národa i jeho starobylosti. Jedným z mála, ktorému nepostačovalo takéto zameranie, bol Pavol Križko (1841 – 1902). Vyčítal vtedajšej inteligencii jej záujem len o „duševnú stránku ľudu“ a upozorňoval, „že ľud slovenský nežije iba v samotných ideáloch, povestiach a piesňach, lež život jeho má aj druhú, hmotnému svetu patriacu stránku a i tej venoval a venuje nielen svoje telesné sily, ale i svoj um“ (Križko, 1891).

Dá sa povedať, že Pavol Križko s Andrejom Kmeťom (1841 – 1908) tvorili akúsi „opozíciu“ martinskému centru. Ich snahu však nemožno chápať ako hatenie ná-

rodnouvedomovacieho procesu. Práve naopak, boli to oni dvaja, ktorí burcovali „centrum“ z letargie, sebauspokojenia, až pocitu dokonalosti. Svedčí o tom list A. Kmeťa P. Križkovi (zo 17. 10. 1887), v ktorom hodnotí výstavu slovenských čipiek: „Národ sa začal prebúdzat' a po rokoch nadobúdat' čoraz väčšiu sebavedomosť. Úspech výstavy vzbudil chuť i do ďalšej prezentačnej činnosti. Pán Socháň strojí sa výstavky robiť po mestách s jeho zbierkou a ponosuje sa, že mu v Martine nechcú dať pôžičku na tento podnik. To je škoda, že tento šľachetný úmysel nepodporujú, veď by to veľký ošoh donieslo nášmu národu. Všetko je proti nám, ešte i svoj proti svojmu. A túto neprajnosť ja len pripisujem nedouctvu“ (Jasenák, 1993).

V roku 1875 bola Matica slovenská z rozhodnutia uhorskej vlády zatvorená. Jedným z jej z podstatných a najzávažnejších argumentov bolo tvrdenie, „že v Matici slovenskej sa vedecká činnosť vyvíjala, predovšetkým v odbore história, tendenčne a nepriateľsky voči životným záujmom maďarského národa, uhorského štátu a jeho výsadným vládnucim triedam“ (Bokes, 1963).

Násilné zrušenie Matice slovenskej poznačilo i vývoj vedeckého života na Slovensku. V situácii, keď sa stratila organizačná platforma pre národne orientovanú vedu, oficiálna uhorská veda, najmä jej spoločenskovedné disciplíny, sa plne zapojili do presadzovania myšlienky národne jednotného štátu.

Základným predpokladom obrany proti týmto aktom Budapešti a nevyhnutnou podmienkou rozvoja národných hnutí pre konštituovanie novodobých národov bolo uvádzanie kodifikovaného národného jazyka do škôl, literatúry, ale i do verejného a politického života. Podmienky na tento proces boli v jednotlivých častiach monarchie rôzne. Slovenskému národnému hnutiu sa podarilo po celom rade nevydarených pokusov založiť len jedinú celonárodnú kultúrnu ustanovizeň – Maticu slovenskú až v šesťdesiatych rokoch 19. storočia. Vtedy už väčšina slovanských národov svoje matice mala. Práve v čase, keď uhorská vláda zlikvidovala Maticu slovenskú, vznikol v Čechách okrem centrálnej Matice českej celý rad matíc, ktoré rozvíjali české školstvo i osvetu po celej krajine. Pritom v Čechách v tom období pracovali i ďalšie kultúrne inštitúcie, podporujúce etnickú i kultúrnu identitu českého národa, napríklad Národní museum. Mnohé z nich boli štátom finančne podporované. Historické fakty takto len potvrdzujú, že v západnej časti monarchie (Zalitavsko) nebol národnostný útlak zo strany viedenskej decíznej sféry taký silný ako na Slovensku (Mésároš, 1963).

V takejto situácii bola slovenská veda odkázaná len na obetavosť nadšencov, ktorí začali vo vlastivedných disciplínach, pri uplatňovaní pozitivistických metód vo svojej bádateľskej práci, kreovať novodobé národné koncepcie. Limitujúcim faktorom boli nedostatočné publikačné možnosti. Určitú medzeru v oblasti histórie vyplňal *Slovenský letopis* (1876 – 1882), ktorý vydával František Víťazoslav Sasinek (1830 – 1914). Príspevky vlastivedného charakteru sa objavovali aj v *Slovenských pohľadoch*, ktoré boli po roku 1881 významným motivačným prvkom vývinu vtedajšej slovenskej vedy. Vychádzali práce z oblasti histórie, literárnej vedy, jazykovedy, ale i etnografie, folkloristiky a kultúrnych dejín. V etnografii a folkloristike sa pozornosť sústredila na výskum a zbieranie materiálu o hmotnej a duchovnej kultúre slovenského ľudu. Význam oboch ved-

ných disciplín umocňovali aktuálne potreby národnoobraného zápasu, lebo svojimi bádateľskými výsledkami mali podporiť tézu o historickej, národnej a kultúrnej svojbytnosti Slovákov a čeliť tak maďarizačným tlakom.

K popredným bádateľom a zberateľom národopisného materiálu tohto obdobia patrili Pavol Socháň (1862 – 1941), Krištof Chorvát (1872 – 1897), Jozef Ľudovít Holuby (1836 – 1923), Andrej Kmeť (1841 – 1908), Ján Petrikovich (1846 – 1914), Adolf Peter Záturecký (1837 – 1904), Andrej Halaša (1852 – 1913), Štefan Mišík (1843 – 1919) a Ľudovít Vladimír Rizner (1849 – 1913). Posledne menovanému môže slovenská veda ďakovať za prípravu veľkolepého diela *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do roku 1990*, ktorá patrí k základným bibliografickým prameňom štúdia slovenských dejín, literatúry, umenia, národopisu a ďalších vlastivedných disciplín (Podrimavský, 1992).

Na myšlienky P. Dobšinského nadviazal F. V. Sasinek. Zberateľom pripomenul, že ak sa zameriavajú len na folklórne a zvykoslovné prejavy ľudu, ochudobňujú jeho obraz o javy materiálnej kultúry. Súčasne definoval etnografiu ako vednú disciplínu: „Etnografia, čili národopis (ba lepšie opis národa) hľadá na jednotlivé národy ako na zvláštne spoločnosti ľudského pokolenia, ktoré spoločnými mravmi, obyčajami, krojmi, jazykom atď. pútané sú k sebe ako jedna rodina.“ Etnografiu delil na „geografickú“, ktorá sa zaoberá prítomnosťou, a na „historickú“. Prvá „podáva doklady o žijúcom národe, ale sama o sebe nie je oprávnená robiť uzávery o tom, čo je národu vlastné v zmysle pôvodnosti a čo prevzal od iných národov“.

Snahu F. V. Sasinka o historický prístup nepochopil S. H. Vajanský a odmietol akýkoľvek „kontext medzi dnešným národom a národom Svätoplukovým“. Požiadavka F. V. Sasinka uplatňovať pri etnografických výskumoch historickú metódu výrazne posunula teoretické myslenie v slovenskej etnografii 19. storočia. Boli to prvé teoretické spory, ku ktorým v súvislosti s etnografiou na Slovensku dochádzalo. Aj na nich sa etnografia formovala ako vedná disciplína (Sasinek, 1885; Podolák, 1953; Urbancová, 1983, 1987).

Rozšírenie záujmu o javy materiálnej kultúry v matičnom období súviselo i s myšlienkou vybudovania múzea. F. V. Sasinek našiel horlivého stúpenca svojich názorov v osobe A. Kmeťa, ktorý koncom 19. a začiatkom 20. storočia patril k vedúcim osobnostiam vlastivedného bádania na Slovensku. Krédo: „Bohatstvom, vysokým umením a politickou mocou nemáme výhľady prevýšiť šťastnejšie národy, môžeme v poznaní a vedeckom ocenení pokladov a vzácnosti našej domoviny vyniknúť, môžeme poučiť vzdelaný svet a vynútiť národnej samobytnosti našej uznanie, úctu a slávu“ – napĺňal A. Kmeť celým svojím plodným vedeckým životom. Aj keď sa mu nepodarilo zrealizovať zámer „združiť vedecky činných vzdelancov do ustanovizne akademického charakteru alebo národného vedeckého spolku“, ostal zber predmetov ľudovej kultúry pre múzeum a rôzne výstavy, založenie Muzeálnej slovenskej spoločnosti (MSS), budovanie múzea v Martine a systematické zbieranie múzejných predmetov hlavnou náplňou jeho vedecko-organizačnej práce. Ňou vytváral i podmienky na činnosť ďalších vlastivedných pracovníkov. Bádateľský záujem A. Kmeťa bol široký – od

vianočných piesní cez ľudové náhrobníky, výšivky a čipky až k práci roľníka. Svojou publikáciou *Hospodár na Slovensku*, ktorej prvý zväzok vyšiel v roku 1875 v edičnej činnosti Matice slovenskej, sa včlenil medzi tých bádateľov, ktorí sa snažili zracionalizovať jeho hospodárenie. Druhý zväzok *Hospodára* nevyšiel pre zrušenie MS (Podolák, 1958; Rybecký, 1966; Jasenák, 1991; Valach, 1991).

V tomto období narastajúceho národnostného útlaku nadobúdala výskum ľudovej kultúry znova výrazné politické poslanie, ktorého úlohou bolo dokázať právo národa na existenciu. Spolu s tým sa postupne precizoval i obsah etnografie. P. Sochán prišiel s pojmom „etnografický človek“, v ktorom mali byť obsiahnuté prvky odrážajúce zvláštnosti charakteru národa. Konzervativizmus ľudovej kultúry bol pre neho pozitívnym faktorom, ktorý mal uchovať „etnografický svojráz“. Etnografiu chápal ako komplexnú vlastivednú disciplínu, do ktorej zaradil i miestopis, sociológiu a dialektológiu.

A. Kmeť v tom čase považoval za predmet bádania etnografie všetko, čo sa týka „individuality ľudu“. V tomto období kryštalizácie názorov na etnografiu mal dobový výskum ľudovej kultúry objektivistický charakter bez snahy sledovať vývojové, komparatívne aspekty a tematickú komplexnosť.

Názory P. Socháňa na vedecko-organizačné zabezpečenie činnosti MSS cez zriadenie jej odborov vyvolalo diskusiu. Túto koncepciu podrobil veľkej kritike K. Chorváth v *Národných novinách*, keď napadol Socháňov návrh spojiť do jedného odboru archeológiu, etnografiu i jazykovedu. Jeho kritika bola konštruktívna, lebo ponúkol i svoju víziu gnozeologického obsahu etnografie. P. Sochán bol jeho kritikou natoľko dotknutý, že sa na neho sťažoval A. Kmeťovi. Svoj návrh napokon prepracoval podľa Chorváthových pripomienok (Rybecký, 1983).

K. Chorvát, najvýraznejšia osobnosť etnografického bádania na konci 19. storočia, rozdelil etnografiu na materiálnu a duchovnú a požadoval oddeliť ju od jazykovedy. Svojimi prácami reagoval na nepodložené vedecké teórie. Jeho štúdiá *Smrť, pohreb a mŕtvi v tradícii a zvykoch ľudu* (1894) a *Slovenská svadba* (1896), ktoré vyšli v *Slovenských pohľadoch*, intelektuálne posunuli vtedajšie etnografické myslenie. Nim prezentované gnozeologické postupy sú inšpiratívne i pre dnešnú vedu. (Bednárik, 1957; Urbancová, heslo etnografia, Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, 1995).

Osemdesiate a deväťdesiate roky 19. storočia možno charakterizovať úsilím o objektívne vysvetľovanie skúmaných javov a úctou k vedeckým faktom. Postupne narastal záujem i o jazyk materiálnej kultúry, čo vyústilo do tendencií vylíčiť etnografiu ako samostatnú vednú disciplínu. S. H. Vajanský už v roku 1880 vyšiel s požiadavkou rozšíriť doterajšie poznanie „pokladov ducha slovenského“ na všetky odvetvia života. Úlohou etnografie bola, podľa neho, ochrana „kultúrneho bytu“ pred pomadařčovaním“ (Urbancová, 1983). Narastajúca maďarizácia dala jeho požiadavke i politický rozmer.

V odbornej i organizačnej práci sa v tom čase na Slovensku rodilo i národopisné múzejníctvo (cieľavedomé a systematické zbieranie kultúrnohistorických dokladov, ktoré predstavujú vývoj spôsobu života a kultúry etnického spoločenstva). Na Slovensku súvisí jeho rozvoj s profesionalizáciou nielen múzejníctva,

ale i etnografie ako vedného odboru. Počiatočné nadšenie členov Matice slovenskej i pracovníkov múzeí, ktoré na Slovensku vznikli v druhej polovici 19. storočia, však nemožno ešte označiť za cieľavedomú, gnozeologicky ujasnenú národopisnú prácu. Ich záujem sa sústredil predovšetkým na folklór, niektoré duchovné a umelecké prejavy ľudovej kultúry (výšivky, čipky, ľudový odev, keramika). Ostatné doklady materiálnej kultúry sa do týchto zbierok dostávali len postupne. Veľkou inšpiráciou boli národopisné výstavy (Národopisná výstava československá v Prahe v roku 1895 a tematicky podobné výstavy konané v zahraničí).

Zrušenie Matice slovenskej a uzavretie slovenských gymnázií vyvolali v kruhoch národne orientovanej inteligencie potrebu inštitúcií matičného typu, ktoré by nadviazali na jej činnosť. Jednou z nich bolo otvorenie Národného domu v Martine (1890). Táto iniciatíva mala veľký význam pre vznik Muzeálnej slovenskej spoločnosti a neskôr samotného Slovenského národného múzea. Živena, v tom čase jediný úradne povolený kultúrny spolok na Slovensku, organizovala zbierky a výstavu ľudového textilu a odevu. Obrátila pozornosť aj na doklady materiálnej a duchovnej kultúry Slovákov. Táto iniciatíva bola jednou z mnohých aktivít Národného domu, ktoré smerovali k zberu a dokumentovaniu materiálnych dokladov kultúry Slovákov. A. Kmeť a S. H. Vajanský vtedy v *Národných novinách* apelovali na slovenskú verejnosť, aby darmi prispela na túto zbierku. Jej rozsah umožnil 6. júna 1890 založiť v Národnom dome združenie Múzeum a fond Bibliotéky, ktorej rozsah narastal tak intenzívne, že pomerne skoro vznikla veľká a historicky cenná zbierka inkunábulií, listín, rukopisov a kníh, ktoré svojím významom a rozsahom boli považované za ústrednú národnú knižnicu. Národný dom bol svojou podstatou univerzálna kultúrna inštitúcia, celonárodné stredisko spoločenského života, vytváral nielen podmienky na budovanie a štúdium muzeálnych zbierok, ich ochranu a prezentáciu, ale stal sa i súčasťou dejín viacerých, postupne sa z neho vydeľujúcich kultúrnych inštitúcií (Maráky, 2002; Maňovčík, 2002; Parenička, 2002; Sabov, 2002; Strelec 1990).

A. Kmeť bol v tomto období ústrednou osobnosťou vedeckého života na Slovensku. Slovákov považoval za autochtónne obyvateľstvo Uhorska a požadoval venovať ich kultúre primeranú vedeckú pozornosť. Aj keď bol predovšetkým archeológ a botanik, ako múzejník zbieral všetko, čo dokazovalo autochtónnosť Slovákov. Priemyselné výstavy v tých rokoch pomáhali orientovať záujem vtedajšej inteligencie i na tradične prejavy materiálnej kultúry. Už vtedy bolo snahou prezentovať ľud nielen ako pracovnú silu, ale i ako potenciálneho konzumenta. V týchto intenciách pomáhal zbierať materiál na výstavu vo Viedni v roku 1873. Cestou z nej sa zastavil v Budapešti, kde sa v Národopisnom oddelení Národného múzea oboznámil s bohatými vedeckými výsledkami tamjších etnografov. Prirodzene, i táto skúsenosť mala ohlas v jeho aktivitách na pôde Muzeálnej slovenskej spoločnosti.

Zakladajúce valné zhromaždenie Muzeálnej slovenskej spoločnosti (MSS) sa konalo 24. apríla 1893 v Martine v priestoroch Múzea a Bibliotéky Národného domu. Existencia MSS si vyžiadala úpravu vzťahov k Národnému domu. V roku 1896 prevzala MSS do opatery knižnicu i muzeálne zbierky Národného do-

mu. Bol to základ a predpoklad vzniku Slovenského národného múzea – novej etapy vo vývine národopisného múzejníctva (Králíková, 2002).

Vlastnú činnosť začala MSS až po valnom zhromaždení 22. augusta 1895 v Martine, ktorý sa stal i jej sídlom. Dôkazom veľmi diferencovaných záujmov jej vtedajších členov bol vznik mnohých špecializovaných odvetví, medzi ktorými bola i etnografia. Kvalitatívny stupeň v práci spoločnosti zvýšili jej publikačné možnosti – *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, ktorý začal vychádzať v roku 1896 a *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti* od roku 1898. Početné analytické príspevky, publikovali predovšetkým P. Socháš a J. E. Holuby. Vtedy vznikli aj prvé vlastivedné monografie obcí – Karol Anton Medvecký *Detva* (1905), Karel Chotek *Cerovo; Národopisná studie* (1906) a Július Bodnár *Myjava* (1911). Chotkovu koncepciu využil i Ján Mjartan pri príprave monografie svojej rodnej obce *Sebedražie*, ktorá vyšla v *Sborníku Matice slovenskej* v Martine v roku 1924.

Na prelome 19. a 20. storočia zosilnel záujem o Slovensko aj v českých vedeckých a kultúrnych kruhoch (Králíková, 2003b, Mruškovič, 2003b). Veľký ohlas mala slovenská prezentácia na *Národopisnej výstave československej* v Prahe (1895). V prípravnom výbore pracovali poprední českí etnografi a folkloristi – Lubor Niederle, Čeněk Zíbrt, Emanuel Kovář a ďalší. Slovenskú časť expozície organizovali osobnosti slovenského vedeckého života – A. Kmeť, P. Socháš a A. Halaša v spolupráci so spolkom Živena. Slovenskí vedci dostali možnosť publikovať v českých vedeckých periodikách. Práce J. E. Holubyho, P. Socháša, D. G. Licharda a ďalších osobností približovali českému čitateľovi nielen dejiny Slovenska, krajinu, ale aj ľudovú kultúru. Veľkú zásluhu na tom mal časopis *Naše Slovensko*, ktorý vychádzal v Prahe v rokoch 1907 – 1910. V tom čase vyšla v Prahe aj reprezentatívna *Slovenská čítanka* (1911).

Národopisná výstava v Prahe v roku 1895 (Podolák, 1970) s úspešným zastúpením Slovenska kopaničiarskou chalupou zo slovensko-moravského pohraničia, dedinskou chalupou z Oravy, gazdovskou usadlosťou z Čičmian a novátor-ský čin Artura Hazeliusa v tvorbe národopisných expozícií – sprístupnením Skansenu v Štokholme v roku 1891 – boli pravdepodobne najvýznamnejšie stimuly v oblasti záujmu o ľudové staviteľstvo. Muzeálna slovenská spoločnosť (MSS) mala vo svojom programe aj ľudové stavby; ten naplňala len zhromažďovaním fotografického materiálu, etnografických opisov a kresbnej dokumentácie. S myšlienkou prezentovať túto časť kultúrneho dedičstva formou múzea v prírode prišli po roku 1918 Dušan Jurkovič, Karel Chotek, Jozef Hofman a Jozef Vydra. Na zjazde národopisných pracovníkov československých v Prahe v roku 1924 predniesol J. Vydra referát *Ochrana lidových památek národopisných na Slovensku a systém múzeí v prírode*, v ktorom obhajoval a vysvetľoval túto formu prezentácie dokladov ľudového staviteľstva (Kiripolská, 2003).

Jeho myšlienka dostala na Slovensku konkrétnejšie kontúry až začiatkom tridsiatych rokov 20. storočia, keď na pôde Muzeálnej slovenskej spoločnosti (MSS) a Slovenského národného múzea (SNM) v Martine predniesol Ján Geryk (správca SNM) prvý návrh, ktorého autorom bol K. Chotek. Návrh predpokladal veľkorysé riešenie – zastúpenie všetkých typov ľudových stavieb zo Slovenska, ale

Zvážanie ľanu. Čierny Balog. Neautorizované.

Výhon oviec. Vyšná Boca. J. Botík, 1974.

i Slovákov žijúcich mimo materského etnického územia. Objekty nového múzea mali byť postavené v blízkosti novej budovy SNM v Martine. S architektom D. Jurkovičom sa počítalo ako s projektantom a vedúcim výstavby múzea.

V návrhu K. Chotka bolo cítiť vplyv koncepcie Národopisnej spoločnosti československej, vypracovanej pre Slovanské múzeum ľudovej architektúry v Prahe, a dobový vplyv ideových koncepcií severoeurópskych múzeí v prírode (skanzenov), postavených na báze územnej a formálnej typológie. Koncepcia počítala s podobou atraktívnej rezervácie zaniknutého, v múzeu konzervovaného a umelo udržiavaného spôsobu života, v duchu už vlastne prekonaného romantizmu. Prvé múzeum tohto typu na svete bolo otvorené 11. októbra 1891 v Štokholme na návrší pomenovanom Skansen. Podľa tohto miesta sa začal termín „skanzen“ používať ako synonymum na označenie múzeí v prírode i v niektorých štátoch strednej Európy (Mruškovič, 1974; Horváth, 1992).

Valné zhromaždenie MSS v apríli 1931 tento veľkorosý projekt schválilo, ale finančné problémy spojené s dokončovaním budovy SNM, jej zariadením a inštaláciou expozícií túto myšlienku odsúvali. Realizácii projektu neprialo ani obdobie druhej svetovej vojny. Zásluhou A. Polonca sa podarila aspoň jedna translokácia – premiestnenie renesančno-barokovej zvonice z Koštian nad Turcom do záhrady SNM (Kiripolská, 2003).

Na Slovensku sa v tom čase celkom úspešne rozvíjala osvetová činnosť. Okrem tej, ktorá vychádzala z martinského centra, sa presadzovala aj nová koncepcia hlasistov. Akcentovala „požiadavku intenzívneho praktického pôsobenia v slovenskej spoločnosti v záujme kultúrneho povznesenia najmä vidieckeho obyvateľstva“ (Podrimavský, 1986).

Aj keď osobitné miesto v týchto vedeckých snaženiach mala historiografia, záujem bol aj o poznatky etnografie a folkloristiky. Aj ony spoluvytvárali vtedajší výtvarný folklorizmus, ktorý sa prejavil v štylizácii ľudovej tvorivosti v textile, odievaní národne orientovaných mestských vrstiev obyvateľstva, vo výzdobe interiérov a stavebnej kultúre (Martin Benka, Dušan Jurkovič). Aj týmto spôsobom intenzívneli snahy zbierať a dokumentovať hodnoty ľudovej kultúry. V dobových intenciách uverejnil Štefan Krčméry v roku 1924 publikáciu *Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 23*, v ktorej bol i *Program slovenského národopisného súpisu* od K. Chotka (Michálek, 1963).

Príchod K. Chotka z Prahy na Slovensko znamenal zvýšenie odbornej úrovne etnografických výskumov. Ako profesor Národopisného seminára (1921) – prvej národopisnej katedry na Univerzite Komenského v Bratislave, sa zaslúžil o odbornú prípravu prvých absolventov univerzitného štúdia národopisu na Slovensku. Z nich sa problematike tradičnej ľudovej kultúry venovali predovšetkým Ján Mjartan (1902 – 1997) a Rudolf Bednárík (1903 – 1975).

K. Chotek, žiak L. Niederleho, významne prispel k intelektuálnemu rozmeru ponímania etnografie v dvadsiatych rokoch 20. storočia. V českej etnografii etabloval špeciálny odbor – „politický národopis“, ktorým priznal národopiscom právo na podiel pri riešení vtedajších spoločenských otázok. Pôvodná myšlienka významu etnografických poznatkov a ich interpretácie pri riešení aktuálnych po-

litických otázok však patrila jeho učiteľovi L. Niederlemu, ktorý pojem „politicky angažovanej etnografie“ vniesol do vedeckých kruhov už začiatkom 20. storočia. Jeho *Slovanský svet* (1909) sa stal podkladom pre medzinárodný politický diskurz o usporiadaní strednej a juhovýchodnej Európy poprvé svetovej vojne. Metodickým východiskom pri riešení národnostných otázok bola pre L. Niederleho medziodborová komparatívna analýza a etnokartografia (Moravcová, 2006).

Vývin slovenskej vedy i kultúry bol v novozaloženej Československej republike determinovaný nielen zdedenými civilizačnými hodnotami slovenskej spoločnosti z čias Rakúsko-Uhorska, ale aj novým štátnym usporiadaním a jeho politickými, ekonomickými a sociálnymi ambíciami. Postavenie vedy, vedeckého myslenia bolo na Slovensku ovplyvnené aj zlou hospodársko-sociálnou situáciou. Rurálne, patriarchálne, veľmi tradicionalistické prostredie so silným vplyvom náboženstva bolo živnou pôdou pre ideový konzervativizmus, ktorý bol veľkou prekážkou vedeckého myslenia. Národné v ňom odsúvalo kozmopolitné, za aké sa veda vtedy považovala. To všetko ešte umocňovala skutočnosť, že Slovensko bolo dovtedy len okrajovou, veľmi marginalizovanou súčasťou vedeckého potenciálu bývalého Uhorska.

V Československej republike sa postupne obnovovali zrušené kultúrne inštitúcie. Významným článkom v organizovaní kultúrneho a vedeckého života sa v medzivojnovom období opäť stala Matica slovenská v Martine. Jej obnovenie už dva mesiace po vzniku republiky sa udialo v tom istom čase, keď bola rozpustená Slovenská národná rada, ktorá v októbri 1918 ako ústredný politický orgán deklarovala pripojenie Slovenska k ČSR. Politický centralizmus v štátoprávných otázkach novej republiky bol decíznou sférou kompenzovaný ústretovým prístupom ku kultúrnym požiadavkám a tradíciám Slovenska.

Činnosť Matice slovenskej sa okrem kultúrno-osvetovej práce zamerala aj na vedecký výskum. Ako vo svojej správe v roku 1919 zdôraznil Štefan Krčméry, tajomník Matice slovenskej, „... za hlavnú povinnosť sa pokladá organizovať vedeckú prácu. Najmä tú, ktorá sa týka územia a života slovenského“ (Krčméry, 1921).

Medzi prvými obnovenými vedeckými odbormi bol i Národopisný odbor MS, ktorý viedol Karol Anton Medvecký. Zberateľský a vedecký program odboru sa aktivizoval hlavne vo folkloristike (Jiří Polívka, Jiří Horák, Karel Plicka), v oblasti etnografie pokračoval v amatérskych intenciách výskumnej činnosti z konca 19. storočia; hoci v Bratislave už od roku 1921 pôsobilo profesionálne národopisné pracovisko – Národopisný seminár Univerzity Komenského (Podolák, 1998).

Napriek tomu malo obnovenie Matice slovenskej a jeho národopisného odboru pre etnografický výskum veľký význam, lebo spolu so Slovenským národným múzeom v Martine pokračovali v historických a etnografických výskumoch aj v zberoch muzeálneho materiálu. V protiklade k štátom presadzovanej idei kultúrneho čechoslovakizmu obe inštitúcie vo svojej činnosti dôsledne uplatňovali princíp národnej svojbytnosti. Martin sa tak v medzivojnovom období stal po Bratislave druhým centrom formujúcej sa profesionálnej národopisnej vedy na Slovensku.

Na druhej strane vedeckého spektra sa spoločenskovedný výskum na Slo-

vensku podriadil cieľom národného zblížovania Čechov a Slovákov. Táto tendencia sa presadzovala na Univerzite Komenského v Bratislave a v Učenej spoločnosti Šafárikovej, ktorá vznikla v roku 1926 pri univerzite. Pre rozvoj vedy na Slovensku malo založenie Univerzity Komenského v Bratislave (1919) veľký význam. S organizačným zástojom českých pedagógov sa vytvárali jej nové katedry. Problémom bol však nedostatok odbornej literatúry a nízke zastúpenie slovenských vysokoškolských učiteľov. Učená spoločnosť Šafárikova sa delila na „duchovednú“ a „prírodovednú triedu“, vydávala svoju edíciu odborných prác a mala i potrebné zahraničné kontakty.

V spoločenských vedách pôsobili dve protichodné vedecké koncepcie: prvá, tradicionalistická, nadviazala na štúrovské tradície z čias národného obrodzenia a zastávala myšlienku osobitosti a svojbytnosti slovenskej kultúry; druhá, hlasistická orientácia hľadala budúcnosť v národnom a kultúrnom zjednotení Slovákov s etnicky už emancipovaným českým národom. V tejto spoločenskej a odbornej klíme sa postupne formovala prvá vedecká generácia domácich odborníkov, ktorí spolu absolventmi pražských vysokých škôl vytvárali plodné podhubie profesionálnej vedy na Slovensku.

V tom čase sa zlepšilo aj inštitucionálne zázemie národopisnej muzeológie. Myšlienka založiť inštitúciu, ktorá by zbierala, dokumentovala a prezentovala doklady o spôsobe života a kultúre Slovákov formou múzea vznikla už na pôde Matice slovenskej (MS), ktorá mala vo svojom programe zbieranie literárnych, umeleckých, prírodných i starožitných predmetov. Zbierky MS boli verejnosti sprístupnené v roku 1870.

Na myšlienku múzea nadviazal Národný dom v Martine. Prevzatím jeho zbierok Muzeálnou slovenskou spoločnosťou (MSS) sa zvýšila úroveň nielen bohatej akvizičnej činnosti, ale predovšetkým dokumentácie národopisných zbierok. Vyvrcholením jej činnosti pred prvou svetovou vojnou bolo vybudovanie účelovej budovy MSS (Králiková, 1998). Zbierky, vrátane etnografických, boli sprístupnené v roku 1908. Od roku 1926 dostalo múzeum MSS oficiálny názov Slovenské národné múzeum (SNM). Jeho činnosť zaktivizoval predovšetkým Ján Geryk (1892 – 1978), tajomník MSS, ktorý sa stal i správcom múzea. Základný kameň budovy SNM bol položený v roku 1928 (10. výročie vzniku ČSR). Projekt pripravil architekt Milan Michal Harminc. Jej lokálny program, zodpovedajúci potrebám moderného múzea, navrhol J. Geryk. Stavebné práce sa začali v roku 1929. Oficiálne boli ukončené v marci 1932. V nasledujúcom roku sa dokončovali vnútorné priestory budovy.

Obdivuhodné organizačné schopnosti dokázal J. Geryk aj v nasledujúcom období. V tom istom roku v novej budove bola inštalovaná prvá expozícia – *Národná galéria slovenská*, ktorú slávnostne sprístupnili v rámci matičných slávností 25. novembra 1933. Vlastivedné expozície otvorili v roku 1938. Národopisné zbierky boli vystavené v desiatich sálach. Scenár expozície pripravili Antonín Václavík a Rudolf Bednárik. Popri príprave nových expozícií nezabúdala J. Geryk ani na „druhú líniu“ svojich predstáv o muzeálnej prezentácii kultúrneho dedičstva Slovenska – na múzeum ľudového staviteľstva, ktorého prípravou poveril Andreja Polonca.

Vznik Slovenského štátu v roku 1939 a vojnové roky pribrzdili aktivity MSS i jej tajomníka J. Geryka. Pozitívom tohto obdobia bol zvýšený záujem o prácu spoločnosti i múzea. Prejavilo sa to i nárastom členstva MSS, ktoré dosiahlo svoj vrchol (Baranovič, 1992).

Súčasne s aktivitami MSS v Martine rozvíjalo svoju odbornú činnosť v Bratislave Slovenské vlastivedné múzeum (1924 – 1940). O jeho založenie sa zaslúžili Dušan Jurkovič, Jozef Hofman a Václav Chaloupecký. Činnosť múzea bola zameraná na vlastivedný výskum Slovenska. Malo šesť odborov, medzi ktorými bol i národopisný. Múzeum vytváralo podmienky na teoretické základy múzejnej práce v jednotlivých odboroch. Členovia národopisného odboru – Antonín Václavík (kustód), Vilém Pražák, Jozef Vydra, Pavol Socháň, Ján Husek a Pavol Blaho vypracovali projekt pre komplexný národopisný výskum s vedeckým hodnotením zbierok. Prvá expozícia bola sprístupnená v roku 1930. Prezentovala doklady od začiatku 18. storočia po dvadsiate roky 20. storočia. Začiatkom tridsiatych rokov pripravilo múzeum ešte dve samostatné výstavy – *Ludové výrobky* a *Výšivky a ľudové výrobky*. V roku 1937 pripravil národopisný odbor dve výstavy v Prahe – *Pastierska kultúra* v rámci výstavy *Slovenské hory* a *Práca slovenských roľníčok* v rámci *Hospodárskej výstavy*. Národopisná problematika sa dostala aj do edičnej činnosti. Múzeum vydalo zborník *Príspevky k praveku, dejinám a národopisu Slovenska* (1931). Z iniciatívy Matice slovenskej a Slovenského vlastivedného múzea bola v roku 1926 v Bratislave zriadená Národopisná rada, zložená zo zástupcov SNM v Martine, Filozofickej fakulty UK v Bratislave a Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea. V roku 1939 malo múzeum 7 956 predmetov v etnografických zbierkach. V roku 1940 sa Slovenské vlastivedné múzeum zlúčilo so Zemedelským múzeom a v Bratislave vzniklo Slovenské múzeum.

Slovenské múzeum (1940 – 1961) malo charakter vlastivedného múzea s celoslovenskou pôsobnosťou. Členilo sa na päť odborov: poľnohospodársky a lesnícky, historicko-archeologický, galerijný, prírodovedný a technický. Etnografické zbierky boli spravované v rámci poľnohospodárskeho a lesníckeho odboru. Vojnové roky boli pre múzeum veľmi ťažké – prišlo o vyše jedenásťtisíc zbierkových predmetov. Rekonštrukčné práce trvali do roku 1952. V roku 1961 bolo Slovenské múzeum zákonom Slovenskej národnej rady zlúčené so Slovenským národným múzeom v Martine do Slovenského národného múzea (Mruškovič, 1998).

Národnoemancipačné záujmy časti slovenskej inteligencie a snahy o „slovenskú“, resp. „národnú“ vedu sa koncentrovali do oblasti vied o spoločnosti. Práve ony (predovšetkým história, etnografia, folkloristika, múzejníctvo, vedy o jazyku a literatúre) mohli priamo a najúčinnnejšie konštituovať ideovú argumentáciu pre národno-politické potreby a záujmy. V historiografii sa romantický prístup k dejinám už považoval za prekonaný, udomácnili sa kritické metódy práce s prameňmi v duchu pozitivistickej metodológie. Väčšina historických prác sa venovala politickým dejinám Slovákov. Mimoriadny význam sa v prvej polovici 20. storočia prikladal aj etnografii. Hoci jej vývoj ešte nedospel k syntetickým dielam, začalo sa uvažovať o predmete výskumu, štruktúre vedy, potrebe porovnávacieho slovenského národopisu. Ďalej prevažoval zber materiálu, ale jednotlivé vedecké osob-

nosti už riešili aj niektoré parciálne otázky základného výskumu ľudovej kultúry, obyčajne späté s konkrétnou lokalitou alebo regiónom. V tejto etape národopisnej práce sa zlepšovali metódy vedeckého výskumu, zvyšovali sa nároky na dokumentárnu hodnotu materiálu. Tradičná roľnícka kultúra naďalej ostávala viac-menej jediným predmetom výskumu. „Napriek tomu, že slovenský národopis sa v tomto období stále vo svojom záujme obracal do minulosti, nevyšiel si súdobé premeny v spôsobe života, zaznamenal veľa cenného etnografického materiálu, ktorý ostáva i pre súčasnú vedu trvalou hodnotou“ (Michálek, 1963).

V roku 1938 sa po K. A. Medveckom stal predsedom Národopisného odboru Matice slovenskej profesionálny etnograf J. Mjartan, prvý absolvent Chotkovej národopisnej školy. Táto výmena sa prejavila v práci odboru, kde dovedy individuálny a metodicky nejednotný zber materiálu začal dostávať pevnejšie gnozeologické kontúry. Pozitívna zmena nastala aj v organizovaní výskumnej práce. V snahe získať komplexnejší pohľad na tradičnú ľudovú kultúru organizoval odbor od roku 1944 kolektívne výskumy (Liptovská Osada, Liptovská Lužná, Liptovské Revúce), na ktoré neskôr nadviazali pracovníci Národopisného ústavu SAV. Druhou významnou líniou bol systematický výskum predovšetkým prejavov duchovnej kultúry pomocou dotazníkov. Návratnosť vyplnených dotazníkov (4 200 záznamov) umožnila v roku 1946 založiť archív dokumentov o spôsobe života a kultúre slovenského ľudu, ktorý sa neskôr stal priamym predchodcom Dokumentačného oddelenia Národopisného ústavu SAV (Urbanová, 1992; Benža, 1998).

J. Mjartan neostal len pri zbere dokladov o ľudovej kultúre na Slovensku, ale snažil sa precizovať i jej metodické a metodologické východiská. Zdôrazňoval, že národopis nemôže byť vednou disciplínou uzavretou do seba, lebo problematika, ktorú skúma, získava nové dimenzie v spolupráci s inými disciplínami. Veľmi presadzoval komparatívnu metódu práce. Navrhol začleniť národopisný výskum Slovenska do výskumu slovanského a európskeho (Urbanová, 1992).

V roku 1941 poveril Národopisný odbor MS R. Bednárika a A. Polonca prípravou všeobecnej príručky pre usmernenie zberateľských aktivít dobrovoľníkov na vidieku. „Mali byť v nej zhrnuté hlavné smernice pre vedecky zdôvodnený opis, a to všetkých odborov etnografie, či v hmotnej alebo v duchovnej a sociálnej kultúre nášho ľudu, s poučením o cieľoch a spôsoboch národopisnej práce a s prehľadom o vývine tejto vedy v zahraničí i doma“ (Klementis, 1970). V roku 1942 sa na *Príručke pre národopisný výskum slovenského ľudu* usilovne pracovalo. Po pozitívnom posudku J. Mjartana ju Národopisný odbor MS vydal ako 2. zväzok *Spisov Národopisného odboru MS* v roku 1942.

R. Bednárik, ktorý sa k problematike národopisu prepracoval ako múzejný pracovník, využil získaný materiál Národopisného odboru MS na prípravu potrebnej metodickej príručky pre externých spolupracovníkov. Napriek tomu, že vojnové roky neboli pre vedeckú a múzejnú prácu priaznivé, podarilo sa mu ako referentovi Národopisného odboru MS rozširovať jeho fondy a uverejniť prvý pokus o etnografickú syntézu ľudovej kultúry Slovenska – *Duchovná a hmotná kultúra slovenského ľudu* (In: *Slovenská vlastiveda*, 2, 1943).

Zásluhou J. Mjartana začal vychádzať *Národopisný sborník Matice slovenskej* (1939). Vyčlenil sa z pôvodného periodika Matice slovenskej – *Sborníka Matice slovenskej pre jazykospyt, národopis, dejepis a literárnu históriu*, vydávaného po prvej svetovej vojne. Bol určený na publikovanie vedeckých výsledkov tradičných maticných vlastivedných odborov. Ich aktivity presiahli kapacitné možnosti časopisu. Ako prvý sa osamostatnil práve *Národopisný sborník Matice slovenskej*, ktorého zakladateľom a prvým redaktorom sa stal J. Mjartan. On redigoval jeho prvé tri ročníky (1939 – 1942). V období rokov 1943 – 1944 spolupracoval s R. Bednárikom. Povojnové ročníky už redigoval A. Melicherčík. Pritom ročníky IX – XI za roky 1950 – 1952 vychádzali v Bratislave už ako časopis Slovenskej akadémie vied a umení (Podolák, 1998). Zborník sa stal publikačnou platformou skupiny erudovaných autorov. S časopisom spolupracovali: Vilém Pražák, Peter Grigorievič Bogatyriov, Andrej Polonec, Rudolf Žatko a iní. Objavili sa i prvé príspevky zo zahraničia (Béla Gunda, Maďarsko). *Národopisný zborník* uverejňoval príspevky z rôznych tém ľudovej kultúry, prinášal informácie o odbornej domácej i zahraničnej literatúre, recenzie a referáty. „V slovenskej etnografii až v tomto období možno hovoriť o vedeckej kritike“ (Michálek 1963).

„*Národopisný sborník Matice slovenskej* bol prvým národopisným časopisom na Slovensku, ktorému sa podarilo naplniť obsah jednotlivých ročníkov hodnotnými etnografickými príspevkami, z ktorých sa viaceré citujú v odbornej spisbe doteraz. Ako dobre redigovaný časopis plnil aj funkciu organizátora národopisnej práce na Slovensku“ (Podolák, 1998). „J. Mjartan ním položil základný kameň slovenskej národopisnej periodickej spisby“ (Urbancová, 1992).

Pri hodnotení medzivojnového obdobia vývinu etnografie na Slovensku nemožno obísť prínos ďalších českých etnografov. Okrem Karla Chotka to boli Antonín Václavík (1891 – 1959), Jan Húska (1884 – 1973), Drahomíra Stránska (1899 – 1964), ktorí pôsobili nielen vo vysokoškolskom prostredí, ale i v slovenských múzeách. Nútený odchod českých odborníkov zo Slovenska v rokoch druhej svetovej vojny bol citeľnou stratou pre etnografický výskum ľudovej kultúry Slovenska.

Záujem o ľud na Slovensku, ale i národopis ako vedný odbor, prejavili záujem v dvadsiatych rokoch i vtedajšie politické elity. Ako príklad uveďme prednášku Alice Masarykovej na zasadnutí *Národopisnej rady* pri Matici slovenskej 2. októbra 1927. Zdôraznila v nej „potrebu dôkladne študovať slovenskú dedinu. Ale nie len prvky krásy a estetického vnímania, ale i prácu nášho ľudu, ku ktorej je potrebné mať hlbokú úctu. Je nielen dorábaním každodenného chleba, ale i symbolom práce a posvätnej starosti. Ľud má zvláštny zmysel pre sviatky, ktoré udávajú pevný rytmus jeho života. *Národopisci* majú toto poznávať a pomáhať verejnosti, aby sa správne dívala na náš ľud a jeho život“ (Klementis, 1970).

Okrem prác slovenských a českých autorov prejavili v minulosti záujem o spôsob života a kultúru na Slovensku aj maďarskí vedci. Veľa údajov o Slovensku možno nájsť v maďarských monografiách uhorských žúp. Ich poslaním bolo mapovať jednotlivé oblasti Uhorska a skonkrétniť ich ekonomicko-kultúrny potenciál. Tak sa v nich ocitlo i veľa dobového národopisného materiálu.

Osobitne hodnotná je monografia J. Nagya o Orave z deväťdesiatych rokov 19. storočia (J. Nagy: *A Tótok otthonáról Árvamegyében*).

Záujem maďarských etnografov o územie Slovenska možno doložiť aj v medzivojnovom období. Jeho výsledky sa odrazili vo veľkej syntéze *A magyarság néprajza* II., ktorá vyšla v Budapešti roku 1942. Nachádzame v nej veľa cenných údajov z oblasti tradičnej kultúry z celého bývalého Uhorska, teda aj z územia Slovenska.

Ako ukázala analýza dejín našej vednej disciplíny, mnohé etnografické práce na Slovensku z obdobia konca 18. a začiatku 19. storočia boli na európskej úrovni a ich vedecké závery i metodické postupy sú inšpiratívne i v súčasnosti. Jednotlivým osobnostiam i celým generáciám však v tom čase chýbala potrebná kontinuita a vládli tu i neprajné podmienky v organizácii vedeckého života a edičnej činnosti. Obdobie druhej polovice 19. a začiatok 20. storočia podstatnejšie neobohatilo teoretické a metodické východiská etnografie a sústredilo sa zväčša len na zber materiálu, ktorý bol navyše väčšinou nesystematický. Pri jeho vedeckej interpretácii sa uplatnili predovšetkým komparatívne hľadiská a čiastočne pozitivistická a funkčno-štruktúrna metóda.

Na konci tridsiatych rokov 20. storočia zasiahlo inovatívnym spôsobom do vývinu vedeckého myslenia na Slovensku združenie Vedecká syntéza (1937), založené z iniciatívy Igora Hrušovského, Mikuláša Bakoša a Klementa Šimončiča. Združenie nadviazalo na podnety v oblasti vedeckej metodológie, ktoré vychádzali z Viedenského okruhu a Pražského lingvistického krúžku. V našich podmienkach rozvinulo vedecky veľmi plodnú diskusiu, podnetnú aj pre etnografiu a folkloristiku. Uplatňovaním logickej analýzy pri štúdiu formálnych štruktúr a snahou o syntézu jednotlivých vedných oblastí sa členovia združenia stali priekopníkmi moderných prístupov v spoločenských vedách.

Vedecké myslenie bolo ešte poznačené idealistickými východiskami, ktoré sa dostávali do konfrontácie s rozširujúcim sa marxizmom a materialistickými prístupmi v gnozeológii. Tie sa dostávali na Slovensko ako organická súčasť ideologickej výzbroje presadzujúceho sa socialistického hnutia. Svetonázorové a filozofické otázky slovenskej vedy sa začali riešiť už z pozície dvoch triedne determinovaných protikladných ideológií.

Ak porovnáme medzivojnové obdobie slovenského národopisu s výsledkami, ktoré dosiahli v Čechách, Maďarsku a Poľsku, musíme skonštatovať, že jeho úroveň v tom čase zaostala za okolitými európskymi štátmi. Veď len skutočnosť, že ústredný odborný časopis českej etnografie – *Český lid* vychádzal už v roku 1891, naznačuje veľký predstih českej etnografie oproti slovenskej. Napriek tomu, že sa mozaika obrazu ľudovej kultúry Slovenska a jej histórie pomaly kompletizovala, vyslovil J. Podolák názor, že do polovice 20. storočia nevyšla na Slovensku väčšia agrárnoetnografická práca, ktorá by spĺňala kritéria vtedajšej európskej vedy (Podolák, 1989). Zdá sa, že ani ostatné etnografické témy neboli saturované v tom čase lepšie. I keď výzvy nechýbali, úroveň vednej disciplíny určovali dobové limity – absencia potrebného počtu profesionálne pripravených etnografov, slabé inštitucionálne i edičné zabezpečenie a nedostatok finančných prostriedkov.

Bráňenie pôdy. JRD Sklabiňa. J. Dérer. 50. roky 20. storočia.

Sejačky. Prvá mechanizácia JRD Rudno. J. Dérer. 50. roky 20. storočia.

3. SLOVENSKO V DRUHEJ POLOVICI 20. STOROČIA

Etnografia v období socializmu – diskontinuita v tradičných kultúrnych vzoroch i v etnografických metódach ich skúmania

O profesionálnom rozvoji etnografie na Slovensku možno hovoriť až v období po druhej svetovej vojne, keď v roku 1946 vzniklo na pôde Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU) nové pracovisko – Národopisný ústav SAVU, ktorý mal najprv dvoch, neskôr troch pracovníkov. Ale už v roku 1949 oznámil Správny odbor SAVU Andrejovi Melicherčíkovi (1917 – 1966), vtedajšiemu predsedovi Národopisného ústavu SAVU, „že ústav sa má likvidovať a výskum ľudovej kultúry majú robiť už existujúce inštitúcie. V prípade, že pracovisko ostane, musí A. Melicherčík dať písomné vyhlásenie, že berie zodpovednosť za jeho činnosť a výkonnosť pracovníkov“. A. Melicherčík pripravil erudované zdôvodnenie potreby existencie ústavu a súčasne požiadal J. Mjartana, aby sa stal jeho riaditeľom. Ten od 1. septembra 1949 túto funkciu vykonával. Nebolo to jednoduché obdobie, predovšetkým v rokoch 1951 – 1954, keď bol ústav rušený, pričleňovaný, premenovávaný namiesto toho, aby mu bol vytvorený potrebný priestor na jeho vybudovanie. Až dosiahnuté pracovné a organizačné výsledky pracoviska priniesli vytvorenie samostatného Národopisného ústavu SAV v roku 1955. J. Mjartan sa stal jeho riaditeľom. V tejto funkcii zotrval až do roku 1958 a významnou mierou prispel k jeho odbornej i organizačnej profilácii (Urbancová, 1992).

Pre profesionalizáciu národopisu ako vedného odboru malo vtedy veľký význam jeho zaradenie do univerzitných štúdií. Od roku 1947 sa obnovila výučba národopisu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a kompletizovala sa i sieť slovenských múzeí, v ktorých začali pracovať jej prví absolventi – národopisci. Vznikol nový ústredný odborný časopis *Slovenský národopis* (1953), ktorý bezprostredne nadviazal na obsahovú náplň *Národopisného zborníka MS* (1939 – 1952), ktorého posledné ročníky už vychádzali v SAVU. Po vydaní XI. ročníka (1952) došlo k zrušeniu zborníka s odôvodnením, že na pôde SAVU budú vychádzať už iba časopisy, ktoré budú rešpektovať jednotnú politickú líniu tejto centrálnej inštitúcie (Podolák, 1998). *Slovenský národopis* sa stal ústredným vedeckým časopisom a pracoval s rovnakou redakčnou radou, ktorú viedol J. Mjartan. V tom istom roku začal v Čechách, v súvislosti so založením Československej akadémie vied, vychádzať podobný vedecký časopis – *Československá etnografie*, ktorý však po desiatich rokoch existencie svoju činnosť ukončil.

Slovenský národopis v päťdesiatych rokoch minulého storočia spoluvytváral pre prvú generáciu odborných pracovníkov – etnografov a folkloristov – pod-

mienky na intenzívnejšie a odborne systematickejšie poznávanie spôsobu života Slovákov i národnostných menšín žijúcich na Slovensku. V tomto vedecky plodnom a pre slovenskú etnografiu dôležitom období jej profesionalizácie mala nastupujúca generácia mladých etnografov a folkloristov veľkú príležitosť ukázať svoj vzťah k vedeckej práci, k vlastnému vednému odboru, ale aj svoje predpoklady na riešenie vedeckých problémov. Nový odborný časopis sa stal zrkadlom aktivít niekoľkých generácií vedeckých pracovníkov vlastného i príbuzných vedných odborov. Pozorný čitateľ v jednotlivých ročníkoch isto odčíta aj gnozeologické a spoločenské podmienky, ktoré ich determinovali. Možno súhlasiť s názorom V. Urbancovej, že „vedná disciplína, ktorá má svoj odborný časopis, nadobúda v určitom zmysle slova právnu formu svojej existencie“ (Urbancová, 1992).

Pri koordinácii národopisných pracovísk a ich vedeckovýskumných plánov mala od konca päťdesiatych rokov minulého storočia veľký význam Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV (SNS). Stala sa nezávislým združením vedec-kých a odborných pracovníkov, ale i študentov národopisu, ktoré prispievalo k zvyšovaniu odbornej úrovne tejto vednej disciplíny. Od svojho založenia v roku 1958 spoločnosť organizovala svoju prácu v odborných komisiách. Tie majú zásluhu na metodickej pomoci pri výskumoch (vydávanie príručiek, dotazníkov a návodov), ale aj pri organizovaní mnohých kolektívnych i individuálnych výskumov. Materiál z nich tvorí dnes bohatý textový a fotografický archív. SNS podporovala aktivitu svojich členov vlastnou publikačnou činnosťou, ale i formami ocenení (Cena SNS pri SAV) za najlepšie výsledky vo vedeckovýskumnej, zberateľskej, výstavnej a prednáškovej činnosti.

V etnografických štúdiách malo svojou zberateľskou, dokumentačnou, ale i vedeckovýskumnou činnosťou pri spracovaní vybraných prejavov ľudovej umeleckej kultúry veľký význam i Ústredie ľudovej umeleckej výroby, založené v roku 1954 v Bratislave. Získaný, zdokumentovaný, často i prezentovaný materiál bol predovšetkým využívaný pri usmerňovaní ľudovoumeleckej výroby. Etnografi pracujúci v tejto inštitúcii sa veľmi aktívne podieľali aj na kolektívnych etnografických projektoch, ktoré sa organizovali v rámci činnosti SNS alebo Štátneho plánu základného výskumu, ktorý koordinoval Národopisný ústav SAV.

Každá doba má však i svoje limity. Prvá celoštátna konferencia československých národopiscov v Prahe v roku 1949 prijala všeobecne platný záväzok, že bádateľská činnosť v národopise bude postavená na princípoch marxisticko-leninskej metodológie. Bolo to obdobie po IX. zjazde KSČ, ktorého závery požadovali rozvoj kultúrnej revolúcie na Slovensku. V tomto procese sa – podobne ako v celom spoločenskom živote – vyskytlo veľa ilúzií, netrpezlivosti a revolučného romantizmu, predpokladajúceho bezproblémovú cestu k socializmu aj v oblasti kultúrneho a vedeckého života. Bola to daň, ktorú i spoločenské vedy zaplatili vtedajšiemu spoločensko-politickému systému.

SOCIALISTICKÝ SPÔSOB ŽIVOTA NA SLOVENSKU - ETNOGRAFICKÁ REFLEXIA

Spoločenské a politické zmeny po roku 1948 a s nimi súvisiaca kolektivizácia a industrializácia Slovenska znamenali významnú diskontinuitu vo vývine poľnohospodárstva i v spôsobe života vidieckeho obyvateľstva. Ak chápeme princíp poľnohospodárskeho družstevníctva v intenciách názorov priekopníka tejto myšlienky na Slovensku Samuela Jurkoviča (1796 – 1873) z polovice 19. storočia, t. j. ako spôsob zvyšovania efektívnosti poľnohospodárskej výroby a zlepšovania životných podmienok vidieckeho obyvateľstva, potom obdobie rokov 1948 – 1960 bolo popretím tejto myšlienky.

Taká významná diskontinuita v spôsobe života slovenského vidieka nemohla ostať nepovšimnutá spoločenskými vedami, etnografiu nevynímajúc. Problém tohto obdobia jej vývinu spočíval v tom, že záujem našej vednej disciplíny nevyplýval len z imanentnej podstaty spoločenských vied, t. j. v hľadaní nových poznatkov o spoločnosti vo všetkých kauzálnych súvislostiach, ale bol vtedajšími politickými elitami aj ideologicky motivovaný. Platí to predovšetkým pre prvú etapu kolektivizácie.

Slovensko bolo vidieckou krajinou. Nepochopenie družstevnej myšlienky a ideologizácie hospodárskych otázok vidieka priniesli svoje negatívne dôsledky aj pri formovaní životných stratégií jednotlivých generácií (Slavkovský, 2005). Zostrený vnútropolitický zápas na Slovensku sa po voľbách v roku 1946 odrazil nielen na ideologickom, ale aj na vedecko-kultúrnom poli. Išlo v ňom nielen o spôsob realizácie konkrétnych úloh v oblasti kultúry a vedy, ale predovšetkým o získanie príslušníkov inteligencie ako spoločenskej vrstvy, ktorá rozhodujúcou mierou realizuje zámery kultúrnej politiky štátu. Nevyhnutným predpokladom splnenia tejto úlohy bolo zvýšenie úrovne znalosti marxizmu-leninizmu. Napriek tomu, že od roku 1947 existovala pre slovenský národopis v druhej polovici 20. storočia odborne fundovaná vícia V. Pražáka (1947), otázkami kultúrnej prestavby vidieka, t. j. etnografického štúdia dediny v období jej prechodu k socializmu, sa na akademickej pôde začali pod tlakom dobových udalostí zaoberať už v roku 1951. Ako sa vtedy na etnografických pracoviskách oficiálne skonštatovalo, novú sociálno-ekonomickú situáciu slovenského vidieka nebolo možné skúmať tradičnými gnozeologickými postupmi etnografie. Prvým pokusom riešenia bola štúdia J. Mjartana, ktorá vychádzala zo záverov sovietskych kolegov na konferencii v Moskve v roku 1951 venovanej kolchoznému roľníctvu.

Kritériá a zásady sa obyčajne ľahšie postulujú, ako uplatňujú. Tak to bolo v päťdesiatych rokoch i so štúdiom marxistickej metodológie a jej aplikáciou vo vedeckom myslení aj v prípade výskumu družstevnej dediny. Prvé obdobie organizačného a metodologického rozvoja Národopisného ústavu SAVU vrcholilo v rokoch 1950 – 1951. Ťažiskom jeho odborných aktivít bol boj proti buržoáznym ideológiám v slovenskom národopise a informácie o výsledkoch národopisného bádania v Sovietskom zväze i v štátoch ľudových demokracií. Popri

týchto diskusiách o zásadných metodologických otázkach si ústav vytýčil dve hlavné témy: štúdium problémov veľkorodiny a výskum odrazu poddanského a kapitalistického útlaku v ľudovej tradícii.

Etnografia i muzeológia na Slovensku reflektovali spoločensko-politickú situáciu, v ktorej sa ocitlo vedecké myslenie začiatkom päťdesiatych rokov 20. storočia. Za prelomové obdobie možno považovať II. celoštátnu konferenciu česko-slovenských etnografov v Prahe, ktorá sa konala v dňoch 6. – 7. apríla 1952 z podnetu vládnej komisie pre vybudovanie ČSAV, národopisných katedier pražskej, bratislavskej a brnenskej univerzity a národopisných pracovníkov SAVU, kde sa presadila potreba dôsledného uplatňovania marxisticko-leninských zásad vo vede.

Požiadavky doby neobišli ani Maticu slovenskú, ktorá mala tiež prispieť k formovaniu „slovenského socialistického národa“. „Bez pochopenia, aké prekážky sa kládli národným úsiliam slovenského národa v podmienkach polo-feudálneho Rakúsko-Uhorska, buržoázneho predmníchovského Československa a fašistického pronemeckého tzv. slovenského štátu, nemožno plne do všetkých dôsledkov pochopiť nielen veľkosť premien v živote Slovenska pod vedením Komunistickej strany Československa, ale ani len to pozitívne, čo sa v priebehu uplynulých sto rokov vykonalo aj zásluhou Matice slovenskej“ (Gosiorovský, 1963).

Etnografia i muzeológia na Slovensku, ale i v Čechách, sa prihlásili k paradigmám vtedajšej sovietskej etnografie, jej metodologickému a ideovému základu. Ten vychádzal z marxisticko-leninskej ideológie a jej zodpovedajúcej metodológii vied postavenej na princípoch historického materializmu. Sformovala sa základná koncepcia prístupu k etnografickému a folkloristickému bádaniu, dokumentácie i interpretácie socialistickej prestavby dediny vrátane úloh, ktoré v tejto oblasti malo plniť múzejníctvo. Po konferencii sa národopis i národopisná muzeológia stali spoločenskými vedami, ktorých úlohou bolo podporiť kultúrnu politiku štátu – na základe politickej objednávky oživovať záujem o využívanie rôznych prvkov ľudovej kultúry v spoločenskej praxi, rozvíjať kultúru formou národnú, ale obsahom socialistickú. Toto obdobie malo napodiv i pozitívnu stránku – objavilo pre česko-slovenský národopis novú tému: folklorizmus. Bol to počiatok vedeckej trajektórie, ktorá vyústila koncom 20. a začiatkom 21. storočia do prijatia významných dokumentov o ochrane tradičnej kultúry a kultúrneho dedičstva (Jančár, 2006).

Pre ďalší výskum mala byť inšpirujúca odborná literatúra sovietskych etnografov. Veľmi aktívni v preberaní sovietskych skúseností boli českí kolegovia. Publikované práce sovietskych bádateľov v *Českom lide* sa propagovali aj v *Slovenskom národopise* ako metodologické východiská štúdia družstevnej dediny, procesu kolektivizácie a industrializácie.

Metodologické i metodické postuláty výskumu družstevnej dediny boli postavené náročne, v mnohom až nerealizovateľne. Ako sa dozvedáme z publikovaných príspevkov Jána Mjartana (1951), Jána Podoláka (1955), Jána Michálka (1980) – bolo povinnosťou skúmať a študovať ľudovú kultúru v období jej pre-

chodu k socializmu. Československá etnografia mala zodpovednú úlohu – pomáhať odкрыť a zhodnotiť tie zložky ľudovej kultúry, ktoré pomôžu budovať socializmus, novú socialistickú kultúru, nového socialistického človeka a naznačiť jej historické perspektívy.

Teoretické i metodické zásady sformulované J. Mjartanom sa v praxi použili pri prvom výskume spôsobu života a kultúry družstevnej dediny v septembri 1952 v horehronskej obci Závadka nad Hronom. Okrem nej boli vytipované i ďalšie lokality: Láb, Veľké Zalužice, Bijacovce a prieskum sa uskutočnil aj v niektorých obciach hornej Oravy. Lokality sa vyberali tak, aby reprezentovali rôzne geografické, hospodárske, sociálne a kultúrne podmienky existencie slovenského vidieka v päťdesiatych rokoch 20. storočia.

S odstupom rokov možno bilancovať výsledky celého projektu. V roku 1969 vyšla národopisná monografia *Horehronie*. Je to významný príspevok k výskumu tradičnej kultúry v tomto regióne Slovenska. Ťažko však hovoriť o analýze kultúry a spôsobu života tamojších roľníkov v období združstevňovania, resp. o dosahu kolektivizácie a industrializácie Slovenska na roľníka a jeho prácu. Čo je ešte zaujímavejšie, úloha sa vtedy akoby z vedeckovýskumných plánov Národopisného ústavu SAV vytratila. O jej napĺňaní sa nedozvieme nič ani z bilančných štúdií J. Podoláka *Desať rokov slovenského národopisu (1945 – 1955)* (Podolák, 1956), ani Emílie Horváthovej *Hlavné smery a činnosť Národopisného ústavu SAV od založenia Slovenskej akadémie vied* (Horváthová, 1973), publikovaných v *Slovenskom národopise*. Samozrejme, jej výsledky sa nemohli objaviť ani v hodnotení jeho dvadsiatich piatich ročníkov od Václava Frolca (Frolec, 1978). Azda najhodnotnejšie výsledky dosiahla Soňa Burlasová pri výskume družstevných piesní (Burlasová, 1964).

V päťdesiatych rokoch 20. storočia sa v národopisnom výskume musela objaviť i druhá téma súvisiaca s industrializáciou Slovenska – výskum kultúry a spôsobu života robotníckej triedy. Práve na stránkach *Slovenského národopisu* sa vtedy začali objavovať i prvé teoretické východiská jej napĺňania (Filová, 1960), ale i správy o pracovných poradách, ktoré sa na česko-slovenskej úrovni snažili hľadať metodologické i metodické prístupy jej riešenia. Hlavným vedeckým výstupom bola monografia *Banická dedina Žakarovce* (1956). Výsledok bol podobný ako pri kolektivizácii. Karel Fojtík vyjadril k nemu svoj názor: „... národopisný výskum robotníckych centier a robotníckej kultúry je neľahkou úlohou, čo je na jednej strane dôsledkom nedostatku potrebných techník zhromažďovania informácií, na druhej strane veľkou pestrosťou a zložitosťou života a kultúry, ktorú má národopisec svojím výskumom obsiahnuť“ (Fojtík, 1965). Plne platil postreh Boženy Filovej: „Z doterajších dejín národopisnej vedy vyplynul poznatok, že bola schopná obhájiť svoju spoločenskú opodstatnenosť len vtedy, keď dokázala plniť konkrétne potreby spoločnosti, ktorej bola produktom“ (Filová, 1960). Toto konštatovanie v mnohom vysvetľuje aj dobový obsah ročníkov časopisu *Slovenský národopis* a smerovanie odboru v období socializmu.

Aj keď sa etnografi a folkloristi na Slovensku proklamatívne hlásili k marxistickej metodológii, od šesťdesiatych rokov sa čoraz viac kriticky stavali k jej jed-

nostrannému chápaniu, predovšetkým pri riešení vtedajších „súčasných procesov“ v ľudovej kultúre. Túto skutočnosť si pri hodnotení *Slovenského národopisu* všimli aj českí kolegovia. Zdeněk Uhrek konštatuje, že v päťdesiatych rokoch sa marxizmus v slovenskom národopise „uplatňoval skôr ornamentálne“ (Uhrek, 2004). Tí, ktorí tie časy v odbore prežili, budú iste súhlasiť s Jurajom Langerom: „... národopisu, na rozdiel od mnohých iných spoločenskovedných odborov, sa na Slovensku v druhej polovici 20. storočia darilo pomerne dobre brániť svoju vedeckú autonómiu pred vplyvom ideologizácie“ (Langer, 2005a).

Čoraz viac sa, hlavne vo folkloristických príspevkoch, začalo upozorňovať na nevyužitú podnety v odkaze diela P. Bogatyriova a A. Melicherčíka. V etnografii sa veľmi úspešne zachytili európske trendy, napr. v teórii modelovania a teórii systémov, ale i v aplikácii etnokartografickej metódy (Leščák, 1992; Krekovičová, 1998; Slavkovský, 2006; Hlôšková, 2009). Zachytiť vývinový aspekt sledovaných kultúrnych javov a začleniť ich do širších kultúrnych areálov bolo jedným z hlavných cieľov európskej etnológie v šesťdesiatych rokoch minulého storočia.

OD MATERIÁLOVÝCH ŠTÚDIÍ K VEDECKÝM SYNTÉZAM

Výpočet všetkých vedeckých aktivít Národopisného ústavu SAV a národopisných pracovísk začlenených do Štátneho plánu základného výskumu v tomto období by bol nad možnosti tohto kompendia. Pripomeňme si preto aspoň päť rámcových odborných okruhov, na ktoré sa národopis na začiatku druhej polovice 20. storočia zamerl, tak ako ich vo svojej hodnotiacej štúdii uvádza Emília Horváthová:

1. vývoj ľudovej kultúry na Slovensku;
2. vplyv industrializácie na tradičnú kultúru;
3. ľudová kultúra karpatskej oblasti;
4. kultúra slovenských enkláv v zahraničí a kultúra neslovenských etnických skupín na našom území;
5. dejiny, metodológia a teória etnografie a folkloristiky (Horváthová, 1973).

Napriek politickým obmedzeniam z decíznej sféry a snahe ideologicky diktovať hlavné úlohy vedeckého výskumu treba pozitívne hodnotiť skutočnosť, že Národopisný ústav SAV dostával zo štátneho rozpočtu potrebné finančné prostriedky. Tie umožnili to najpodstatnejšie – vybudovanie národopisného pracoviska, ktoré od šesťdesiatych rokov preberalo koordináciu hlavných úloh slovenskej i českej etnografie a folkloristiky. Štátny plán základného výskumu (ŠPZV), ktorý tvoril organizačnú bázu národopisného výskumu v tomto období na území celého Československa, bol vhodným spôsobom organizovania a financovania vedeckého života. Národopisný ústav SAV, ktorý v tom čase ŠPZV koordinoval, využil efektívnym spôsobom svoje postavenie pri organizovaní vedeckých projektov. Vybudovalo sa oddelenie dokumentácie, ktoré spracúvalo materiály získané z terénnych výskumov, začala sa systematicky vydávať

bibliografia, pravidelne vychádzal ústredný vedecký časopis, desiatky vedeckých štúdií, monografie, ale predovšetkým sa vytvorili vedecké i organizačné podmienky na prvé vedecké syntézy.

Pri charakteristike tohto obdobia možno súhlasiť s názorom Evy Krekovičovej, že slovenský národopis si v druhej polovici 20. storočia „hľadal svoje miesto v Európe, kde už problémy spracovania tradičných tém ľudovej kultúry mali spravidla dávno vyriešené, resp. existuje tam bohatá a nezriedka už v polovici 19. storočia publikovaná materiálová báza, na ktorej bolo možné budovať porovnávacie europeistické syntézy. Na Slovensku však bola ešte nevyhnutná ‚pozitivistická‘ práca, ktorá je pre budovanie vednej disciplíny nenahraditeľná“ (Krekovičová, 1998).

Aj preto boli jadrom vedeckovýskumných plánov i prvých ročníkov *Slovenského národopisu* materiálové štúdie z agrárnej kultúry a ďalších tradičných zamestnaní, ľudovej stravy, ľudového staviteľstva a bývania, sociálnych vzťahov, duchovnej kultúry a výtvarného umenia. Veľmi reprezentatívne v nich bola zastúpená folkloristika (Dzubáková, 1976; Leščák, 1996; Michálek, 1998; Hlôšková, 2009). Časopis sa stal priamym svedectvom o stave a vývojových cestách slovenskej folkloristiky. Prístup k publikovaniu dostávali pracovníci z mimookademických pracovísk i zahraničia. *Slovenský národopis* sa stal „tribúnou nových teoreticko-metodologických východísk vo folkloristike a jej internacionalizácie, predovšetkým v slavistike“ (Šrámková, 2003).

Okrem tradičných tém – ľudovej poézie, ľudovej prózy a udržiavania vedomej kontinuity s predchádzajúcimi bádateľskými tradíciami – pribudla v kontexte doby i nová problematika – družstevná pieseň a protifašistický odboj vo folklórnej tvorbe. To prinášalo potrebu ich teoretickej interpretácie. Časopis publikoval štúdie, ktoré generovali nové otázky problematiky „vzniku nového folklóru na Slovensku“, ale aj príspevky o „vzťahoch a vzájomnom vplyve medzi umelou literatúrou a ľudovou slovesnosťou“. Zatiaľ čo na počiatku svojej existencie dával *Slovenský národopis* priestor predovšetkým materiálovým príspevkom, od šesťdesiatych rokov sa už objavujú i teoretické štúdie slovenských i českých etnografov a folkloristov.

Etnografia ako veda o spôsobe života a kultúre etnických spoločenstiev venovala veľkú pozornosť aj problematike etnických procesov. Tieto témy sa objavili vo vedeckovýskumných plánoch i na stránkach *Slovenského národopisu*. V centre pozornosti bolo štúdium spoločných a diferencovaných prejavov v tradičnej kultúre Slovákov a ostatných minorít žijúcich na území Slovenska, ale aj tradičná kultúra slovenských enkláv a diaspór v zahraničí. Významné miesto pri výskume interetnických súvislostí mal etnografický a folkloristický výskum v oblasti Karpát a Balkánu – Medzinárodná komisia pre štúdium ľudovej kultúry v Karpatoch a na Balkáne (MKKKB). V sedemdesiatych rokoch minulého storočia sa začalo pracovať i na vedeckom projekte *Etnológia Slovanov*, ktorý spolu s projektmi MKKKB patrili k najvýznamnejším vedecko-výskumným úlohám. Jej gestorom bola Akadémia vied ZSSR. Vypracovať sa mali tri zväzky, ktoré by teritoriálne pokryli poznatky o tradičnej ľudovej kultúre všetkých slovanských

národov v Európe. Materiálové východiská i teoretické výsledky oboch týchto projektov medzinárodne koordinovanej vedecko-výskumnej spolupráce nachádzali svoje miesto i na stránkach časopisu (Podolák, 2003; Podoba, 2006).

Na celej doterajšej histórii nášho vedného odboru aj *Slovenského národopisu* je sympatické, že sa nebránili rozvíjaniu spolupráce s príbuznými vednými odbormi v snahe o čo najkomplexnejšie poznanie predmetu záujmu etnografie. Za šesťdesiat rokov existencie bolo napríklad publikovaných mnoho príspevkov týkajúcich sa národopisného múzejníctva. Ako konštatuje M. Mešša, „nie sú len výrazom záujmu redakcie časopisu o stav diania tejto oblasti v múzeách, ale i odrazom snahy samotných pracovníkov – etnografov v múzeách prezentovať svoju prácu na stránkach vedeckého časopisu“ (Mešša, 2005).

Časopis aj vedný odbor si dokázali udržať gnozeologickú autonómiu. Povedané slovami V. Frolca – „etnografia s príbuznými vednými odbormi spolupracovala, ale ich nenahrádzala“ (Frolec, 1978). Interdisciplinárny spoločensko-vedný výskum bol vždy považovaný za vyššiu formu vedeckého poznávania.

To všetko malo vtedy v etnografii spoločné gnozeologické poslanie – vedeckú interpretáciu obrazu ľudu ako tvorcu a nositeľa kultúrnych hodnôt, s prihliadnutím na prírodné, historické a hospodársko-sociálne podmienky, ktoré ho formovali. Najväčší prínos tejto etapy vývinu etnografie bol v heuristike, v hľadaní a overovaní miery výpovednej schopnosti konkrétnych prameňov a ich zverejňovanie. Túto fázu bádateľského procesu nemožno preskočiť, lebo len vedec, ktorý pozná pramene, môže zvoliť správnu metódu, ako najlepšie využiť ich výpovedný kultúrno-historický potenciál. *Slovenský národopis* mal v tomto procese nezastupiteľné miesto, bol jedným z dôležitých predpokladov ďalšieho kvalitatívneho vývinu etnografie ako vedy. Jeho rubriky a obsah za desaťročia trvania časopisu potvrdili pravdivosť myšlienky V. Frolca, že „dejiny časopisu sú do veľkej miery dejinami etnografickej vedy na Slovensku“ (Frolec, 1978).

Od roku 1962 začalo vychádzať pre vývin etnografie a národopisnej muzeológie ďalšie dôležité odborné periodikum – *Zborník Slovenského národného múzea – Etnografia*. Časopis nadviazal na *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti* (1896 – 1951), čo deklaroval zachovaním základného číslovania jednotlivých ročníkov. Počas rokov svojej existencie priniesol veľa materiálových i teoretických príspevkov z oblasti etnografie a muzeológie. Stal sa zrkadlom odbornej činnosti nielen pracovníkov Slovenského národného múzea v Martine, ale i ostatných múzejných pracovísk na Slovensku. Publikovali sa v ňom pôvodne vedecké príspevky, recenzovali sa dosiahnuté vedecké výsledky a prinášal informácie o vedeckých podujatiach múzejných i etnografických pracovísk. Dlhoročná dobrá spolupráca s vedeckými pracovníkmi Národopisného ústavu SAV sa premietla aj do edičnej činnosti časopisu. (Benža, 2002; Michálek, 1987; Mruškovič, 1996; Králiková – Mintálová, 1997).

Významnou súčasťou edičnej činnosti Slovenského národného múzea v Martine bolo koncom päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov minulého storočia založenie edície *Fontés*, ktorá sa sformovala do podoby troch tematicky samostatných radov. Vydávali ich jednotlivé inštitucionálne zložky SNM – Et-

nografické, Historické a Archeologické múzeum. Etnografická časť edície sa zrodila s jasným gnozeologickým úmyslom – publikovať odborne spracované národopisné zbierky (Pastieriková, 1997). Tie boli príspevkami múzejníkov v príprave veľkých etnografických syntéz.

Pretože každý výsledok ľudskej činnosti nesie v sebe aj stopy cesty, ktorá k nemu viedla, bude potrebné vrátiť sa do histórie našej vednej disciplíny i Národopisného ústavu SAV, kde objavíme počiatky snáh pripraviť vedecké syntézy o tradičných hodnotách spôsobu života a kultúry minulých generácií, ktoré na území Slovenska po sebe či vedľa seba žili.

V čase prípravy *Etnografického atlasu Slovenska* existovali na pôde Národopisného ústavu SAV desiatky vedeckých štúdií a odborných monografií, ktoré v šesťdesiatych rokoch vytvárali veľmi dobré východisko na prípravu vedeckej syntézy. Prvým pokusom bol príspevok *Slovaki* v sovietskej edícii *Narody mira* (1964). Ústav autorsky participoval na slovenskej časti 3. zv. *Československej vlastivědy. Lidová kultúra* (1968). Roku 1972 nasledovala *Die slowakische Volkskultur* a v roku 1975 najobsiahlejšia syntéza pripravená prvou generáciou profesionálnych etnografov a folkloristov v Národopisnom ústave SAV: *Slovensko 3 – Lud, 2. časť*. Táto generácia pripravila i rukopis slovenskej časti medzinárodnej syntézy *Etnografia Slovanov*.

Vtedy dosiahnuté odborné a vedecké výsledky Národopisného ústavu SAV tvorili budúce podhubie troch veľkých kolektívnych prác, ktoré už mohli byť pripravované vo veľkej miere ďalšou, nastupujúcou generáciou vedeckých pracovníkov. Aj vedecká kontinuita má svoju generačnú povahu. Nová generácia obyčajne nechce opakovať tú istú prácu, ktorú robili jej predchodcovia. Musí si ale uvedomiť, že bez ich podielu by bol vývinový posun vedeckého myslenia ťažko predstaviteľný.

V histórii vedných disciplín i vedeckých inštitúcií sú projekty, ktoré znamenajú nielen kvalitatívny medzník vo vývine tej-ktorej vednej disciplíny, ale aj samotnej inštitúcie, ktorá projekt realizovala. Takými boli veľké kolektívne práce, ktoré na pôde Národopisného ústavu SAV a Slovenského národného múzea vznikali. Pre ich prípravu bolo potrebné splniť minimálne dva predpoklady: disponovať dostatočnou poznatkovou bázou daného vedného odboru a inštitucionálnym zázemím, ktoré bude takúto odborne, organizačne i finančne náročnú prácu realizovať. Poznatková báza vedného odboru, ktorej významnou súčasťou boli i *Slovenský národopis* a *Zborník SNM – Etnografia*, boli si nequa non takých vedeckých výstupov, akými boli *Etnografický atlas Slovenska* (1990), *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* (1995), *Slovakia. European Contexts of the Folk Culture* (1997), *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry* (2000), *Múzeum slovenskej dediny* (1972) a *Expozícia Slovenského národného múzea v Martine* (1974).

Etnografický atlas Slovenska

Kartografická metóda je veľmi efektívny postup pri vydeľovaní areálov skúmaných kultúrnych javov. Ich určenie bolo ambíciou národopisnej vedy už od jej vzniku. V európskej etnológii sa začala využívať od dvadsiatych rokov minulého storočia. Tento trend sa završil snahou o realizovanie nielen národných atlasov, ale i *Etnologického atlasu Európy*. Na atlasoch sa v šesťdesiatych rokoch intenzívne pracovalo v Poľsku, Maďarsku, Rakúsku, Švajčiarsku, Juhoslávii, v roku 1967 vyšiel atlas *Russkije: Istoriko-etnografičeskij atlas*. To boli podnety, ktoré inšpirovali i na Slovensku. Začalo sa intenzívne diskutovať o gnozeologickej potrebe atlasu, ale i ambíciou zaradiť tak slovenskú etnografiu do európskeho kontextu.

To bola výzva, ktorú v šesťdesiatych rokoch minulého storočia prijala slovenská etnografia, a na jej uskutočnenie vytvorila aj potrebné organizačné predpoklady. Politicky priaznivou okolnosťou bolo, že kartografickú metódu uznávala aj sovietska národopisná škola.

Záujem o kartografovanie javov ľudovej kultúry na Slovensku možno datovať do štyridsiatych rokov 20. storočia (R. Mrlian, A. Melicherčík). Naliehavosť témy sa však prejavila až v šesťdesiatych rokoch v súvislosti s prípravou *Etnologického atlasu Európy*. Projekt EAS vypracovali Mojmir Benža (SNM), Soňa Kovačevičová (NÚ SAV) a Ján Podolák (FF UK). Vytvorili odborné predpoklady na vznik Centra EAS pri Národopisnom ústave SAV. Jeho vedúcou sa stala S. Kovačevičová. Odtiaľto sa organizovala príprava dotazníka i metodické zameranie celej vedeckovýskumnej úlohy.

Grandióznosť tohto projektu vzbudzuje úctu i dnes. Na výbere lokalít a príprave dotazníka začalo centrum pracovať v druhom polroku 1969. Na výskum bolo vybraných 170 tém tradičnej ľudovej kultúry, ktoré sa vyskúmali v krátkom čase (roky 1971 – 1975) v 250 lokalitách na území celého Slovenska. Etnografický i kartografický obsah máp sa precizoval aj vďaka *Slovenskému národopisu*, kde v čase druhej etapy prípravy EAS vychádzali jeho autorom tzv. pokusné komentáre. Krátky časový úsek realizácie výskumov znamenal neuveriteľné vzopätie vtedajších národopisných generácií a mal veľký metodický význam – získané poznatky bolo možné priestorovo porovnať v reálnom čase.

Pri príležitosti vydania EAS sa v novembri 1990 uskutočnila vo Vysokých Tatrách medzinárodná konferencia *Etnografické atlasy ako východisko porovnávacieho štúdia ľudovej kultúry Európy*. Odborníci z desiatich krajín vysoko ocenili odborný potenciál diela i jeho vysokú kartografickú úroveň. EAS sprístupnil vo svojich dvadsiatich kapitolách informácie o poslednom štádiu kontinuálneho vývinu ľudovej kultúry na Slovensku a jeho autorom sa podarilo nadviazať na podobné atlasové práce v európskych krajinách. Po zásluže získal EAS v roku 1991 Národnú cenu Slovenskej republiky.

EAS mal i tri „vedľajšie“ produkty: úspešný 16-dielny seriál dokumentárnych filmov *Etnografický atlas Slovenska* (1994), ktorý pod vedením Daniela Luthera pre Slovenskú televíziu pripravili autori jednotlivých kapitol EAS, reprezentatívnu výstavu Slovenského národného múzea v Bratislave *Slovensko a jeho kultú-*

ra – jednota z rozmanitosti (2004), ktorú jej autori (Mojmír Benža, Vladimír Kyseľ, Daniel Luther, Peter Maráky, Peter Slavkovský) vytvorili na základe vedeckých poznatkov EAS, a veľký vedeckovýskumný projekt v rámci vedeckej grantovej agentúry VEGA *Tradičná kultúra slovenských menšín v strednej a južnej Európe ako súčasť ich kultúrneho dedičstva* (1997 – 2006), na ktorom participovali štyria bývalí redaktori EAS – Mojmír Benža, Ľuba Falňanová, Peter Slavkovský a Rastislava Stoličná. Metodikou výskumu a spôsobom spracovania bol komplementárny k EAS.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska

Prvý pokus vydať vlastivednú encyklopédiu Slovenska vznikol vo Vydavateľstve Osveta už v polovici päťdesiatych rokov 20. storočia. Je spojený s menom vtedajšieho šéfredaktora slovníkového odboru Alexandra Hirnera. Samozrejme, dnes by sme sa mohli sporiť, či vtedajšia úroveň poznatkov etnografie a folkloristiky umožňovala prípravu takéhoto diela. Napokon sa dielo nerealizovalo z celkom iných, politických dôvodov.

Až o ďalších dvadsať rokov dozrel na Slovensku čas na projekt *Encyklopédie Slovenska* (prvý zväzok vyšiel v roku 1977). Vytvorila sa preň samostatná lexikálna skupina pre národopis. Kolektív odborných a vedeckých pracovníkov pripravil heslár a vypracoval jednotlivé heslá, ktoré tematicky obsiahli základnú problematiku ľudovej kultúry Slovenska a dejín národopisnej vedy, ale ich počet i šírka rozpracovania boli limitované koncepciou celého diela.

Možno práve limitovanosť rozsahu národopisnej časti *Encyklopédie Slovenska* viedla vtedajšie vedenie Národopisného ústavu SAV k iniciatíve pripraviť samostatnú tematickú encyklopédiu. Výsledkom bol projekt *Národopisného lexikónu Slovenska*, ktorý vypracoval Adam Pranda (1983). Národopisný ústav SAV vtedy disponoval dostatočným počtom odborných a vedeckých pracovníkov, ktorí mohli prevziať gestorstvo nad touto náročnou úlohou, ale ich vedecká kapacita bola vyčatená pri finalizácii *Etnografického atlasu Slovenska* a plnení ďalších úloh Štátneho plánu základného výskumu. Boli aj finančné problémy. Financovať dva také veľké projekty, akými boli atlas a encyklopédia, bolo vtedy nereálne. Pozitívom tohto obdobia bola práve motivačná stránka vyplývajúca z presvedčenia o vedeckom a spoločenskom zmysle takej encyklopédie. Mala obohatiť národopisnú spisbu o nové dielo prezentujúce encyklopedickou formou dovtedajšie poznatky o ľudovej kultúre Slovenska a prispieť ku kompletizácii obrazu tejto časti nášho kultúrneho dedičstva. Mala byť príspevkom národopisnej obce k riešeniu jednej z komplexných úloh SAV s pracovným názvom *Historicko-etnická identifikácia súčasného človeka, kultúrne a sociálne povedomie*.

Až po ukončení autorských prác na EAS bolo možné vytvoriť na pôde ústavu samostatnú organizačnú jednotku poverenú koncepčnou i organizačnou prípravou *Encyklopédie národopisu Slovenska*, ako sa vtedy celý projekt pracovne pomenoval. Národopisná veda už disponovala vedecko-organizačnými skúsenos-

ťami z realizácie veľkých kolektívnych výskumných úloh, ale i poznaním reálií ľudovej kultúry, teoretickým a kvalifikovaným autorským zázemím.

Od roku 1986 kolektív redaktorov pod vedením Jána Botíka pripravoval projekt encyklopédie, ktorý bol v *Slovenskom národopise* publikovaný a širokej odbornej verejnosti sprístupnený na diskusiu v roku 1987. Jeho súčasťou bol heslár, metodická príručka a časový harmonogram prác. Hlavnými zásadami pri príprave diela boli teritoriálno-etnický princíp (späťosť s územím Slovenska a slovenským etnickým spoločenstvom), požiadavka komplexnosti (sprístupnenie vedeckých informácií o všetkých stránkach spôsobu života a kultúry, o metódach a pojmovno-kategoriálnom systéme vedného odboru, osobnostiach, inštitúciách, edíciách a pod.), historickým vymedzením projektu bolo časové obdobie, ktoré sa mohlo skúmať a interpretovať etnografickými metódami, t. j. druhá polovica 19. a prvá polovica 20. storočia. Rovnocennou zložkou textovej časti bola ilustračná časť encyklopédie, ktorú koordinoval Juraj Zajonc. Ročníky *Slovenského národopisu* a *Zborníka SNM – Etnografia*, ktoré boli do začiatku prác na encyklopédii už vydané, tvorili nezastupiteľnú databázu poznatkov, bez ktorých si úspech encyklopédie len ťažko predstaviť.

Po odchode J. Botíka z Národopisného ústavu SAV sa v roku 1989 vedúcim projektu stal P. Slavkovský, ktorý viedol úlohu až do jej finálnej podoby. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*, ako bolo dielo definitívne pomenované, získala významné ocenenia – Cenu SAV za vedecko-výskumnú činnosť v roku 1995, Prémium Literárneho fondu za rok 1995 a prestížne európske ocenenie Medzinárodnú cenu etnologických a antropologických štúdií „Giuseppe Pitre – Salvatore Salomone Marino”, ktorú udeľuje Medzinárodné centrum pre etnohistóriu v Palerme.

Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry

Je prirodzenou ambíciou každej vednej disciplíny pripraviť vedeckú syntézu, ktorá na úrovni vedeckých výsledkov jednotlivých generácií zhrnie a zovšeobecni poznanie o predmete ich bádania. Nebolo to inak ani v generáciách, ktoré šesťdesiat rokov profilovali vedeckú úroveň etnografie na Slovensku. Zatiaľ ostatným pokusom bola syntéza *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry* (ed. R. Stoličná) najprv v anglickej (1997), potom i v slovenskej verzii (2000). Jej autori čitateľovi v potrebných kauzálnych súvislostiach priblížili, čo bolo v spôsobe života a kultúre ľudí žijúcich na Slovensku a v okolitých európskych krajinách spoločné, čo diferencované. Projekt sa riešil v rámci vedeckého grantu: *Tradičná ľudová kultúra v interetnických súvislostiach (príspevok k európskej kultúrnej regionalistike)*. Bol naplnením ambície bývalých redaktorov EAS pripraviť ku kartografickej časti EAS i komentáre. Za ich tematickú komplexnosť vďačí monografia kolegom z Umenovedného ústavu SAV Stanislavovi Dúžekovi a Oskarovi Elschekovi, ako aj folkloristickým príspevkom z Národopisného ústavu SAV Gabriele Kiliánovej a Eve Krekovičovej.

Aj tento výsledok kolektívneho úsilia mal nielen čitateľský, ale aj vedecký úspech. Publikácia *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry* dostala Cenu SAV za vedeckovýskumnú činnosť (2001) a Prémium Literárneho fondu (2001).

Je šťastím pre každý vedný odbor, keď sa počas jeho vývinu, v konkrétnom čase objavia osobnosti a vedecké kolektívy, ktoré dokážu prijať výzvy svojej doby a súčasne sa vyrovnáť i s jej limitmi. Takým bol *Etnografický atlas Slovenska*. Okrem veľkého domáceho i medzinárodného ohlasu mal ešte dve ďalšie pozitíva – vytvoril poznatkovú bázu slovenskej etnografie, ktorá svojím rozsahom a systematickosťou nemala dovtedy na Slovensku obdobu, a vychoval generáciu etnografov, ktorí dokázali pripraviť aj dve ďalšie veľké kolektívne diela – *Encyklopédiu ľudovej kultúry Slovenska* a vedeckú syntézu *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*. Ak sa vrátíme ku konštatovaniu, že ešte v polovici 20. storočia nebola slovenská etnografia schopná pripraviť vedeckú prácu, ktorá by zniesla európske kritéria, tak musíme konštatovať, že to boli ony, čo emancipovali v druhej polovici 20. storočia slovenskú etnografiu minimálne v stredoeurópskom priestore. Všetky tri mali veľký čitateľský ohlas a určite patria medzi projekty slovenskej vedy, ktorých vedecký význam sa znásobuje o národnoreprezentatívnu hodnotu.

Štúdium ľudovej kultúry v Karpatoch a na Balkáne

Významným príspevkom ku komparatívnym a syntetickým etnografickým prácam boli v šesťdesiatych až osemdesiatych rokoch minulého storočia aktivity Medzinárodnej komisie pre štúdium ľudovej kultúry v Karpatoch a na Balkáne (MKKKB). Podnetom k jej založeniu bola iniciatíva pracovníkov Poľskej akadémie vied (M. Gladysz, A. Kutrzeba-Pojnarowa) a Slovenskej akadémie vied (J. Mjartan, J. Podolák). Jej poslaním bolo koordinovať etnografické a folkloristické výskumy v oblasti Karpát a Balkánu a zverejňovať ich výsledky. Sídлом sekretariátu sa stal Národopisný ústav SAV v Bratislave. Komisia bola významnou platformou úspešnej spolupráce vedeckých pracovníkov týchto krajín a výrazne prispela ku komparatívnemu výskumu vybraných národopisných tém.

MKKKB bola rozdelená do národných (štátnych) sekcií, ktoré organizačne zabezpečovali prácu komisie v jednotlivých krajinách. Vedeckovýskumná činnosť sa organizovala na báze tematických subkomisií, ktoré združovali pracovníkov rôznych inštitúcií. V priebehu šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov minulého storočia vzniklo jedenásť subkomisií a v druhej polovici osemdesiatych rokov ešte dve. Ich vedeckovýskumná činnosť sa orientovala na problematiku agrárnej kultúry, pastierstva, ľudovej výroby, výtvarného prejavu, odevu, transportu, staviteľstva a bývania, kulinárnej kultúry, zvykoslovia, hudobného a slovesného folklóru a problematiky sociálnych vzťahov. Konceptia práce a schválené projekty smerovali k veľkým syntézam jednotlivých etnografických a folkloristických tém. Príkladom výstupov jednotlivých témach v MKKKB sú syntézy V. Gašparíkovej: *Geroj ili zbojnik – Heroes o Bandits? Obraz razbojníka v folklore Kar-*

patkogo regiona (European Folklore Inst., Budapest 2002) a J. Langer a H. Bočkovej: *Obydlí v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských* (ŠMÍRA-PRINT, Ostrava 2010).

Pre dobrú a efektívnu spoluprácu členov MKKKB boli dôležité predovšetkým dva faktory: možnosť účasti vedeckých pracovníkov na seminároch a konferenciách, ktoré jednotlivé subkomisie organizovali, a edičná činnosť. Z nej treba pozitívne hodnotiť vydávanie výberovej bibliografie – *Bibliographia ethnographica*, v ktorej boli vydané zväzky: *Lidová architektúra* (1981), *Pastýrská kultura* (1984) a *Folklorní tradice o zbojníkch* (1984). Informačným orgánom komisie bol bulletin *Carpatobalcanica*, ktorý od roku 1977 vychádzal pod názvom *Carpatica*. Parciálne a priebežné výsledky vedeckej práce subkomisií boli publikované v zborníkoch *Ethnographia carpatica*. Podarilo sa vydať päť zväzkov: *Ludová kultura v Karpatoch* (1972) a *Karpatskij sbornik* (1972, 1976), *Interetnické vzťahy vo folklóre karpatskej oblasti* (1980) a *Stratigraphische Probleme der Volksmusik in den Karpaten und auf dem Balkan* (1981). V kontexte aktivít komisie vznikol z iniciatívy O. Elscheka i celoeurópsky desaťzväzkový bibliografický projekt *Annual Bibliography of European Ethnomusicology* (Podolák, 2003; Podoba, 2006).

Prírodné, historické a hospodársko-sociálne podmienky sformovali v minulosti na území strednej Európy a Balkánu výrazné kultúrne regióny. Spôsob života ich obyvateľov po stáročia svedčí o ich kultúrnej gramotnosti – schopnosti existovať v danom materiálnom a sociálnom prostredí. Bol súčasne prejavom kultúrnej diverzity, ktorá bola pre udržateľnosť života taká dôležitá ako diverzita prírodná. Etnické spoločenstva a sociálne skupiny, ktoré v tomto priestore po sebe a vedľa seba po stáročia žili, vytvárali početné kultúrne väzby. Na jednej strane vykazovali kultúrnu rozmanitosť, na druhej strane strácali, najmä v kontaktných zónach, svoje špecifiká a stávali sa výslednicou konkrétnych prírodných, historických a hospodársko-sociálnych podmienok. Poznať to predovšetkým na ich materiálnej kultúre. Prirodzenému zblížovaniu v ich kultúrnom vývine napomáhali i ďalšie faktory – napríklad existencia spoločných trhových centier, pracovná a obchodná migrácia či spoločný civilizačný vývoj a jemu zodpovedajúce unifikačné tendencie v spôsobe života a v kultúre. Tento proces v 20. storočí výrazne akceleroval, a úmerne k tomu strácala tradičná kultúra miesto v kultúrnej identifikácii týchto spoločenstiev. Vzory kultúrneho a sociálneho správania sa stávali civilizačným vývojom zložitejšie a ich štúdium si vyžaduje sofistikovanejšie gnozeologické postupy. Na lokálnej úrovni, kde sú ľudia schopní reálne rozlišovať detaily a veľmi presne poznajú spôsob života, môže súčasná etnológia svojimi poznávacími postupmi pomôcť pochopiť problém ich identity. Problém je o to zložitejší, že identita nie je niečo konštantné. Vyvíja sa a do popredia vystupuje v styku jednotlivca alebo skupiny s inou skupinou.

Avšak každodenný život v etnicky zmiešaných regiónoch dokazuje, že tradičná kultúra a z nej vyplývajúca identita ako istý druh kolektívnej identity ľudí má aj v súčasnosti svoj význam. Počas histórie sa stala jedným z faktorov podmieňujúcich sociálno priestorovú identitu ľudí v sídle či regióne. Identifi-

kácia s priestorom nadobudla okrem racionálnej stránky i emocionálnu (svet symbolov, predstáv a hodnôt), ktorých spoločným menovateľom je „priestor“. Ten sa tak stáva socio-kultúrnym fenoménom. Geograficky, historicky, kultúrne i etnicky rôznorodé prostredie karpatsko-balkánskeho regiónu poskytovalo jedinečnú príležitosť štúdia týchto kultúrnych, etnických a interetnických procesov.

Problematika identity človeka (ľudí) s priestorom (geografickým i sociálnym) sa čoraz viac stáva v multietnickom a multikultúrnom prostredí súčasnej Európy dôležitou témou, a nielen pre spoločenské vedy. Chopili sa jej i politické vedy, rôzne nevládne organizácie, decízna sféra i konkrétna politická prax. Národná identita a interetnické vzťahy, ale aj identita rôznych sociálnych skupín a jednotlivcov sa stali problémom nielen v európskom kultúrnom okruhu, ale i v jeho ekonomických vzťahoch, politike, možnostiach migrácie obyvateľstva a pod.

MKKKB zanikla veľmi neštandardným spôsobom: v roku 1993 sa uskutočnilo stretnutie zástupcov jednotlivých národných sekcií, ktorí pre nedostatok finančných prostriedkov nevideli možnosť ďalej pokračovať v rozbehnutej spolupráci. Pravým dôvodom však bola skôr spoločensko-politická situácia v strednej Európe a na Balkáne začiatkom deväťdesiatych rokov minulého storočia a s ňou spojená nová paradigma gnozeologických zámerov etnológie – odklon od historického štúdia spôsobu života a kultúry vlastného národa k štúdiu človeka, kultúry a spoločnosti, ale i snaha hľadať si nových partnerov na spoluprácu v krajinách západnej Európy. Zanikla tak vedecko-organizačná platforma, ktorá mohla z pohľadu etnológie veľmi efektívne vstupovať nielen do vedeckého diskurzu v naznačenom okruhu odborných otázok, ale i do praktických riešení týchto problémov; minimálne v oblasti Karpát a Balkánu.

Expozícia Slovenského národného múzea v Martine

Zhodnotiť význam muzeálnych expozícií v dejinách národopisného múzejníctva znamená poznať historické determinácie ich vzniku a motívy tvorcov. Poslaním múzea je umožniť návštevníkovi „bezprostredný kontakt s históriou“, a expozície sú jej významnou verejnou prezentáciou. Ak chceme pochopiť prínos národopisnej expozície Slovenského národného múzea v Martine (SNM) zo sedemdesiatych rokov minulého storočia ako ambíciu jej autorov priniesť syntetický pohľad na predmet národopisnej muzeológie, nemôžeme to urobiť bez krátkeho exkurzu do dejín slovenského múzejníctva.

Za prvú expozíciu národného múzea možno považovať Múzeum Matice slovenskej (1870 – 1875). Jej vizuálnu rekonštrukciu si môžeme urobiť len na základe vtedy použitých zbierkových predmetov. Mali vlastivedný charakter, dominovali v nich literárne a písomné pamiatky. Ich súčasťou bola aj bohatá kolekcia numizmatiky a vzácna zbierka výtvarných diel, ktoré dodnes patria k najcennejšiemu v SNM a v Slovenskom národnom literárnom múzeu v Mar-

tine. Za druhú expozíciu možno považovať výstavu výšiviek a čipiek v Martine v roku 1887 (Gazdíková, 1987). Po násilnom zatvorení Matice slovenskej (1875) a zhabaní jej zbierok bola prvým prezentačným výstupom s národným podtextom. Mnohé z jej exponátov sa stali súčasťou zbierok spolku Živena a neskôr základom zbierkového fondu SNM v Martine. Spoločným znakom oboch expozícií bolo, že ich prípravu a realizáciu zabezpečovali amatéri s veľkým vzťahom k národnej histórii. Obe výstavy posilnili myšlienku vybudovať pre tieto pamiatky národnej histórie dôstojný stánok, ktorý bude „pravým vedeckým ústavom – múzeom“ (Králíková, 2003; Maráky, 2003).

Získavanie nových zbierok nabralo na intenzite po založení Muzeálnej slovenskej spoločnosti (MSS). V troch miestnostiach Múzea v Národnom dome sa ukladali získané predmety. Ich uloženie bolo súčasne i formou prezentácie. Príslušníci slovenskej inteligencie na čele s Andrejom Kmeťom si uvedomovali, že bude potrebné získať na tieto účely vhodné a dôstojné priestory. Ján Kvačala (1862 – 1934), známy historik a vysokoškolský pedagóg, vtedy v *Slovenských pohľadoch* (1900) napísal: „... muzeálny materiál bez živého vedeckého záujmu nazhromaždený nepríde do vedeckého obehu, stane sa mŕtvym kapitálom.“ V tomto duchu apeloval aj A. Kmeť na účastníkov Valného zhromaždenia MSS v roku 1897. Snahou MSS v prvých rokoch 20. storočia bolo postaviť dôstojnú budovu národného múzea. Túto myšlienku sa podarilo zrealizovať v rokoch 1906 – 1907. Dôstojný stánok – prvá účelová budova národného múzea Slovákov však nemohla ešte niesť na svojom priečelí vystihujúci názov – Slovenské národné múzeum, ale len Museum MSS, neskôr len Museum. Sem sa presťahovali zbierky vlastivedného charakteru (7 450 predmetov) z Národného domu. Z pohľadu súčasnej muzeológie bolo nedostatkom, že neboli sústreďované systematicky, ale išlo zväčša o náhodné dary.

Národopisná expozícia nového múzea, vďaka spôsobu inštalovania a dostatku priestoru, patrila na Slovensku k najzaujímavejším. Jej obsah najlepšie vystihujú slová druhého podpredsedu MSS Štefana Mišíka na XVII. valnom zhromaždení MSS 3. augusta 1910: „... naše múzeum má niečo v čom sa mu azda ani jedno múzeum v Uhorsku nevyrovná, a to predmety ľudového umenia slovenského, ľudové maľby, rezby, výšivky, rozkošnú ornamentiku u nádob a náradia upotrebovaného v popolitej domácnosti.“ Táto expozícia národného múzea zavŕšila prvú etapu zberateľských snáh MSS, a predznamenalala novú etapu vo vývine slovenského múzejníctva.

Vznik I. ČSR, rast spoločensko-kultúrneho života, obnovenie činnosti Matice slovenskej našlo svoj odraz aj v činnosti MSS. Od ochranárskych koncepcií, charakteristických pre 19. storočie, prechádzala k vyšším odborným formám muzeálnej práce – k dokumentácii, prezentácii, ale aj k vzdelávaniu prostredníctvom modernej muzeálnej inštitúcie celonárodného významu. Súčasťou tohto trendu bola aj stavba novej budovy SNM v Martine. Podobne ako prvú budovu múzea, aj túto navrhol architekt M. M. Harminc. Nová budova SNM bola dokonalou ukážkou funkcionalistickej architektúry dvadsiatych rokov minulého storočia. Jej interiérovým členením a dispozíciou sa podarilo autorovi navrhnuť

veľmi funkčnú stavbu múzea, ktorej podstatnú časť – 4 620 m² – tvorili expozičné priestory. Nová expozícia, v ktorej dominovali národopisné zbierky, už bola dielom skúsených odborníkov, čerpajúcich v mnohom aj zo zahraničných skúseností. Obsahové aj technické riešenie expozícií zodpovedalo dobovým poznatkom etnografie a možnostiam inštalácie: prezentované javy tradičnej ľudovej kultúry zoradili do navzájom príbuzných celkov. Dôraz sa kládol predovšetkým na výtvarnú stránku predmetov, ich regionálnu a tematickú pestrosť. Podarilo sa vybudovať modernú vlastivednú expozíciu celonárodného charakteru, ktorej jednotlivé časti (národná galéria, archeológia, numizmatika, kultúrna história, osobné pamiatky slovenských dejateľov) boli sprístupňované postupne v rokoch 1933 – 1937. Slávnostné otvorenie celej expozície bolo v roku 1938.

Veľkej pozornosti sa vtedy dostalo príprave národopisnej expozície, na ktorej sa začalo pracovať v roku 1931. Ľudovú kultúru sa snažili jej autori predstaviť v jej komplexnosti, funkčnej, tvarovej i materiálovej rôznorodosti. Pri tejto práci sa ukázala tematická nekompletnosť dovtedajších národopisných zbierok. Toto zistenie motivovalo akvizičnú činnosť múzea v nasledujúcom období. Aj vďaka oživeniu akvizície sa mohlo už v roku 1936 začať s inštaláciou národopisnej expozície.

Autori vytvorili modernú expozíciu, v ktorej bol zbierkový predmet doplnený výtvarným dielom, grafikou, fotografiou a kultúrnohistorickým textom. Atmosféru tradičnej kultúry dopĺňali veľkoplošné maľby (Martin Benka) a rekonštrukcie domov z Čataja a Čičmian, ilustrujúce realistické pozadie expozície. Bola to skutočná prehliadka históriou Slovenska, umožňujúca návštevníkovi získať základné informácie o vlastných dejinách. Odbornú, ale i veľkú citovú zainteresovanosť autorov celého projektu naznačujú slová J. Geryka, prvého správcu, neskôr riaditeľa SNM, ktoré predniesol pri otvorení expozície: „Veľké veci sa rodia z veľkej lásky. I toto dielo sa rodilo z takej lásky.“

Expozície v novej budove SNM boli z hľadiska koncepčného, formálneho i priestorového vrcholom expozičnej úrovne vo svojej dobe. Ich autori „zaručili kvalitu v podobe priam encyklopedického diela nielen vo vzťahu k dokumentácii muzeálnych predmetov, ale i k prezentácii našich národných dejín. Slovenské národné múzeum v Martine sa svojou expozíciou v prvej polovici 20. storočia zaradilo medzi najmodernejšie európske múzea.“ V tejto podobe, s malými zmenami v štyridsiatych rokoch, prežila národopisná expozícia SNM až do päťdesiatych rokov 20. storočia (Bednárík, 1938; Králiková, 2003; Ferklová, 2003).

Historické zmeny v štyridsiatych rokoch spôsobené vojnou, ale predovšetkým v päťdesiatych rokoch minulého storočia ako dôsledok vtedajších politických zmien, poznačili aj tvár expozícií múzea. Podľa rozhodnutia Slovenskej národnej rady sa mal v SNM sústrediť všetok dokladový materiál o Slovenskom národnom povstaní (SNP). Zároveň sa mala vytvoriť jeho stála expozícia ako súčasť „komplexnej expozície slovenskej národnej histórie od doby veľkomo-ravskej až po SNP a oslobodenie Československa v roku 1945“.

Požiadavka reinštalácie expozícií SNM sa od toho času objavovala vo všet-

kých programových koncepciách múzea takmer nepretržite – vždy bola politicky podmienená, teoreticko-metodologicky bezradná, personálne a finančne nedostatočne zabezpečená. Racionálnejší zámer dostala až koncepcia reinštalácie v roku 1954, ktorá sa vrátila k pôvodnej, vlastivednej štruktúre. Absencia potrebných odborných pracovníkov, nedostatok základných inštalačných prostriedkov v povojnovom hospodárstve znamenali nie vždy adekvátne „preinštalovania“ starších expozícií. Táto metodicky nesúrodá a technicky zastaraná expozícia sa v SNM udržala až do šesťdesiatych rokov 20. storočia (Mruškovič, 2003).

Slovenské múzejníctvo, vrátane Slovenského národného múzea v Martine, reagovalo na povojnové politické zmeny a s nimi spojené požiadavky dokumentácie socialistickej prestavby pomaly. Aspoň tak to konštatujú závery I. celoštátnej konferencie muzeálnych pracovníkov – etnografov v Martine (25. – 27. 5. 1954). Bola zvolaná z podnetu III. celoštátnej konferencie československých etnografov v Libliciaci (21. – 23. 10. 1953), ktorá presadzovala spoločenskú požiadavku múzejnej dokumentácie ľudovej kultúry v období budovania socializmu. Na konferencii v Martine sa však už len konštatovalo, že popri záchrane zanikajúcich dokladov tradičnej ľudovej kultúry je nevyhnutné, aby sa dokumentovali aj nové procesy a javy, i keď metodologické a metodické východiská tejto gnozeologickej požiadavky sa nehľadali.

Zaktualizovať výskumné úlohy a inštalačné techniky národopisných oddelení slovenských múzeí v intenciách sovietskych muzeológov sa začiatkom päťdesiatych rokov pokúsil J. Mjartan v príspevku *Práca sovietskych etnografických múzeí*, ktorá bola inšpirovaná prednáškou L. P. Potapova *Hlavné otázky etnografickej expozície v sovietskych múzeách*, ktorú predniesol na konferencii etnografov v Moskve v roku 1951.

Mottom oboch príspevkov bolo „využiť etnografiu ako jednu z dôležitých historických disciplín a dať ju do služieb ľudu pri budovaní komunistickej spoločnosti“. Základná požiadavka, ktorú vtedy vyžadovala sovietska etnografická veda aplikovať v muzeológii, bol dôsledný historizmus. Pritom základná periodizácia dejín bola jasná: „zachytiť predel dvoch historicky zásadne sa odlišujúcich epoch – predrevolučnej a súčasnej socialistickej epochy“. Pritom sa predmet bádania musí rozšíriť zo spôsobu života a kultúry roľníckych vrstiev aj na robotnícku triedu. Ústrednou úlohou múzeí ostala „výchovná práca, ktorá prispieva k formovaniu vedeckého komunistického svetonázoru, k prekonaniu prežitkov kapitalizmu vo vedomí ľudí“. Základným princípom etnografickej expozície preto boli „vedeckosť, boľševická ideovosť, politická zaostrenosť, prístupnosť a zrozumiteľnosť“. Gnozeologicky hodnotnejšia bola požiadavka L. P. Potapova, aby expozície neboli vytrhnuté z kultúrnej histórie, a aby boli interpretované v sociálno-hospodárskych kontextoch.

Problematiku premeny vidieka do podoby družstevnej dediny anticipuje J. Mjartan v príspevku s požiadavkou reflexie tejto materiálne i sociálne novej reality aj v muzeálnych expozíciách na Slovensku. Inšpirujúcou mu bola štúdiá G. S. Maslovovej *Kultúra a život na jednom z kolchozov Podmoskovska* (1951).

V tom čase sa v Slovenskom národnom múzeu v Martine pripravila len jedna výstava venovaná premenám slovenského vidieka v päťdesiatych rokoch minulého storočia – *Slovenská dedina kedysi a dnes*, ktorú autorsky pripravili Vladimír Matula, Štefan Apáthy, Andrej Polonec, Ján Boďa, Igor Hrubec a Ján Hyčko. Výstava bola sprístupnená 18. marca 1960, v predvečer okresnej konferencie KSČ. Reprízovali ju v roku 1964 v Poľnohospodárskom múzeu v Nitre.

Zámer autorov publikovali dvaja zástupcovia autorského kolektívu: „... inštalovať výstavu o vývine ľudskej spoločnosti z hľadiska marxizmu-leninizmu, špeciálne o rozvoji poľnohospodárstva a o roľníckej otázke, ktorá by názorne ukázala vývoj života na slovenskej dedine v dejinnom priereze od najstarších čias až podnes, pritom by sa zvýraznila dialektická súvislosť jednotlivých javov, ukázala zákonitosť a dejinná nevyhnutnosť vývoja života slovenskej dediny k socializmu a ďalej ku komunizmu, a tým podporila súčasnú hospodársku prestavbu a ideovú premenu našej dediny.“ Výstava mala splniť politické poslanie: „... ukázať radostnú bilanciu všestranného rozvoja a nezvratného pokroku v živote našej dediny a pritom byť názornou školu pre tých, ktorí ešte dostatočne nepochopili význam a dosah premien v našom súčasnom živote“. Autorom sa „podarilo“ naplniť princípy sformulované L. P. Potapovom – „využiť etnografiu ako jednu z dôležitých historických disciplín a dať ju do služieb ľudu pri budovaní komunistickej spoločnosti“, pritom „zachytiť predel dvoch historicky zásadne sa odlišujúcich epoch – predrevolučnej a súčasnej socialistickej epochy“.

Ako v hodnotení tejto expozície konštatuje Igor Krištek, úloha autorov výstavy bola pomerne ťažká, nielen z ideového, ale i výtvarno-priestorového hľadiska. Obe stránky výstavy zodpovedali úrovni slovenského múzejníctva. Zámer autorov prezentovať problematiku na všeobecnom historickom pláne ochudobnil expozíciu v etnografickej rovine. Napriek tomu ju I. Krištek v kontexte doby považuje za „prínos v aktivizácii slovenského múzejníctva“, ktoré sa v tom čase borilo s nedostatkom kvalifikovaných odborníkov, metodologickou nejasnosťou a často zjednodušujúcou aplikáciou historického materializmu. „Materiálnu kultúru predstavovali len výrobné sily, duchovnú kultúru výrobné vzťahy a nadstavba. Industrializácia, ktorá na Slovensku práve prebiehala, najmä jej materiálna stránka, akoby bola cieľom socialistickej prestavby, a nie jej prostriedkom. Fetišizovala sa výroba. Cieľom propagácie sa stali traktory a kombajny, nie človek, ktorý sa i z tejto expozície akosi vytrácal. Nehľadali sa špecifiká etnograficko-sociálneho aspektu, vlastnej tváre odboru; a ak, tak veľmi nesmeli“ (Krištek, 1989; Slavkovský, 2011).

Zásadný kvalitatívny posun v príprave nových expozícií SNM nastal v rokoch 1968 – 1970, keď sa ich reінštalácia stala spolu s výstavbou Múzea slovenskej dediny kľúčovou úlohou SNM v Martine na obdobie prvej polovice sedemdesiatych rokov 20. storočia. Prípravou libreta a scenára boli poverení interní odborní pracovníci SNM – Igor Krištek, Mojmir Benža a Marta Turzová. Generálnym dodávateľom technického zabezpečenia inštalácie bolo Výstavníctvo Praha.

Vypracovaná a odborníkmi oponovaná koncepcia autorského kolektívu predstavila poslanie nových expozícií: vytvoriť národopisnú expozíciu, ktorá

podá obraz tradičného spôsobu života na území Slovenska, pričom dôraz bude kladený na špecifické znaky ľudovej kultúry jeho tradičných regiónov. Osou novej expozície sa stali tri veľké tematické celky: *Človek a pôda*, *Človek a materiál* a *Človek a odev*. Ich základ tvoril trojrozmerný etnografický materiál doplnený historickými a archeologickými artefaktmi. Významnú úlohu, etnograficky i výtvarne, zohrali pôvodné veľkoplošné fotografie popredných slovenských fotografov (P. Socháň, K. Plicka, J. Halaša), ktoré spolu s ozvučením a kultúrnohistorickými textami rozšírili edukačnú rovinu expozície o potrebné pocitové vnemy. Z geografického hľadiska prezentovala expozícia celé územie Slovenska.

Scenáristom sa podarilo naznačiť aj určité charakteristické vzťahy a súvislosti, ktoré vyplynuli z odlišných prírodných, historických i hospodársko-sociálnych faktorov vo vývine spôsobu života generácií obyvateľov jednotlivých regiónov Slovenska. Vývojové hľadisko prezentovali autori kontrastom tradičného a súčasného spôsobu života. Kombinácia tematického, znakového a vývojového princípu sa ukázala ako vhodný spôsob prezentovania tradičnej ľudovej kultúry v národopisnej expozícii.

Po obsahovej aj formálnej stránke predstavovala národopisná expozícia SNM v Martine z rokov 1974 – 1975 kvalitatívne nový stupeň národopisnej expozície v druhej polovici 20. storočia v celom vtedajšom česko-slovenskom múzejníctve. Možno súhlasiť s názorom M. Benžu, že takáto expozícia je rovnocennou akejkoľvek printovej podobe syntézy o tradičnej ľudovej kultúre (Mruškovič, 2003; Krištek, 2003; Turzová, 2003; Benža, 2003; Ferklová, 2003).

Obsahová a technická úroveň tejto expozície už nezodpovedá súčasným kritériám – úrovni vedného odboru ani výstavníckým možnostiam. Vybudovať novú expozíciu Slovenského národného múzea v Martine je nevyhnutné aj preto, že je i koncepcne neúplná. V roku 1999 zničil jej značnú časť požiar. Z týchto dôvodov bola začiatkom 21. storočia zaradená do vedecko-výskumných úloh múzea aj príprava novej expozície.

„Vo svojej aktualizovanej podobe má nová expozícia pracovný názov *Slovensko a jeho identita*. Po obsahovej stránke bude prezentovať kultúrne dedičstvo našich predkov s akcentom na materiálnu, duchovnú a umeleckú kultúru. Na názorných príkladoch poukáže na spoločné korene tradičnej kultúry Slovenska v širšom geografickom kontexte a v súlade s *Dohovorom UNESCO o ochrane a podpore rozmanitosti kultúrnych prejavov* aj na jej neobyčajnú pestrosť. Z hľadiska nositeľa tradícií bude zameraná na všetkých obyvateľov Slovenska – na Slovákov, ako aj na príslušníkov národnostných menšín žijúcich na území Slovenska. Okrem tradičnej kultúry, orientovanej predovšetkým na obdobie od polovice 19. do polovice 20. storočia, bude prezentovať aj autorskú tvorbu z druhej polovice 20. storočia po prítomnosť, ktorá vyrástla z kultúrneho dedičstva a tvorivým spôsobom naň nadviazala“ (Pastieriková, 2010).

Múzeum slovenskej dediny

Pamiatky tradičnej ľudovej kultúry sú významnou súčasťou hmotného kultúrneho dedičstva. Chránime ich pre hodnoty, ktoré sú cenným autentickým odkazom minulosti a súčasťou našej národnej i kultúrnej identity. Predpokladom ochrany je nielen ich poznávanie, ale najmä pochopenie ich hodnoty aj v súdobom spôsobe života. Na tom sa zhodli múzejníci aj pamiatkári, ale ako to zrealizovať, mali často názory odlišné. Pamiatkový ústav, zriadený v roku 1951 a premenovaný v roku 1958 na Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SUPSOP), mal vo svojich vedecko-výskumných plánoch aj dokumentáciu a ochranu pamiatok ľudového staviteľstva. Jeho pracovníci pri ich ochrane preferovali najmä metódu *in situ*, teda ochrany na mieste v prirodzenom prírodnom a kultúrnom prostredí.

Myšlienka chrániť pamiatky tradičného ľudového staviteľstva formou národopisného múzea v prírode, tak ako bola prezentovaná na pôde MSS už v tridsiatych rokoch 20. storočia, nadobudla konkrétnejšiu podobu až v období po druhej svetovej vojne. Odporúčania ICOM-u (Medzinárodná rada múzeí pri UNESCO) a Deklarácia o múzeách v prírode (1957) tento proces urýchlili.

Vedecká rada Slovenského národného múzea (SNM) už v roku 1956 rozhodla o budovaní *Múzea slovenskej dediny* ako súčasti expozícií SNM v Martine. Časové obdobie až do roku 1964, keď Slovenská národná rada schválila návrh SNM na výstavbu múzea, bolo len časom vášnivých diskusií medzi zástancami ochrany ľudovej architektúry spôsobom *in situ* – predovšetkým pracovníkmi pamiatkovej správy, ktorí disponovali veľkou databázou materiálu o tradičnom ľudovom staviteľstve, a pracovníkmi múzeí i Národopisného ústavu SAV, z ktorých väčšina zastávala spôsob ochrany a prezentácie objektov ľudovej architektúry v múzeách ľudového staviteľstva v prírode. Presnú analýzu urobil J. Langer, keď si položil otázku: „čo je potrebné chrániť a v čom spočívajú hodnoty vidieckych ľudových stavieb?“ Dospel k štyrom základným rozporom, ktoré treba pri ich ochrane (záchrane) vyriešiť. Prvý rozpor je medzi princípom autochtonnosti a princípom neustále sa vrstviacich inovácií. Oba reprezentujú architektúru určitej doby a miesta, ale mali by sme ich poznávať pri vzájomnom rozlišovaní. Druhý rozpor je medzi pôvodnosťou hmoty stavby a jej architektúrou. Bolo bežnou praxou, že majitelia stavieb vymieňali hnilobou poškodené trámy, pričom architektúra stavby ostala pôvodná. To znamená, že v takom prípade sa neuchovala autochtonnosť hmoty stien. Tretím rozporom je porušenie historickej jednoty vonkajšej architektúry a vnútorného zariadenia stavby. Štvrtý rozpor vytvára nesúlad medzi starým, architektonicky cenným objektom a jeho meniacim sa okolím. Autorovi analýzy vychádza, že „len múzeá v prírode sú schopné staré stavby v porušených detailoch rekonštruovať a navracaať im ich dvory a celé prostredie, včítane solitérnych stromov, alejí, záhrad, polí a lúk až po mnohohektárové územia so znakmi historickej krajiny“ (Langer, 2005 b, 2010).

Na konferencii v Rožnově pod Radhoštěm (1958) sa ešte presadila koncepcia organizácií pamiatkovej starostlivosti – regionálne i centrálné národopisné mú-

zeá v prírode mali byť len pre objekty ohrozené vo svojom pôvodnom prostredí. Vývoj na Slovensku mala upresniť konferencia v Dolnom Smokovci (1959), na ktorej sa už hovorilo o troch múzeách v prírode. Jedno z nich malo byť postavené v Martine ako súčasť stálych národopisných expozícií s celoslovenskou prezentáciou pamiatok ľudového staviteľstva. „Na napĺňanie tohto zámeru sa postupne určovali rôzne ciele a prostriedky. Miera ich úspešnosti v príslušnom čase bola podmienená úrovňou nazerania a postupne sa zvyšujúcimi nárokmi na formy a metódy prezentácie tradičného staviteľstva, ekonomicko-spoločenskou situáciou a organizačno-personálnym zabezpečením úlohy“ (Horváth, 1992).

„Obdobie rokov 1964 – 1972 je v histórii budovania MSD považované za najúspešnejšiu etapu, ktorej výsledkom bolo sprístupnenie prvých objektov regiónu Orava. Na základe typologickej schémy ľudovej architektúry na Slovensku bol vypracovaný koncepčný zámer s konkrétnym zoznamom vybraných objektov. Z prvej etapy výberu v rokoch 1966 – 1968 vzišlo aj členenie areálu na zónu drevenej architektúry (so šiestimi regionálnymi typmi a variantmi slovenského domu a dvoma typmi nemeckého domu) a zónu hlinenej architektúry (s dvoma regionálnymi typmi a variantmi). Okrem základných typov sa uvažovalo aj o výbere unikátnych solitérov. Ako miesto realizácie múzea bol určený areál v časti Jahodníckej háje na okraji Martina“ (Kiripolská, 2003).

Na naplnenie týchto odborných zámerov sa v rokoch 1971 – 1978 uskutočnil rozsiahly terénny výskum ľudového staviteľstva na Slovensku. Urobený bol na základe jednotnej metodiky v 430 lokalitách. Súčasne sa pokračovalo v zhromažďovaní dokumentačného materiálu v iných inštitúciách, zaoberajúcich sa ľudovým staviteľstvom, a poznatkov z odbornej literatúry. Získaný materiál bol podkladom na tvorbu libriet a scenárov prezentovania ľudového staviteľstva z jednotlivých regiónov Slovenska. Na stanovovanie lokálnych dobových foriem bola použitá etnokartografická metóda a využité skúsenosti z prípravy *Etnografického atlasu Slovenska* (EAS).

Výsledkom práce početného kolektívu pracovníkov SNM v Martine bolo vypracovanie *Tematicko-urbanistického upresnenia koncepcie MSD – národopisnej expozície v Martine* (1983). Koncepcia priniesla komplexné riešenie a systémový prístup – múzeum v prírode bolo chápané ako rekonštrukcia historického prostredia ľudského sídla. Jej realizačnou prednosťou bolo, že vychádzala z možností, ktoré jej situovanie budúceho múzea umožňovalo. Mala vzniknúť špecializovaná expozícia, „ktorá sa usilovala o komplexnú a vedecky podloženú interpretáciu života a kultúry ľudu v minulosti. Tým prekonala staršie, jednostranne orientované pamiatkarské koncepcie, snažiace sa zväčša len o záchranu a ochranu stavebných pamiatok, bez domýšľania ich spoločenského využitia“ (Horváth, 1992).

Poslednou etapou prípravy (1984 – 1991) bol etnograficko-historický výskum vybraných objektov MSD, na základe ktorých sa malo prikrčiť k vypracovaniu návrhov pamiatkových úprav objektov a technických scenárov. Táto etapa prípravy koncepcie MSD však nebola úplne zrealizovaná. Veľa ťažkostí na-

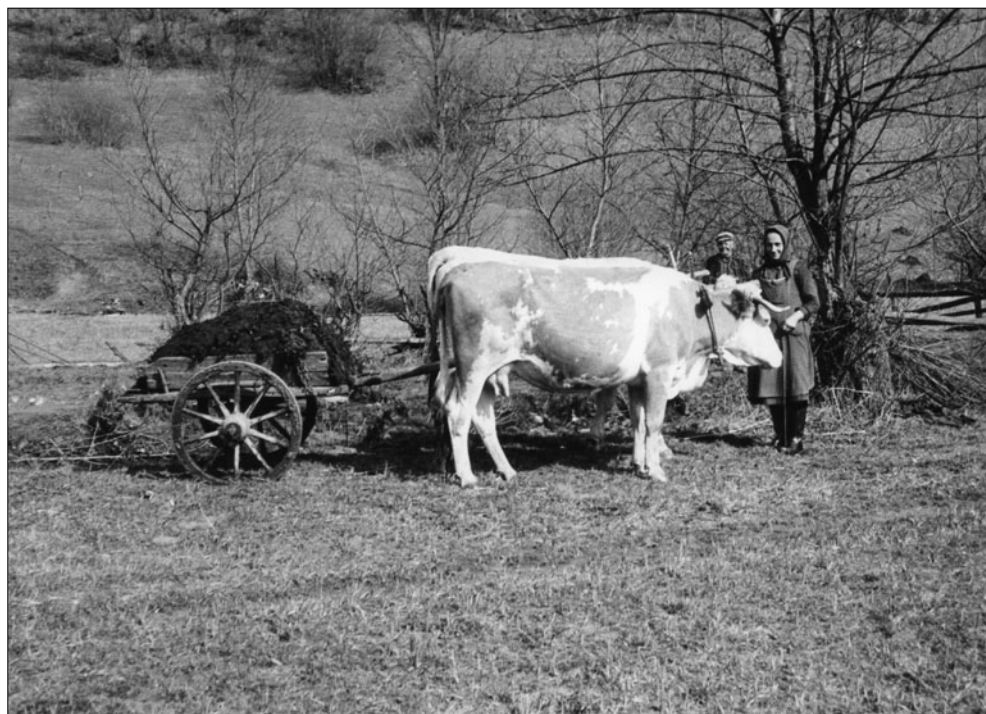
stalo pri samotnej stavebnej realizácii jednotlivých objektov múzea. To spôsobilo, že MSD bolo od začiatkov svojho budovania sprístupnené verejnosti dvakrát: po dobudovaní regiónu Orava v rokoch 1972 – 1974, druhýkrát po reinstalácii regiónu Orava a inštalovaní stavebných objektov z Liptova a Kysúc-Podjavorníkov v období rokov 1984 – 1985. V polovici osemdesiatych rokov 20. storočia sa začala výstavba regiónu Turiec. Od roku 1991 bola z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov ďalšia výstavba MSD v Martine pozastavená. Do tohto termínu stihli jeho stavitelia postaviť 139 vybraných objektov. Napriek tomu sa vedenie SNM rozhodlo otvoriť MSD v pravidelnej sezónnej prevádzke. Jeho ďalšia výstavba sa v súčasnosti pre nedostatok finančných možností veľmi spomalila (Kiripolská, 2003).

Urbanistické i kultúrnohistorické hľadiská sa ľahšie uplatňujú v regionálnych expozíciách, ktoré poskytujú lepšiu možnosť vytvorenia autentického prostredia pre chránené a prezentované objekty ľudového staviteľstva. Bol to i jeden z dôvodov budovania regionálnych múzeí ľudového staviteľstva na Slovensku. Vznikli nasledujúce: Šarišské múzeum ľudového staviteľstva – Bardejovské kúpele, Národopisná expozícia v prírode pri Múzeu ukrajinskej kultúry – Svidník, Múzeum oravskej dediny – Brestová pri Zuberco, Múzeum kysuckej dediny – Vychylovka, Múzeum liptovskej dediny – Pribylina, Banské múzeum v prírode – Banská Štiavnica, Slovenské poľnohospodárske múzeum – Nitra (Benža – Slavkovský, 1983).

Pri záchrane a prezentácii pamiatok ľudového staviteľstva v múzeách v prírode sa vynára celý rad otázok – počnúc muzeálno-metodickými, končiac spoločensko-ekonomickými. Aj keď múzeum ľudového staviteľstva v prírode znamená na jednej strane veľmi efektívny spôsob ochrany a prezentácie pamiatok stavebnej kultúry, musíme si na druhej strane uvedomiť aj veľké finančné a personálne nároky, ktoré výstavba a údržba takýchto múzeí so sebou prináša. Nároky na ciele a koncepcie múzeí ľudového staviteľstva v prírode narástli. Artur Hazelius sa v prvom skanzene iba pokúsil zachytiť a uchovať regionálne osobitosti vo švédskom staviteľstve a bývaní, a to len na jednej, bohatej vrstve vtedajšej švédskej spoločnosti. Vybrané stavby zoradil vedľa seba bez toho, aby rešpektoval prostredie, z ktorého boli prenesené. To, čo bolo na konci 19. storočia považované za novátorský čin, sa musí dnes v národopisnej muzeológii doplniť o nové metodické a teoretické aspekty tak, ako ich nastoľuje pred tvorcov múzeí súčasná veda.

Pivnice na zemiaky. Liptovská Teplička. L. Baran, 1951.

Vyvážanie hnoja. Bradno. J. Kantár, 1966.

4. OD ETNOGRAFIE K ETNOLÓGII, KULTÚRNEJ A SOCIÁLNEJ ANTROPOLÓGII

Pravdivosť tvrdenia, že vedecká kontinuita má svoju generačnú povahu, a nová generácia nechce opakovať to, čo robili jej predchodcovia, sa prejavila aj po spoločensko-politických zmenách v deväťdesiatych rokoch vo vedeckovýskumných plánoch odboru aj na stránkach odborných časopisov. V niektorých príspevkoch mladších kolegov nespokojných s vtedajšou teoretickou úrovňou našej vednej disciplíny prekvapuje absencia pochopenia dobových kontextov, ktoré sa u sociálnych vedcov predpokladá. To však neznamená, že naša vedná disciplína nemala v nových spoločenských podmienkach hľadať nové teoreticko-metodologické impulzy a nové témy. Tak to aj v novej spoločenskej situácii urobila, a ústredný vedecký časopis odboru – *Slovenský národopis* to na svojich stránkach reflektoval.

Je logické, že v novej sociálnej klíme reagovala aj redakcia časopisu *Slovenský národopis* hľadaním toho, čo dovtedy z objektívnych príčin v odbore a na stránkach časopisu chýbalo. Užitočné boli diskusie o súčasnej etnológii, ale aj séria rozhovorov s poprednými osobnosťami európskej vedy – E. Gellnerom (Gellner, 1992), K. Beitlom (Beitl, 1993), S. Švecovou (Švecová, 1993), A. Divičanovou (Divičanová, 1994), M. Mitterauerom (Mitterauer, 1995), G. Barnom (Barna, 2001) a ďalšími zahraničnými kolegami, ktoré prinášali inšpiráciu pre vedný odbor i časopis. V *Slovenskom národopise* začali publikovať aj autori, ktorí nepochádzali z postkomunistického sveta – V. Schwarz (Švajčiarsko), I. Schneider (Rakúsko) K. Köstlin (Rakúsko). Objavujú sa nové témy domácich autorov – etnická identita, problém tolerancie a intolerancie, náboženský život, spoločenské konflikty, nezamestnanosť, bezdomovecstvo, životné prostredie. Interpretácia jednotlivých tém sa subjektivizuje – napr. názory na družstevné poľnohospodárstvo a jeho dosah na spôsob života slovenského vidieka, ale aj na nové otázky, ktoré doba prinášala – privatizácia, reštitúcie a celý okruh otázok súvisiacich s transformáciou spoločnosti.

Makrosociálne zmeny nepôsobia s okamžite. V prechodnom období nastáva konflikt hodnôt. Ten vystrieda nová kontinuita, lebo len ona môže zabezpečiť stabilitu nového sociokultúrneho systému. Politická situácia zmenila predovšetkým socioekonomickú štruktúru vidieckych lokalít. To však nemusí znamenať okamžitý „revolučný prevrat“ v ich každodennom živote. Ten sa konštruuje nielen pod vonkajším tlakom, ale aj prostredníctvom špecifických miestnych scenárov ľudského správania, názorov a postojov; a tie sú často ešte

dôsledkom sociálnych modelov z obdobia socializmu (Moravčíková, 2010). To boli otázky, ktorými sa musela etnografia na Slovensku na prelome 20. a 21. storočia zaoberať. Zástoj Adama Prandu, ktorý na tieto otázky sociálneho vývoja upozornil už pri problematike kolektivizácie a industrializácie Slovenska, bude vyžadovať samostatnú hodnotiacu štúdiu. Možno však konštatovať, že na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov minulého storočia posunul slovenskú etnografiu na novú trajektóriu, ktorú na tie časy možno nazvať vizionárskou.

Inovácie vo vedeckých témach a názoroch na ich interpretáciu mali v časopise aj svoj pendant v osobnej reflexii a v kontinuite odboru. Takými boli, napr. príspevky S. Kovačevičovej (Kovačevičová, 1996), M. Kubovej (Kubová, 1997) i D. Klímovej (Klímová, 1999). Doba priniesla nielen výzvy, ale i limity. Na jednej strane sa v časopise objavovali profilové štúdie v anglickom a nemeckom jazyku, na druhej strane bolo potrebné z finančných dôvodov redukovať rozsah časopisu i obrazové prílohy.

Situáciu v odbore aj *Slovenskom národopise* vystihol vtedajší riaditeľ ústavu a šéfredaktor časopisu Milan Leščák v rozhovore so Zorou Vanovičovou pre *Slovenský národopis*: „Stojíme vykročení jednou nohou v domácej vedeckej tradícii, druhou na Západe, sme rozkročení medzi teóriou a empiriou, medzi publicistikou a snahou o exaktnosť výpovede, medzi živou kultúrou a jej virtuálnymi modelmi s predstavou, že niekto zvonku nám pomôže nadobudnúť rovnováhu. Poučme sa trochu u susedov, ale hľadajme svoj vlastný výraz, zodpovedajúci možnostiam i schopnostiam. Slovenská etnografia ako celok sama seba nemôže za týždeň ani za rok preskočiť“ (Vanovičová, 2000).

Ako to bude v našom vednom odbore vyzeráť na začiatku 21. storočia naznačil M. Leščák vo svojej úvahe v roku 1991 (Leščák 1991), keď perspektívu národopisu videl v dvoch základných gnozeologických rovinách:

1. v problematike výskumu tradičnej kultúry a jej porovnávacieho štúdia;
2. v rozvíjaní našej vednej disciplíny ku komplexnejšiemu štúdiu ako vedy o človeku.

Ako sa dve smerovania naplňali v deväťdesiatych rokoch, bolo možné zhodnotiť už na začiatku 21. storočia. V roku 2001 Ústav etnológie SAV pri príležitosti päťdesiateho výročia svojho založenia usporiadal medzinárodnú vedeckú konferenciu *Etnológia na Slovensku na prahu 21. storočia: reflexie a trendy*. Novú paradigmu v smerovaní naznačila aj zmena názvu ústavu i vednej disciplíny, ktorá ju mala realizovať – etnológia. „V etnológii na Slovensku sa v tom čase uzavrela istá etapa výskumu. Toto ukončenie malo aj svoje metodologické a teoretické dopady. Za najväznejší posun v etnologickom bádání možno považovať odklon od historického, vývinového alebo typologického štúdia (tradičnej) kultúry vlastného národa a úzkeho vlastivedného výskumu ku komplexnejšiemu štúdiu človeka, kultúry a spoločnosti“ (Kiliánová, 2002).

Vnútorňý, dlhodobý vývoj etnografie a spoločenská požiadavka štúdia a prezentácie kultúrneho dedičstva vo veľkej miere kreovali jej obsah, a tým aj *Slovenský národopis* v deväťdesiatych rokoch. Predovšetkým príslušníci staršej ge-

nerácie završovali rozbehnuté práce, z ktorých vznikali sumarizujúce štúdie, veľké monografické práce (*Etnografický atlas Slovenska, Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*), atlasové a monografické práce o tradičnej kultúre Slovákov v strednej a južnej Európe, či celý rad tematických, miestnych a regionálnych monografií. To umožňovalo pozitívne posunúť komparatívne štúdiám v etnografii na Slovensku. Veľká pozornosť sa venovala aj sociálnym skupinám ako sprostredkujúcim zoskupeniam medzi jednotlivcom a tradičným spoločenstvom (Filová, 1990). Folkloristické projekty riešili staronovú úlohu folklóru a ľudovej kultúry v modernej spoločnosti (Leščák, 1996; Hlôšková, 2009). Gnozeologicky sa napĺňala predstava zakladajúcej generácie pracovníkov ústavu o predmete a objekte záujmu našej vednej disciplíny.

Mladší kolegovia ponúkli nové vedecké inšpirácie, ale aj aspirácie. Rozhodujúci prelom v predstavách o predmete etnologického výskumu priniesli hlavne výsledky urbánnoetnologických bádání v druhej polovici deväťdesiatych rokov. „Práve urbánna etnológia sa pričínila o to, že etnológovia obrátili svoju pozornosť na súčasný výskum ekonomických, politických, spoločenských makroprocesov a ich dopadu na malé skupiny, resp. mikrosociálne prostredie“ (Kiliánová, 2002). Posilnili sa tendencie interdisciplinárnej spolupráce, objavujú sa prirodzene nové témy, vyplývajúce z novej sociálnej reality – adaptácia tradičných hodnotových systémov v každodennej kultúre na spoločenské zmeny, nové pohľady pri výskume etnických spoločenstiev žijúcich na Slovensku (Židia, Nemci, Rómovia), dovtedy tabuizované otázky nacionalizmu, religiozity, dosahov politických rozhodnutí na spôsob života a životné stratégie ľudí v mestách aj na vidieku a pod.

Trochu iná bola situácia v teoretických reflexiách. Možno súhlasiť s názorom, že „bolo ťažko očakávať hneď po roku 1989 intenzívne teoretické diskusie. Bádania sa potrebovali hlbšie zoznámiť s diskurzom v etnológii, kultúrnej a sociálnej antropológii. Príklady z iných krajín, v ktorých došlo k vážnym spoločenským a politickým zlomom, ukazujú, že k zásadným vedeckým diskusiam prichádzalo až po desiatich a viacerých rokoch“ (Kiliánová, 2002). Samozrejme, že celé naznačené tematické spektrum vedeckého záujmu, a postupne aj nové teoretické diskusie nachádzali svoj priestor aj na stránkach *Slovenského národopisu* na prelome 20. a 21. storočia.

Cestou na pašu. Osturňa. J. Ušák, 1972.

Cestou na lúky. Rajecká Lesná. I. Grossmann, 50. roky 20. storočia.

5. INŠTITÚCIE A OSOBNOSTI SLOVENSKEJ ETNOGRAFIE OD DRUHEJ POLOVICE 18. STOROČIA DO PRVEJ POLOVICE 20. STOROČIA

(Heslá nie sú spracované komplexne, sledujú len zástoj inštitúcií a osobností pri konštituovaní etnografie na Slovensku. Sú vypracované na základe údajov z prác uvedených v zozname použitej literatúry.)

INŠTITÚCIE

IZABELLA (1895 – 1919) – spolok pre domácku výrobu. Vznikol z podnetu arcikňažnej Izabelly, manželky vojenského veliteľa Bratislavy. Poslaním spolku bolo využívať výtvarné cítenie a vyšivačskú zručnosť dedinských žien na hospodárske a kultúrne pozdvihnutie vidieka umiestňovaním ich produkcie na domácom i zahraničných trhoch. Sídлом a administratívnym centrom bola Bratislava, spolok mal dielne v Cíferi, Lopašove, Zavare, Dubnici nad Váhom a Poprade. Spolok sa staral o okolo 800 ľudových vyšivačiek. Ich výrobky získali v zahraničí (výstavy v Európe a USA) mnohé ocenenia. Práca slovenských žien však bola v zahraničí prezentovaná ako uhorská. Po utvorení ČSR bola Izabella zrušená a jej úlohy prevzala účasťina spoločnosť Detva.

DETVA (1919 – 1948) – výrobné družstvo so sídlom v Bratislave. Organizovalo výrobu textilných výrobkov s aplikáciou ľudovej výšivky. Vo svojej činnosti prevzala úlohy zrušeného spolku Izabella. Od roku 1948 sa stalo súčasťou ULUV-u.

KATEDRA ETNOGRAFIE A FOLKLORISTIKY FILOZOFICKEJ FAKULTY UNIVERZITY KOMENSKÉHO V BRATISLAVE (1921) – vysokoškolské a vedecko-výskumné pracovisko. Predchodcom katedry bol Národopisný seminár (1921), ktorý založil K. Chotek. Budovanie národopisu ako študijného odboru na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (FF UK), spolu so vznikom Národopisného ústavu SAV (NÚ SAV) v povojnovom období boli rozhodujúcimi faktormi profesionalizácie vednej disciplíny. V roku 1947 bol na FF UK obnovený Národopisný seminár. Pre odbor bolo dôležité, že poslucháči študovali národopis ako samostatný predmet, aj keď bol organizačne začlenený do spoločnej katedry s históriou. Neskôr vznikla samostatná Katedra archeológie a národopisu a od roku 1960 Katedra archeológie, dejín umenia, etnografie a folkloristiky. Samostatná Katedra etnografie a folkloristiky vznikla v roku 1969.

Od roku 1992 bola premenovaná na Katedru etnológie FF UK, v súčasnosti má názov Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF UK. Pre vývin etnografie a folkloristiky mala katedra veľký význam nielen pri výchove profesionálnych národopiscov, ale aj pre spoluprácu s ostatnými vedeckovýskumnými pracoviskami a múzeami na Slovensku, ktoré do roku 1990 koordinoval Štátny plán základného výskumu. Možnosti porovnávacieho štúdia tradičnej ľudovej kultúry Slovenska s jej pendantmi predovšetkým v okolitých slovanských krajinách sa podstatne zvýšili založením Kabinetu etnológie Filozofickej fakulty UK (1968), ktorý bol s vtedajšou katedrou vo vedeckovýskumnej a pedagogickej činnosti aj personálne prepojený. Založením nového odborného cudzojazyčného periodika, ktorý kabinet vydával – *Ethnologia slavica* sa rozšírili aj publikačné možnosti vedeckých pracovníkov pri prezentácii ich výsledkov v komparatívnom výskume. Medzinárodné uznanie získali i medzinárodné národopisné semináre – *Seminarium ethnologicum*, organizované týmto pracoviskom.

LIPA (1910 – 1951) – účastinná spoločnosť pre ľudový umelecký priemysel so sídlom v Martine. Založená bola z podnetu Živeny s cieľom organizovať výrobu a predaj ľudovoumeleckých výrobkov a udržať ich tradičné formy. Okrem textilu (čipky, výšivky, krojové súčiastky) predávala aj keramiku, hračky, košíkárske výrobky, výrobky z dreva, neskôr i drotárske výrobky. V rokoch 1914 – 1930 vydávala časopis *Živena*. Bohatá edičná činnosť spoločnosti prinášala aj publikácie venované problematike ľudového umenia.

LIPTOVSKÉ MÚZEUM (1912) – vlastivedné múzeum s okresnou pôsobnosťou so sídlom v Ružomberku. Založila ho Liptovská muzeálna spoločnosť. Základ národopisného fondu tvoria zbierky dokumentujúce tradičnú ľudovú kultúru Liptova. Významné sú fondy ľudového odevu, šperkov a umenia. Prvá národopisná expozícia *Práca ľudu Liptova* vznikla začiatkom päťdesiatych rokov minulého storočia. Múzeum vlastní národopisnú zbierku s piatimi tisíckami zbierkových jednotiek. Od roku 1974 je ako samostatné národopisné oddelenie organizačnou súčasťou Národopisného múzea Liptova v Liptovskom Hrádku. V roku 1990 prevzalo do správy aj expozíciu ľudového staviteľstva v prírode – *Múzeum liptovskej dediny v Pribylíne*.

MATICA SLOVENSKÁ (1863) – celonárodný kultúrny spolok, od roku 1964 štátna kultúrna ustanovizeň. V roku 1875 bola násilne zatvorená. Obnovená až v roku 1919. Jej sídlom je mesto Martin. Prvú zmienku o potrebe založiť Maticu slovenskú (MS) vyslovil P. J. Šafárik v roku 1827 v liste J. Kollárovi, inšpirovaný založením Matice srbskej v Novom Sade. Vznik MS bol výsledkom snahy národne orientovaných osobností na Memorandovom zhromaždení v Martine v roku 1861. MS bola založená na spolkovom základe. Svoje národno-buditeľské poslanie mala naplňať podporovaním umenia, literatúry, rozvojom vedy a v duchu slovanskej vzájomnosti spolupracovať s maticami ostatných slovanských národov. Jej založenie teoreticky vytvorilo predpoklady na výskum a zhro-

mažďovanie dokladov o spôsobe života širokých ľudových vrstiev na Slovensku. Matica mala podchytiť a organizovať kultúrno-osvetovú, vedeckú, muzeálno-zberateľskú a vydavateľskú činnosť svojich členov aj širokej slovenskej verejnosti. S cieľom aktivizovať a organizovať prácu MS vznikol v roku 1868 návrh zriadiť vedecko-umelecké odbory MS. Na matičnej pôde ožil aj záujem o etnografiu (národopis). Pozornosť sa venovala otázkam poznávania a vedeckého spracovania bohatstva ľudovej kultúry. Dejiny etnografie a folkloristiky sa v tom čase nevyvíjali na Slovensku súbežne. Počiatkový záujem o ľudovú kultúru zo štyridsiatych rokov 19. storočia postupne ustával. Myšlienka organizovať činnosť MS cez jej odbory sa mohla realizovať až v roku 1920. Vtedy vznikol i Národopisný odbor MS.

MESTSKÉ MÚZEUM V BRATISLAVE (1868) – múzeum založené *Okrášľovacím spolkom mesta Bratislavy*. Zamerané bolo na výskum, dokumentáciu a prezentáciu kultúrnej histórie územia mesta a spôsob života a kultúru generácií jeho obyvateľov od najstarších čias až po súčasnosť. Národopisným zbierkam sa až do päťdesiatych rokov 20. storočia venovala len sporadická pozornosť.

MUZEÁLNA SLOVENSKÁ SPOLOČNOSŤ (1893 – 1960) – kultúrny spolok s celoslovenskou pôsobnosťou sídliaci v Martine. Vznikla 24. 4. 1893 po porade predstaviteľov slovenského politického a kultúrneho života. Svoju činnosť začala 22. 8. 1895. Jej poslaním bolo zbierať, dokumentovať a prezentovať pamiatky kultúrnej histórie Slovenska.

Najväčší rozmach zaznamenala MSS v rokoch 1895 – 1908, v období predsedníctva A. Kmeťa. MSS počas svojej existencie, predovšetkým pred rokom 1918, zohrala významnú úlohu pri organizovaní vlastivedných aktivít. Od roku 1896 začal vychádzať *Sborník MSS* a od roku 1898 aj *Časopis MSS*. Obe periodiká výrazne rozšírili možnosti publikovania etnografických príspevkov. V čase prvej svetovej vojny aktivita MSS ochabla. Svoju činnosť v plnom rozsahu obnovila až po roku 1918. V roku 1927 sa uskutočnila delimitácia knižného fondu medzi MSS a MS. Významnou udalosťou MSS v medzivojnovom období bolo postavenie reprezentatívnej budovy SNM v Martine (projekt M. M. Harminca). Bol to základ a predpoklad novej etapy vo vývine národopisného múzejníctva. Odvtedy sa činnosť MSS do značnej miery začala prelínať s odbornou činnosťou SNM.

NÁRODNÝ DOM (1890 – 1893) – univerzálna kultúrna inštitúcia, celonárodné stredisko spoločenského života v Martine. Po zrušení Matice slovenskej (1875) nadviazal na jej činnosť. Táto iniciatíva mala veľký význam pre vznik Muzeálnej slovenskej spoločnosti, neskôr i Slovenského národného múzea. Zber a dokumentácia dokladov o materiálnej a duchovnej kultúre Slovákov bola jednou z mnohých jeho aktivít. A. Kmeť a S. Hurban-Vajanský v Národných novinách apelovali na slovenskú verejnosť, aby darom prispeli na túto zbierku. Jej rozsah umožnil 6. júna 1890 založiť v Národnom dome združenie Múzeum

a fond Bibliotéky. Vznikla historicky cenná zbierka inkunábulií, listín, rukopisov a kníh. Národný dom bol nielen kultúrnou inštitúciou, ale i celonárodným strediskom spoločenského života, ktoré vytváralo podmienky na budovanie a štúdium muzeálnych zbierok, ich ochranu a prezentáciu a stalo sa súčasťou dejín viacerých, postupne sa z neho vydeľujúcich kultúrnych inštitúcií.

NÁRODOPISNÝ ODBOR MATICE SLOVENSKEJ (1920) – jeden z odborov v štruktúre Matice slovenskej (MS), ktorého poslaním bolo podať vedecky podložený obraz o spôsobe života a kultúre slovenského ľudu, o jeho etnogenéze a interetnických vzťahoch so susednými etnickými spoločenstvami. V roku 1868 vznikol v MS návrh zriadiť vedecko-umelecké odbory. Ich členovia mali tvoriť slovenskú národnú učenú spoločnosť. Možnosti MS pri rozvíjaní „slovenskej národnej vedy“ boli v tom čase veľmi obmedzené – nemala vybudované pracoviská ani interných vedeckých pracovníkov. Cez svoje odbory mohla len podporovať vedecké snaženia jednotlivcov, väčšinou amatérov, pôsobiacich po celom území krajiny.

NÁRODOPISNÝ ÚSTAV SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED (1946) – ústredné vedeckovýskumné pracovisko slovenskej etnografie a folkloristiky so sídlom v Bratislave. Založený bol v roku 1946 ako Národopisný kabinet Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU), ktorý bol v rokoch 1951 – 1953 včlenený ako národopisná sekcia do Historického ústavu SAVU. V súvislosti s pripravovaným uzákonením Slovenskej akadémie vied (SAV) bola v roku 1953 táto sekcia vyčlenená ako samostatné pracovisko – Národopisný kabinet SAV, od roku 1955 ako Národopisný ústav SAV. Ústav skúmal tradície spôsobu života a kultúry ľudu na Slovensku v ich historických, interetnických, sociálnych a hospodárskych determináciách, dejiny vlastného vedného odboru, rozpracúval jeho teoretické východiská, dokumentáciu vedeckovýskumných výsledkov a navrhoval ich konkrétne využitie v kultúrno-spoločenskej praxi. Svojou činnosťou nadviazal na odborné výsledky Národopisného odboru MS. Výsledky jeho práce predstavujú početné vedecké štúdiá a publikácie jednotlivých vedeckých a odborných pracovníkov, ale predovšetkým veľké kolektívne diela: *Slovaki v sovietskej edícii Narody mira* (1964), *Československej vlastivědy. Lidová kultúra* (1968), *Die slowakische Volkskultur* (1972), *Slovensko 3 – Ľud, 2. časť* (1975), *Etnografický atlas Slovenska* (1990), *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* (1995), *Slovakia. European Contexts of the Folk Culture* (1997), *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry* (2000). V roku 1956 bola založená edícia *Práce Národopisného ústavu SAV*, v ktorej vychádzali tematické monografie, a v roku 1967 vedecko-popularizačná edícia *Klenotnica slovenskej ľudovej kultúry*. Ústav bol i školiacim pracoviskom pre mladých vedeckých pracovníkov a koordinátor úspešnej medzinárodnej spolupráce. Od roku 1959 bol sídlom Sekretariátu Medzinárodnej komisie pre výskum ľudovej kultúry v oblasti Karpát a Balkánu.

SBOR PRE VÝSKUM SLOVENSKA A PODKARPATSKEJ RUSI (1928 – 1938) – verejná inštitúcia s charakterom vedeckej spoločnosti. Vznikla pri Slovan-
skom ústave v Prahe. Finančne podporovala prírodovedné a vlastivedné výsku-
my na Slovensku, ktoré robili odborníci z Čiech, Univerzity Komenského v Bra-
tislave a členovia Učenej spoločnosti Šafárikovej. Vydávali zborník *Carpatica* so
sériou spoločenskovednou a prírodovednou a edíciu *Knihovna Sboru*. Plánovanú
osemzväzkovú Encyklopédiu Slovenska (redaktori A. Štefánek a K. Chotek) sa
nepodarilo zrealizovať.

SLOVENSKÁ UČENÁ SPOLOČNOSŤ (1939 – 1949) – vedecký spolok. Vznik-
la po zániku Učenej spoločnosti Šafárikovej ako jej právny nástupca, ktorý pre-
vzal jej majetok aj s knižnicou. Činnosť Slovenskej učenej spoločnosti bola
determinovaná existenciou v podmienkach slovenského štátu. Spoločnosť vy-
dávala viacero periodík (*Historica slovacica*, *Linguistica slovacica*) a pripravila projekt
encyklopedického diela *Slovenská vlastiveda*, ktorá však vyšla až vo vydavateľstve
Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU), ktorá vznikla z iniciatívy Slovenskej
učenej spoločnosti v roku 1942.

SLOVENSKÉ MÚZEUM (1940 – 1961) – vlastivedné múzeum s celoslovenskou
pôsobnosťou so sídlom v Bratislave. Vzniklo zlúčením Slovenského vlastived-
ného múzea a Zemedelského múzea. Malo päť odborov: poľnohospodársky
a lesnícky, historicko-archeologický, galerijný, prírodovedný a technický. Etno-
grafické zbierky boli spravované v rámci poľnohospodárskeho a lesníckeho od-
boru. Počas druhej svetovej vojny bolo zničených vyše jedenásťtisíc zbierkových
predmetov. Rekonštrukčné práce trvali do roku 1952. V roku 1961 bolo záko-
nom Slovenskej národnej rady zlúčené so Slovenským národným múzeom
v Martine do Slovenského národného múzea.

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM (1926) – ústredné múzeum s celosloven-
skou pôsobnosťou. Skúma, dokumentuje a prezentuje prírodu a spoločnosť
Slovenska. Myšlienka založiť takúto inštitúciu vznikla na pôde Matice sloven-
skej (MS), ktorá mala vo svojom programe zbieranie literárnych, umeleckých,
prírodných i starožitných predmetov. Zbierky MS boli verejnosti sprístupnené
v roku 1870. Po zrušení MS (1875) boli vládou v Budapešti zhabané a odvezené
do Maďarska. Na myšlienku múzea nadviazal Národný dom v Martine. Obrátiť
pozornosť na doklady materiálnej a duchovnej kultúry Slovákov bolo jednou
z mnohých jeho aktivít, ktoré smerovali k zberu, dokumentovaniu a prezentácii
materiálnych dokladov kultúry Slovákov. Vyvrcholením tejto činnosti pod ve-
dením A. Kmeťa bolo v období pred prvou svetovou vojnou vybudovanie účelo-
vej budovy MSS. Jej zbierky, vrátane etnografických, boli sprístupnené v roku
1908. Od roku 1926 dostala inštitúcia oficiálny názov Slovenské národné mú-
zeum (SNM). Zaktivizovanie jeho činnosti nastalo po roku 1928 zásluhou J. Ge-
ryka, tajomníka MSS, ktorý sa stal i správcom múzea. Z jeho iniciatívy bola v ob-
dobí rokov 1929 – 1933 postavená v Martine nová budova SNM. Vlastivedné

expozície, vrátane národopisných zbierok, boli otvorené v roku 1938. V roku 1948 bolo SNM v Martine poštátnené a v roku 1961 zlúčené so Slovenským múzeom v Bratislave. Sídlo SNM sa prenieslo z Martina do Bratislavy. Súčasne bola v novovzniknutej inštitúcii rozsiahla delimitácia zbierok. Národopisné zbierky ostali v Etnografickom múzeu SNM v Martine, kde sa rozvíjali i ďalšie aktivity súvisiace s etnografickým výskumom a národopisnou muzeológiou.

SLOVENSKÉ POĽNOHOSPODÁRSKE MÚZEUM (1922) – špecializované múzeum s celoslovenskou pôsobnosťou so sídlom v Nitre. Vzniklo na podnet Zemedelskej rady. V roku 1924 sa stalo odbočkou Československého musea v Prahe. V roku 1940 sa spojilo so Slovenským vlastivedným múzeom a stalo sa súčasťou novovzniknutého Slovenského múzea. Poľnohospodárska problematika sa stala odbornou náplňou len jedného z jeho oddelení. V roku 1954 úplne zaniklo. V roku 1959 problematiku vo svojej činnosti obnovilo Krajské nitrianske múzeum. V roku 1960 bolo zriadené samostatné Slovenské poľnohospodárske múzeum, ktoré sa stalo od roku 1978 súčasťou Agrokomplexu. Činnosť múzea bola v minulosti zameraná na dokumentovanie a prezentáciu vývinu agrárnej kultúry na Slovensku. V jeho fondoch sa nachádza i zbierka archeologických a agrárnoetnografických dokladov o tejto časti kultúrnej histórie Slovenska. Múzeum vydáva od roku 1962 zborník *Agrikultura*.

SLOVENSKÉ UČENÉ TOVARIŠTVO (1792 – začiatok 19. storočia) – kultúrny spolok stúpenčov bernolákovskej spisovnej slovenčiny založený na podnet poslucháčov generálneho seminára v Bratislave. Okrem centra v Trnave mal pobočky v mnohých mestách Uhorska a vo Viedni. Medzi jeho vedúce osobnosti patrili A. Bernolák, J. Fándly, J. Palkovič a i. Tovaríšstvo malo okolo 500 členov. Snažili sa o vedomé vytváranie slovenskej pospolitosti na základe jazyka a kultúry. Spolok zanikol začiatkom 19. storočia v dôsledku silnejúceho národnostného útlaku v Uhorsku.

SLOVENSKÉ VLASTIVEDNÉ MÚZEUM (1924 – 1940) – spolkové múzeum so sídlom v Bratislave. Založené a riadené Spoločnosťou Slovenského vlastivedného múzea. O založenie sa zaslúžili D. Jurkovič, J. Hofman a V. Chaloupecký. Jeho činnosť bola zameraná na vlastivedný výskum Slovenska. Malo šesť odborov, medzi ktorými bol i národopisný. Múzeum vytváralo podmienky na teoretické základy múzejnej práce v jednotlivých odboroch. Prvá expozícia bola sprístupnená v roku 1930. V oblasti etnografie prezentovala doklady od začiatku 18. storočia po 20. roky 20. storočia. Múzeum pripravilo dve samostatné výstavy: *Ľudové výrobky* (1931) a *Výšivky a ľudové výrobky* (1933). V roku 1937 pripravil národopisný odbor dve výstavy v Prahe – *Pastierska kultúra* v rámci výstavy *Slovenské hory* a *Práca slovenských roľníkov* v rámci *Hospodárskej výstavy*. Z jeho publikačnej činnosti bol prínosom zborník *Príspevky k praveku, dejinám a národopisu Slovenska* (1931). V roku 1939 malo múzeum 7 956 etnografických zbierok, predovšetkým z oblasti ľudového umenia – výšivky, maľby na skle, keramika. Za-

slúžilo sa aj o vybudovanie školy ľudového priemyslu v Detve. Bohatá bola prednášková činnosť jeho národopisného odboru. V roku 1940 sa Slovenské vlastivedné múzeum zlúčilo so Zemedelským múzeom a vzniklo Slovenské múzeum.

ŠARIŠSKÉ MÚZEUM (1903) – vlastivedné múzeum s okresnou pôsobnosťou v Bardejove. Samostatné národopisné oddelenie tu vzniklo až po druhej svetovej vojne zásluhou Š. Apáthyho. V súčasnosti spravuje viac ako päťtisícovú národopisnú zbierku, v ktorej prevládajú fondy ľudových remesiel, odevu a textilu. Prvá národopisná expozícia vznikla v roku 1956. Súčasťou Šarišského múzea je i Múzeum ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch. Medzi jeho najcennejšie objekty patria drevené kostoly z obcí Zboj a Mikulášov, ktoré boli do areálu kúpeľov prevezené v roku 1935. Múzeum ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch je najstaršie a prvé verejnosti sprístupnené múzeum ľudového staviteľstva v prírode.

ŠTÁTNY ÚSTAV PRE ZVELAĎOVANIE ŽIVNOSTÍ (1923 – 1949) – výskumné a školiace pracovisko na podporu a hospodárske povznesenie živnostníctva so sídlom v Martine. V týchto intenciách ústav venoval starostlivosť i rozvoju ľudovej umeleckej výroby a domáckej výroby.

UČENÁ SPOLOČNOSŤ BANSKÉHO OKOLIA, tiež Societas Slavica (1810 – 1832) – vedecká spoločnosť zameraná na vlastivedný výskum stredného Slovenska. Vznikla z iniciatívy B. Tablica v Banskej Štiavnici. Po smrti jej zakladateľa sa činnosť spoločnosti nepodarilo obnoviť. Osvietensky zameraným programom nadviazala na nezrealizovaný projekt vedeckej spoločnosti J. Ribaya z roku 1793 *Proiectum instituti seu societatis slavo-boheciae inter Slavos in Hungaria*. Jej členovia mali nielen podnecovať záujem o najnovšie hospodárske poznatky, ale i zbierať doklady o kultúrnej histórii Slovenska. Výsledky ich činnosti mali byť publikované v ročenkách *Díla Učené společnosti baňského okolí*. Tablicovi a členom spoločnosti sa tento zámer nepodarilo zrealizovať. V rukopise ostala monografia O. Braxatorisa o Hontianskej a Zvolenskej stolici (1815). Časť piesní zapísaných B. Tablicom zaradil J. Kollár do svojich *Národných spievaniek*. Členom spoločnosti bol i významný český osvietenec J. Dobrovský, ktorého práce mali medzi slovenskými osvietencami veľkú autoritu. Mal však výhrady voči bernolákovskej kodifikácii spisovného jazyka. Jeho zástancovia sa dištancovali od názoru J. Dobrovského, že Slováci sú organickou súčasťou českého kmeňa. Pozostalosť spoločnosti sa nachádza v bývalej Lyceálnej knižnici v Bratislave.

UČENÁ SPOLOČNOSŤ MALOHONTSKÁ (1808 – 1842) – vedecký a vzdelávací spolok. Vznikol v Nižnom Skálniku spomedzi členov knižnice ev. malohontského seniorátu na podnet M. Holku ml. a J. Feješa. Spoločnosť nemala národný charakter a pracovala na osvietenských princípoch. Jej cieľom bolo vzdelávať v rôznych odboroch, vrátane národopisného. Členovia publikovali v letopise *Solénnie* (1809 – 1842). Z národopisne orientovaných prác vyšli napri-

klad S. Kollárove monografické štúdie o obciach, príspevky M. Štajgla o tamojších roľníkoch, J. Krmana o mytológii a slovanských prežitkoch vo zvykosloví. Konceptia týchto prác odzrkadľuje charakter i úroveň vtedajšieho záujmu o ľudovú kultúru na Slovensku začiatkom 19. storočia a je súčasťou procesu formovania etnografie ako vednej disciplíny.

UČENÁ SPOLOČNOSŤ ŠAFÁRIKOVA (1926 – 1939) – vedecký spolok. Vznikol v Bratislave na podnet Akademického senátu Univerzity Komenského. Jeho poslaním bolo podporovať vedecký výskum na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi. V období predmníchovskej republiky bol jediný svojho druhu na Slovensku. Pomenovaním po P. J. Šafárikovi sa mala demonštrovať česko-slovenská vzájomnosť. Združovala predovšetkým vysokoškolských pedagogických pracovníkov. Spoločnosť mala dve sekcie: duchovедnú (história, literárna veda, jazykoveda, právo) a prírodovednú (prírodné, lekárske a technické vedy). Jej členmi boli osobnosti českého i slovenského národopisného výskumu – J. Horák, K. Chotek, F. Wollman, L. Niederle, K. A. Medvecký, V. Pražák, A. Václavík, J. Mukařovský, V. Mencl. V roku 1934 spoločnosť pripravila do tlače *Slovanský národopis* a v roku 1935 *Slovanské starožitnosti*. Jej činnosť bola v intenciách štátom presadzovanej idey kultúrneho čechoslovakizmu a podriadila sa cieľom národného zblížovania. Po zániku spoločnosti sa jej pokračovateľkou stala Slovenská učená spoločnosť.

TATRÍN (1844 – 1848) – kultúrny a ľudovýchovný spolok so sídlom v Liptovskom Mikuláši. Bol prvou inštitúciou, ktorej oficiálnym jazykom bola štúrovská slovenčina. Jeho prvým predsedom bol M. M. Hodža. Poslaním spolku bolo podporovať rozvoj národného života prostredníctvom vydávania kníh, školských pomôcok a novín. Chcel prispieť k „jednote milovníkov národa a života slovenského, bez ohľadov na ich náboženskú a stavovskú príslušnosť“. Nákladom Tatrínu vyšla okrem iného i *Náuka reči slovenskej* od E. Štúra.

TEKOVSKÉ MÚZEUM (1927) – vlastivedné múzeum s okresnou pôsobnosťou v Leviciach. V etnografických výskumoch sa zameriavalo na územie bývalej Tekovskej župy. Samostatné etnografické oddelenie bolo zriadené až v roku 1975. Jeho zbierkový fond tvorí okolo 7 000 národopisných predmetov, dokumentujúcich obdobie od začiatku 19. storočia.

ZÁPADOSLOVENSKÉ MÚZEUM (1869) – vlastivedné múzeum s krajskou pôsobnosťou v Trnave. Jeho história sa začala v 19. storočí, ale po roku 1918 zaniklo. Roku 1939 bolo pri Spolku sv. Vojtecha založené Múzeum F. R. Osvalda. Jeho zbierky sa stali v roku 1954 súčasťou novootvoreného krajského múzea, ktoré súčasný názov dostalo v roku 1970. Národopisné zbierky obsahujú cenný fond západoslovenskej keramiky a fajansy. Národopisná expozícia bola otvorená v roku 1976. Prestavuje tradičnú ľudovú kultúru západného Slovenska, v ktorej dominuje ľudový odev a hrnčiarstvo.

ŽIVENA (1869 – 1948) – celonárodný spolok slovenských žien založený v Martine. Jeho poslaním bola kultúrno-osvetová práca medzi ženami. Jej súčasťou bola i propagácia slovenského ľudového umenia. Prvú výstavu slovenských výšiviek usporiadala v Martine roku 1887. Mala veľkú zásluhu na založení spolku Lipa. Po vzniku ČSR sa Živena angažovala predovšetkým v sociálnej oblasti – rodinné školy, rôzne kurzy, ale i prednášky a kultúrno-spoločenské podujatia. V roku 1948 sa zlúčila so Zväzom slovenských žien do jednej organizácie.

OSOBNOSTI

BARTHOLOMEIDES (Bartolomeides), Ladislav (16. 11. 1754 Klenovec – 18. 4. 1825 Ochtiná) – vlastivedný bádateľ. Autor historických, zemepisných a osvetových prác. Jeho záujem o ľud bol motivovaný osvietenskými názormi. Svojou vedeckou prácou reagoval na aktuálne spoločenské i vedecké problémy svojej doby. Bol zástancom myšlienky autochtonnosti Slovákov. Ťažisko jeho činnosti bolo vo vlastivednom výskume, predovšetkým Gemera a Hontu. Do svojej najznámejšej monografie *Notitia Comitatus Gömöriensis* (Známosť o Gemeskej stolici, 1808) zaradil veľa etnografických údajov, predovšetkým z materiálnej kultúry. Koncepcia práce bola ovplyvnená *Notitiami* M. Bela. Na rozdiel od nich kládol väčší dôraz na súčasné hospodárske a sociálne pomery. Etnograficky najhodnotnejšie sú údaje o zamestnaní obyvateľstva (poľnohospodárstvo, pastierstvo, remeslá, železiarstvo), ale aj o bývaní, strave, odevu a zvykoch. Ako osvietenec zaujímal kritické postoje k niektorým javom tradičnej ľudovej kultúry ako prekážke pri šírení pokroku. Monografia je kombináciou dôverného poznania terénneho materiálu a štúdia literárnych a archívnych dokladov. Dnes je považovaná za najlepšiu vlastivednú monografiu prvej polovice 19. storočia. Dôsledné vyčlenenie údajov o spôsobe života ľudu zo širšej vlastivednej problematiky bolo dôležitým metodickým posunom pri formovaní etnografie na Slovensku ako samostatnej vednej disciplíny.

BEDNÁRIK, Rudolf (17. 11. 1903 Nové Mesto nad Váhom – 25. 9. 1975 Bratislava) – etnograf, múzejník, vysokoškolský pedagóg, žiak K. Chotka. Autor rozsiahlej a tematicky pestrej vedecko-výskumnej práce. K problematike etnografie sa prepracoval ako múzejný pracovník v Martine. Etnografický materiál Národopisného odboru Matice slovenskej zozbieraný v štyridsiatych rokoch 20. storočia použil na prípravu metodickej príručky pre externých spolupracovníkov. Napriek tomu, že vojnové roky neboli pre vedeckú a múzejnú prácu priaznivé, podarilo sa mu rozšíriť fondy múzea a uverejniť prvý pokus o etnografickú syntézu ľudovej kultúry Slovenska – *Duchovná a hmotná kultúra slovenského ľudu*. (In: *Slovenská vlastiveda*, 2, 1943). Jeho etnografické práce sú cennými materiálovými príspevkami k poznaniu tradičnej ľudovej kultúry Slovenska. Zaoberal sa problematikou materiálnej kultúry (ľudové staviteľstvo a bývanie,

zberné a koristné hospodárenie, ľudové liečiteľstvo, ľudový výtvarný prejav), ale i duchovnými súvislosťami materiálnej kultúry. Významne prispel k výskumu tradičnej kultúry zahraničných Slovákov. Okrem vedecko-výskumných aktivít sa venoval i pedagogickej činnosti na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Výsledky jeho vedeckej a pedagogickej práce, i doba, ktorú reprezentujú, sú dôležité pre vývin etnografie na Slovensku, lebo do veľkej miery rozširovali jej profesionálne zázemie.

BEL, Matej (22. 3. 1684 Očová – 29. 8. 1743 Bratislava) – zakladateľ modernej vlastivedy, polyhistor. Jeho záujem o ľud prebudil merkantilizmus ako národohospodárska teória. Ťažisko činnosti mal v organizovaní vedeckého života a výskumu v Uhorsku. Bol stúpencom autochtónnosti Slovákov. Jeho koncepcia „slovenskosti“ a „uhorskosti“ ovplyvnila ideológiu buržoázneho slovenského národného hnutia. Bol najznámejším uhorským vedcom v Európe. Chcel pripraviť komplexné kolektívne dielo *Hungaria antiqua et nova*, ktoré malo priniesť poznatky o celej krajine. Pripravil jeho projekt s ukázkami (1723). Dokončiť sa mu ho však nepodarilo. Jeho najznámejšia práca *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Historicko-geografická známosť Nového Uhorska) vyšla v piatich zväzkoch. Štyri z nich v rokoch 1735 – 1742, piaty po smrti autora v roku 1792. V troch zväzkoch sa venuje aj slovenským stoliciam: Bratislavskej, Nitrianskej, Zvolenskej, Liptovskej, Novohradskej, Tekovskej a Hontianskej. Ostatné ostali v rukopise. Etnografické údaje vyčlenil do štruktúry *Notitii* ako záväznú súčasť ich obsahovej náplne. Bola to z pohľadu etnografie nová kvalita v záujme o spôsob života a kultúru ľudu na Slovensku a jeho vedeckej interpretácie. Výrazne ovplyvnil prácu autorov vlastivedných monografií z prvej polovice 19. storočia (A. Szirmay, J. Ďurikovič, L. Bartholomeides).

BERNOLÁK (pôvodne Brnolák), Anton (3. 10. 1762 Slanica – 15. 1. 1813 Nové Zámky) – jazykovedec. Významná osobnosť slovenského osvietenstva, stúpenec jozefínskych reforiem a národnobuditeľských snáh. Vedúca osobnosť Slovenského učeného tovaríšťa založeného v roku 1789. Svojou koncepciou svojbytnosti Slovákov inšpiroval tri generácie vlastivedných bádateľov, ktorých spoločným znakom bola kodifikovaná spisovná slovenčina – bernolákovčina a osveta v prostredí ľudových vrstiev. Takými boli i opisy foriem hospodárenia na pôde v jeho prednáškach *Náuka o poľnohospodárstve*, ktoré v Generálnom seminári v Bratislave v rokoch 1784 – 1787 prednášal M. Pankl. Z nich pripravil učebnicu, ktorá vyšla vo viacerých vydaniach pod názvom *Compendium oeconomicum ruralis* (1790). Slovenský slovník k nej vypracoval A. Bernolák. Poslaním učebnice bolo poskytnúť základnú orientáciu o modernom poľnohospodárstve. Venovala sa pestovaniu poľnohospodárskych plodín, chovu hospodárskych zvierat, lesníctvu a správnenému vedeniu hospodárskych usadlostí. Záver tvorili kalendárne zostavené hospodárske rady. Tie prevzal a v upravenej podobe publikoval i J. Fándly vo svojom štvorzväzkovom diele *Pilní domajší a poľní hospodár* (1792 – 1800).

BODNÁR, Július, pseud. Branko Bradlan, Uderiansky (8. 10. 1870 Uderina – 4. 7. 1935 Nové Mesto nad Váhom) – vlastivedný bádateľ, publicista, člen výboru Muzeálnej slovenskej spoločnosti a Matice slovenskej. Zberateľ dokladov tradičnej ľudovej kultúry – od jej folklórnych prejavov, duchovnej kultúry až po mytológiu. Príspevky etnografického charakteru publikoval v rôznych odborných časopisoch (*Slovenské pohľady*, *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*). Pre dejiny etnografie je významná jeho vlastivedná monografia *Myjava* (1911). Upozornil v nej na zvláštnosti ľudovej kultúry, ktoré považoval za ohrozené civilizáciou. Monografia patrí medzi tie vlastivedné práce v dejinách slovenskej etnografie, ktoré upriamili pozornosť na problematiku ľudovej kultúry. Tú možno podľa jej autora poznávať len cez jej lokálne prejavy a dlhodobým pobytom v mieste bádania.

BRAXATORIS, Ondrej (2. 12. 1782 Hronsek – 14. 11. 1848 Krupina) – pedagóg, vlastivedný bádateľ, člen Učenej spoločnosti banského okolia. V historickej práci *Letopisové Krupinští* (1810) obhajuje autochtónnosť Slovanov. Zaujímavé sú jeho postrehy o procese asimilácie krupinských Nemcov a Maďarov. V intenciách programu Učenej spoločnosti banského okolia pripravil rukopis monografie, ktorá dokazuje veľkú znalosť etnografickej problematiky v jednotlivých regiónoch Slovenska. Tá mu umožnila porovnávať vybrané kultúrne prejavy, napríklad v bývaní a odievaní v Honte, Líptove, na Orave a v Turci. V duchovnej kultúre sa venoval rozdielom medzi roľníkmi a remeselníkmi. Eud a jeho kultúru prezentuje ako samostatný predmet bádania, ktorý vyčlenil zo súdobých vlastivedných aktivít. Bol to nový metodický posun vo vývine etnografie ako vednej disciplíny, ktorý neskôr zavŕšil J. Čaplovič. V rukopise ostali jeho memoáre *Uherští Slováci v Hontianskom a Zvolenskom kraji* (1815).

ČAPLOVIČ, Ján, pseud. Jasenovský (22. 9. 1780 Horné Príbelce – 29. 5. 1847 Viedeň) – advokát, publicista. Ťažisko jeho diela tvoria vlastivedné a etnografické práce. Bol zakladateľom slovenskej etnografie ako samostatnej vednej disciplíny s vlastným objektom a predmetom výskumu. V rokoch 1818 – 1820 vydal na pokračovanie v časopise *Hesperus* monografiu *Slowaken in Ungarn* (Slováci v Uhorsku), ktorú zostavil na základe etnografických pozorovaní. Súčasne vyšla i jeho ďalšia monografia *Slawonien und zum Theil Croatien* (Slavónsko a čiastočne Chorvátsko, 1819), v ktorej má samostatnú kapitolu o materiálnej a duchovnej kultúre. Veľmi aktívne vyzýval k zbieraniu etnografických údajov o všetkých národoch Uhorska, z ktorých mala vzniknúť syntéza o celom Uhorsku. Pripravil jej budúcu štruktúru v štúdiu *Ethnographiai értekezés Magyar Országrol* (Etnografická rozprava o Uhorsku, 1822). Teoretické východiská sformuloval v rukopise *Ideen zur Disposition einer Ethnographie* (Návrh na osnovu etnografie). Zvýšený záujem o etnografiu treba v prvej polovici 19. storočia pripísať práve osobnosti J. Čaploviča, ktorý mal významnú úlohu pri formovaní jej obsahovej náplne i teoretického výkladu. Považoval ju za vednú disciplínu, ktorej poslaním nebolo len zhromažďovanie dokladov o spôsobe života ľudí, ale aj

sledovanie príčin, ktoré ich vyvolali. V jej teoretickom zdôvodňovaní ako vedy o „popise všetkých obyvateľov“ dospel najďalej zo všetkých svojich súčasníkov. Aj keď v jeho prácach nachádzame vyhranené národné stanovisko, možno z nich vyčítať viac – na širokej tematickej báze sledovať etnickú diferenciáciu národov Uhorska. Pod pojmom „ľud“ rozumel „celok všetkých obyvateľov krajiny, ktorý sa môže skladať z rôznych národov“. Diferencoval medzi „etnografiou štatistickou“, ktorá mala skúmať súčasnosť, „etnografiou historickou“ a „etnografiou všeobecnou“, ktorá sa mala zaoberať prípravou syntézy národov Uhorska. V rokoch 1824 – 1837 rozpracoval ich monografie. Najviac pokročil na *Etnografii Slovákov a Etnografii Maďarov*. Nepodarilo sa mu uskutočniť plánovanú syntézu národov Uhorska. Jej zúženú podobu predstavuje jeho práca *Gemälde von Ungarn* (Obrázky z Uhorska, 1829). Vo svojom diele diferencoval medzi politickým a etnickým pojmom „uhorský národ“. Bol zástancom výskumu súčasných foriem spôsobu života ľudu. Z objektu svojho záujmu vylúčil šľachtu a aristokraciu, lebo sa podľa neho nezúčastňovala pri formovaní spôsobu života ľudu. Bol zástancom Montesquieuových názorov o prvoradom vplyve geografických faktorov na materiálnu i duchovnú kultúru, ale i životnú úroveň jednotlivých národov. Proces vyčleňovania etnografie z vlastivedných disciplín vyvrcholil práve jeho zásluhou v tridsiatych rokoch 19. storočia. Možno ho považovať za priameho predchodcu teoretikov etnografie 19. storočia. Konceptia, ktorú vytvoril, sumarizovala dovtedajšie úsilie i poňatie bádateľskej interpretácie objektu i predmetu etnografických výskumov.

DOBŠINSKÝ, Pavol, pseud. Miloš, Ondrej Kráľ, Slavoj Driečanský, Železnický (16. 3. 1828 Slavošovce – 22. 10. 1885 Drienčany) – folklorista, literárny historik, spisovateľ. Pri štúdiu tradičnej ľudovej kultúry sa venoval predovšetkým ľudovej slovesnosti, ktorú študoval už od študentských čias. Vo svojej práci i v názoroch na starobylosť a svojráznosť slovenských ľudových rozprávok nadviazal na dieło svojho učiteľa L. Reussa. Bol presvedčený, že rozprávky sú odrazom dávneho spôsobu života ľudí. Veľkým impulzom v jeho práci bolo založenie Matice slovenskej (1863). Stal sa členom jej výboru. Založenie Matice slovenskej teoreticky vytvorilo predpoklady na výskum a zhromažďovanie dokladov o spôsobe života širokých ľudových vrstiev na Slovensku. Najvýznamnejším metodikom bol P. Dobšinský, ktorý uverejnil v *Pešťbudínskych vedomostiach* (1867) návod na zbieranie folklórneho i etnografického materiálu pod názvom *Slovenské prstonárodné poklady*. Získané poznatky nemali tvoriť náplň samostatnej vednej disciplíny – etnografie (národopisu), ale mali byť podkladom na slovník slovenského jazyka, pomoc pre históriu, jazykovedu, mytológiu a na poznanie národného hospodárstva a živnostníctva. Vedecké názory prezentoval v práci *Úvahy o slovenských povestiach* (1871). Nedokázal v nich prekročiť hranicu dobového romantického nadhodnocovania folklórneho materiálu, ktorému pripisoval hodnotu historického prameňa.

ĎURIKOVIČ, (Jurkovič, Gyurikovics, Gyurikovits) Juraj (12. 7. 1783 Ivanovce – 25. 6. 1848 Pezinok) – právnik, publicista, vlastivedný bádateľ. V etnografickom bádani bol ovplyvnený prácami M. Bela. Podľa jeho vzoru chcel spracovať historicko-geografické opisy jednotlivých uhorských stolíc. Prepísal a aktualizoval *Noticie* M. Bela, ktoré upravoval do štruktúry *Noticii Gemerskej župy* od L. Bartholomeidesa. Práca ostala len v rukopise. Vo svojich etnografických názoroch akcentuje vplyv geografického prostredia a sociálnej štruktúry na vývin ľudovej kultúry v jednotlivých regiónoch Slovenska. V rukopise ostala i jeho druhá práca *Der Weinbau in der Gegend von Pressburg, St. Georgen, Pösing und Modern* (Vinohradníctvo na okolí Bratislavy, Sv. Jura, Pezinka a Modry). J. Ďurikovič patrí do okruhu vlastivedných bádateľov, ktorí na začiatku 19. storočia vyčlenili problematiku ľudovej kultúry do samostatných kapitol, prispeli k jej dobovému materiálovému poznaniu svojimi názormi i k formovaniu etnografie ako samostatnej vednej disciplíny.

FÁNDLY (Fándli, Fándl), Juraj (21. 10. 1750 Častá – 7. 3. 1811 Doľany) – vlastivedný bádateľ, osvietenský spisovateľ. Aktívny príslušník bernolákovského hnutia, priekopník osvetovej práce, propagátor slovenského spisovného jazyka. Podľa J. Papánka spracoval históriu Slovákov (*Compendiata historia gentis Slavae*). Pre vývin etnografie na Slovensku sú významné jeho osvetové práce – *Pilní domajší aj poľní hospodár* (1792), *Zelinkár* (1793), *Slovenskí včelár* (1802), *O úboroch aj včelách rozmlúvaní* (1802), v ktorých propagoval progresívne spôsoby hospodárenia. Na základe nepriamych etnografických údajov v týchto prácach je možné rekonštruovať obraz života a práce roľníka na pomedzí 18. a 19. storočia. Vychádzal z bohatých poznatkov v mieste svojho pôsobenia (Trnavská pahorkatina). Materiál, ktorý sprístupnil, je významným etnografickým prameňom pre porovnávacie historické štúdium.

FEJÉRPATAKY-BELOPOTOCKÝ, Gašpar (1. 1. 1794 Paludza – 18. 5. 1874 Liptovský Mikuláš) – vlastivedný bádateľ, vydavateľ. V rokoch 1830 – 1874 vydával *Nový i starý vlastenský kalendár* s prílohou *Slovenský pozorník* (1842 – 1847 a 1851 – 1861), kde uverejňoval pranostiky, príspevky o správnom hospodárení, liečení a pod. Po vyjdení prvého zväzku Kollárových *Národných spievaniak* vypracoval *Poznamenání a dodatky k Bájesloví u Slovákov* (práca ostala v rukopise), v ktorých doplnil Kollárovú mytologickú sústavu o obrady viažuce sa na zimný a letný slnovrat, rôzne poverové praktiky súvisiace s narodením, smrťou a ľudovým liečením. Jeho zberateľské aktivity sú významným dobovým etnografickým svedectvom spôsobu života ľudových vrstiev.

GERYK, Ján (29. 12. 1892 Záriečie – 5. 6. 1978 Martin) – etnograf, muzeálny pracovník. Od roku 1927 tajomník Muzeálnej slovenskej spoločnosti a správca Slovenského národného múzea. V rokoch 1949 – 1959 jeho riaditeľ. Spoluzakladateľ Zväzu slovenských múzeí (1939). Ako etnograf, funkcionár a organizátor mal veľkú zásluhu na rozvoji slovenského múzejníctva. V období rokov 1927 –

1950 zodpovedný redaktor *Časopisu Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Okrem publikovania etnografických a folkloristických publikácií, pripravil veľa príspevkov, v ktorých metodicky radil pracovníkom v múzeách – *Sprievodca po zbierkach SNM v Turčianskom Sv. Martine, 1. Národná galéria slovenská* (1933), *Odborné práce v múzeách* (1942) a popularizoval prácu v týchto inštitúciách. Ako etnograf bol autorom desiatok vedeckých štúdií z materiálnej a duchovnej kultúry. Za celoživotnú prácu pre slovenské múzejníctvo bol v roku 1968 ocenený Cenou A. Kmeťa.

HALAŠA, Andrej, pseud. Jáchym, Prorok (17. 9. 1852 Dolný Kubín-Záskalie – 4. 4. 1913 Martin) – právnik, muzeálny a vlastivedný pracovník. Zaslúžil sa o výstavbu martinského Národného domu (1890), jeho Múzea a Bibliotéky. Spolu s A. Kmeťom bol iniciátorom založenia Muzeálnej slovenskej spoločnosti (1893). Významne sa pričínil o výstavbu prvej budovy Slovenského národného múzea (1908). Autor mnohých národopisných príspevkov, ktoré publikoval v *Časopise Muzeálnej slovenskej spoločnosti* a v *Sborníku Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Spolu s A. Kmeťom a J. Petrikovichom patrí k zakladajúcim osobnostiam Muzeálnej slovenskej spoločnosti a Slovenského národného múzea.

HOLÉCZYOVÁ, Elena, rod. Hollá (23. 1. 1906 Moravské Lieskové – 5. 12. 1983 Praha) – výtvarníčka, národopisná bádatelka. Venovala sa ľudovému odevu a ľudovému výtvarnému umeniu. Výzdobné techniky ľudového vyšívania preniesla do praktickej módy. Výsledky svojich výskumov tradičného textilu spracovala v monografiách *Mizníci svet* (1941) a *Výšivka v oblasti Trnavy* (1968). Položila základy etnografickej dokumentácie ľudového odevu, o ktoré sa opierali i výskumy Národopisného ústavu SAV. Vo svojich odborných príspevkoch približovala umeleckú hodnotu ľudového textilu a zdôrazňovala jeho inšpiratívnosť pre profesionálnu textilnú tvorbu.

HOLUBY, Jozef Ľudovít (23. 3. 1836 Ľubina – 15. 6. 1923 Pezinok) – etnograf, botanik. Počiatky jeho záujmu o tradičnú ľudovú kultúru súvisia s botanickými výskumami, v ktorých študoval i poznatky ľudového liečiteľstva. Zaujímal sa nielen o jeho racionálnu stránku (liečivé rastliny a ich aplikácie), ale i jeho magické formy pri liečení ľudí a zvierat. Vo vedecky precízne napísaných štúdiách poukazoval na pretrvávajúci synkretizmus kresťanských a predkresťanských praktík v tejto oblasti. Dôkladne poznal spôsob života a kultúru obyvateľov vidieka v mieste svojho pôsobenia (Zemianske Podhradie). Veľké kultúrne rozdiely medzi ľuďmi vysvetľoval ich rozdielnym sociálnym postavením. Jeho dielo je bohatým prameňom štúdia materiálnych, sociálnych i duchovných prejavov súdobej ľudovej kultúry. Pre Národné múzeum v Prahe zozbieral i veľa jej trojrozmerných dokladov. Veľkú dokumentárnu hodnotu majú jeho etnografické kresby. Vedecká precíznosť publikovaných prác J. E. Holubyho a jeho znalosť zahraničnej literatúry výrazne posunuli komparatívne štúdium etnografie na Slovensku a posúvali ho do európskych kontextov.

HORÁK, Jiří (4. 12. 1884 Benešov u Prahy – 14. 8. 1975 Martin) – literárny vedec, slavista, folklorista, vysokoškolský pedagóg. Jeho všestrannú bádateľskú činnosť charakterizujú tri základné okruhy: dejiny českej a slovenskej literatúry, dejiny literárnej slavistiky a národopis, predovšetkým porovnávacie štúdium slovenskej ľudovej slovesnosti. Národopis chápal ako komplexnú vedu s vlastnou vnútornou diferenciáciou. Vnímal ju v jej interetnických a historických súvislostiach. Gnozeologické postupy štúdia národopisu videl v komparatívnej metóde. Vďaka dôvernej znalosti slovenského materiálu a jeho zaradovaním do porovnávacích vedeckých prác vnášal výsledky národopisnej práce na Slovensku do širšieho povedomia európskych vedeckých kruhov. Historické súvislosti štúdia národopisu sa prejavili i v jeho bibliografických prácach, ale predovšetkým v syntetickej štúdiu o dejinách etnografie a folkloristiky – *Národopis československý. Přehledný nástin* (1933).

HURBAN, Jozef Miloslav, pseud. Ľudovít Pavlovič, M. z Bohuslavíc, M. Selovský, Slavomil F. Kořennatý (19. 3. 1817 Beckov – 21. 2. 1888 Hlboké) – spisovateľ, politik. Jeden z vedúcich osobností boja za národné a politické práva Slovákov. V podmienkach bachovského absolutizmu trval na kontinuite jazykových, literárnych a kultúrnych úsilí štúrovskej generácie zo štyridsiatych rokov 19. storočia. Súčasťou jeho etnografických názorov bola požiadavka poznať ľud (roľníkov) ako hlavného nositeľa znakov národa. Udržiavaním starých zvykov boli podľa neho predurčení ochrániť národ pred cudzími vplyvmi a odnárodnením. Nadviazal na názory J. Kollára a P. J. Šafárika. Ovplyvnil nimi celú štúrovskú generáciu a až do sedemdesiatych rokov 19. storočia i zameranie bádateľského úsilia na ľudovú slovesnosť a zvykoslovie.

HURBAN-VAJANSKÝ, Svetozár (16. 1. 1847 Hlboké – 17. 8. 1916 Martin) – politik, spisovateľ, novinár. Redaktor a šéfredaktor *Národných novín* v Martine (1878 – 1898), spoluzakladateľ a redaktor *Slovenských pohľadov* (1881 – 1889). Vo svojom článku *Poznajme náš národ* (1880) vyzýval slovenských vzdelancov, aby spolupracovali pri tvorbe národnej disciplíny, ktorú nazval „veda o národnom byte“, neskôr etnografia. Jej poslaním bolo skúmať kultúru Slovákov ako historickú a etnografickú entitu s cieľom zabrániť pomaďarčovaniu. Inšpirovaný programom Oddelenia geografického spolku v Petrohrade navrhoval zbierať doklady materiálnej i duchovnej kultúry a uchovávať ich v múzeu. Jeho názory ovplyvnili ciele etnografie na Slovensku a prejavili sa v práci A. Kmeťa, P. Socháňa, P. Dobšinského a F. V. Sasinka.

HÚSEK, Ján, pseud. Slovák, Goral (17. 10. 1884 Ostrožská Nová Ves, Čechy – 6. 12. 1973 Brno) – etnograf, sociológ a jazykovedec. Referent Národopisného odboru Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave a tajomník Národopisného odboru MS v Martine. Zásťanica kmeňovej jednoty Čechov a Slovákov. V etnografii ovplyvnený dielom L. Niederleho. Zaujímali ho politické determinácie pri formovaní národnej identity, ale i zmien v tradičnej ľudovej

kultúre. V tridsiatych rokoch dospel k psychologickej etnológii a politickému národopisu. V prácach *Národopisné hranice medzi Slováky a Karpatorusy* (1925) a *Hranice mezi zemí Moravskoslezskou a Slovenskem* (1932) vychádzal z etnografických prameňov o materiálnej a sociálnej kultúre a dialektologických výskumov. Metodologicky i materiálovo sú podnetné i jeho ďalšie práce – *Hospodářsky a sociální život chorvatských kolonistů v bývalé Bratislavské stolici* (1932), *Slovenská dedina* (1927) a *Gajary u Malacek* (1930).

CHORVÁT, Krištof, pseud. Chrt, Quidam (6. 8. 1872 Slovenské Pravno – 3. 4. 1897 Modra-Kráľová) – etnograf. Do etnografickej problematiky vstúpil kritickou diskúsiou k vedecky nepodloženým tendenciám k mytologizácii v prácach niektorých súdobých autorov. Svoje dve najvýznamnejšie štúdie z duchovnej kultúry – *Smrť, pohrab a mŕtvi v tradícii a zvykoch ľudových* a *Slovenská svadba* – vydal v *Slovenských pohľadoch* v období rokov 1894 – 1896. Materiál získaval vlastným zberom v teréne, štúdiom literatúry a dotazníkom, ktorý uverejnil v *Národných novinách*. Svoj teoretický výklad o úlohách a cieľoch etnografického štúdia zhrnul v príspevku *Niekoľko myšlienok o štúdiu ľudovom*. Nevidel v ňom cieľ, ale prostriedok na pochopenie slovenského národného charakteru. Odmietol mytologizujúce tendencie, žiadal objektívne poznávanie spôsobu života a kultúry ľudu. Svojimi vyhranenými teoretickými poznatkami založenými na kritickom pozitivizme, ako i bohatou znalosťou študovaného materiálu patrí k najvýraznejším osobnostiam slovenskej etnografie na konci 19. storočia.

CHOTEK, Karel (12. 6. 1881 Praha – 24. 9. 1967 Praha) – etnograf, antropológ. Od roku 1921 univerzitný profesor všeobecného národopisu na Filozofickej fakulte UK v Prahe. Člen, od roku 1931 i predseda, Národopisnej spoločnosti československej, člen Učenej spoločnosti Šafárikovej, od roku 1958 predseda Spoločnosti čs. národopisců při ČSAV. V rokoch 1921 – 1931 pôsobil na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Jeho príchod na Slovensko znamenal zvýšenie odbornej úrovne etnografických výskumov i odbornej prípravy prvých absolventov univerzitného štúdia národopisu. Vo vedeckovýskumnej práci v oblasti etnografie, antropológie a sociológie sa zameriaval na slovanský národopis, problematiku hmotnej kultúry – osídlenia, bývania, agrárnej kultúry, ale i všeobecného národopisu. Na slovenskom, českom a ukrajinskom materiáli sa snažil objaviť paralely k *Slovanským starožitnostiam* L. Niederleho a prispieť k vysvetleniu vývinových otázok niektorých prejavov ľudovej kultúry. Základným zdrojom jeho poznania bol terénny etnografický výskum. Do metodológie národopisu priniesol štúdium modelovo vybraných lokalít a monografiou *Cerovo* (1906) obhájil jeho gnozeologicky výpovednú hodnotu. Významne prispel k intelektuálnemu rozmeru ponímania etnológie v dvadsiatych rokoch 20. storočia. V českej etnografii etabloval špeciálny odbor – „politický národopis“, ktorým priznal národopiscom podiel na riešení vtedajších spoločenských otázok. Bohatá publikačná činnosť obsahuje monografické i syntetizujúce práce predovšetkým z oblasti hmotnej kultúry a periodizácie tradičnej ľudovej kultúry,

pričom veľká časť z nich je venovaná Slovensku. Pre etnografiu na Slovensku je významná i jeho pedagogická činnosť pri univerzitnej príprave absolventov národopisu, ktorí na Slovensku položili základy jeho profesionalizácie.

JURKOVIČ, Dušan (23. 8. 1868 Turá Lúka – 21. 12. 1947 Bratislava) – architekt, vlastivedný bádateľ, národný umelec. Ovplyvnený ľudovým umením prijal úlohu inštalovať slovenskú časť Národopisnej výstavy československej v Prahe (1895). Projekt čičmianskeho domu, ktorý bol jej súčasťou, vychádzal z predchádzajúceho štúdia nielen technických stránok tamojšej architektúry, ale aj ich korelácií so životom roľníckej rodiny. Na základe vlastných terénnych výskumov (fotograficky i graficky zdokumentovaných) pripravil publikáciu *Práce lidu našeho* (1905), v ktorej prezentoval základné typy ľudovej architektúry a výtvorného prejavu na Slovensku. Inšpirovaný ľudovou stavebnou kultúrou naprojektoval celý rad stavieb, ktoré boli počiatkami slovenskej modernej architektúry. Prelínajú sa v nej i prvky vtedajšej, najmä anglickej architektúry a secesie. V roku 1919 bol poverený vedením Komisarátu pre pamiatky. V tomto postavení vypracoval prvú ucelenú koncepciu ochrany ľudovej a národnej kultúry. Začiatkom tridsiatych rokov 20. storočia ho Muzeálna slovenská spoločnosť poverila pripraviť projekt múzea ľudovej architektúry. Za svoju všestrannú bádateľskú prácu i umeleckú tvorbu architekta mu bol v roku 1945 udelený titul národného umelca.

KELLNER-HOSTINSKÝ, Peter, vlastným menom Peter Pavel Kellner, pseud. Zábaj Hostinský (6. 1. 1823 Gemerská Poloma – 10. 8. 1873 Rimavská Sobota) – historik, publicista. Patrila medzi najaktívnejších spolupracovníkov L. Štúra. Ako redaktor pracoval v *Slovenských národných novinách* a *Orlovi tatranskom*. Zaoberal sa históriou, mytológiou a filozofiou. Zamýšľal sa nad existenčnými otázkami národa a jeho kultúry v intenciách všeslovanských a všeľudských. Bol autorom mnohých príspevkov do *Letopisu Matice slovenskej*. Svojimi hospodársko-sociálnymi názormi reprezentoval ľavicové krídlo romantickej generácie. Ako jediný vo svojej generácii poukazoval na vykorisťovanie roľníkov. Jeho novinové články sú obrazom hospodárskych pomerov v Uhorsku.

KMEŤ, Andrej, pseud. Chutnay, Rašina, Vidnooký (19. 11. 1841 Bzenica – 16. 2. 1908 Martin) – vlastivedný bádateľ, zakladateľ a prvý predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Usiloval sa o hospodárske povznesenie slovenského vidieka. Jeho prvotný zberateľský záujem o prejavy ľudovej kultúry prerástol do cieľavedomého organizovania vedeckého života na Slovensku. V početných publikovaných prácach sa zaoberal tradičnými zamestnaniami, ľudovými náhrobníkmi, výšivkami a čipkami, formami roľníckeho hospodárenia. Na požiadanie Matice slovenskej pripravil dvojzväzkové dielo *Hospodár na Slovensku* (1875), ktorého druhý diel, v dôsledku zrušenia Matice slovenskej, ostal v rukopise. Slovákov považoval za autochtónnych obyvateľov Uhorska s vlastnou kultúrou. Požadoval zhromažďovať, dokumentovať a prezentovať jej prejavy. Sústredené zbierky

dokázal prezentovať doma i v zahraničí (prezentácia ľudových výšiviek a čipiek –Martin, Praha, Paríž, Viedeň), exponáty poslal i na Slovanskú národopisnú výstavu v USA. V snahe prispieť k hospodárskemu zlepšeniu ľudu organizoval predaj ľudových čipiek a výšiviek. Keď bolo v Národnom dome v Martine zriadené Múzeum a Bibliotéka, umiestnil tam časť svojich zbierok. Založením muzeálneho spolku – Muzeálnej slovenskej spoločnosti (1893) a múzea v Martine položil základy kvalitatívne nového rozvoja etnografie a múzejníctva na Slovensku.

KOLLÁR, Adam František (17. 4. 1718 Terchová – 10. 7. 1783 Viedeň) – právny historik, riaditeľ c. k. dvorskej knižnice vo Viedni. Zaoberal sa uhorskými, maďarskými, slovanskými a slovenskými dejinami. Jeho vedeckí súčasníci ho nazývali slovenským Sokratom. Vo svojich prácach dokazoval autochtónnosť slovanského obyvateľstva v Panónii. Uverejnil state z diel byzantských cisárov o Slovanoch a položil základy skúmania slovanských starožitností. Pri skúmaní ich etnogenézy využíval i etnografické reálie, hlavne v súvislosti s porovnávacou jazykovedou, pri ktorej vychádzal z údajov o spôsobe života a kultúre ľudu. V roku 1783 vo svojej práci *Pôvaby dejín verejného práva uhorského kráľovstva (Historiae iurisque publici regni Hungariae Amoenitates, I – II.)* ako prvý použil v Uhorsku termín etnológia. Chápal ju ako vedu o počiatkoch národov, ich nárečí, mravoch, starobyľých sídlach s cieľom podať o jednotlivých národoch tej doby čo najpresnejšie poznatky. Preto sa v jeho vedeckých prácach objavuje v súvislosti so slovanskými starožitnosťami. Upozorňoval na potrebu komparácie v etnologickom štúdiu. Odkazoval na práce nemeckých, francúzskych i anglosaských bádateľov. Jeho pomenovanie vedného odboru a definovanie objektu a predmetu vedeckého záujmu dokazuje, že termín etnológia i vlastná vedná disciplína sa v Uhorsku začala formovať skôr, ako sa dlho predpokladalo.

KOLLÁR, Ján, pseud. Čechobratr Protištúrsky (29. 7. 1793 Mošovce – 24. 1. 1852 Viedeň) – básnik, historik, folklorista. Vedúca osobnosť kultúrneho a národného života Slovákov a ideológ všeslovenskej vzájomnosti. Rozvíjal kontakty s učencami slovanských krajín. Okrem poézie sa venoval i kazateľskej a publicistickej činnosti, etnografii a folklóru. Jeho básnické dielo malo veľký vplyv na súdobý vývin českej i slovenskej poézie. Zbieral a vydával ľudové piesne. Jeho najznámejšia zbierka *Národné spievanky I – II* (1834, 1835) patrila k najreprezentatívnejším prácam svojho druhu vo vtedajšej Európe. Bola prínosom pre vývin etnografie napriek tomu, že bola vnímaná ako zbierka folklórneho materiálu. Jej VIII. a IX. kapitola sú venované roľníctvu a pastierstvu. Poukázal na šírku kontextu, v ktorom piesne vznikali a existovali. Svojimi poznámkami a vysvetlivkami včlenil publikované piesne do života ľudu ako jeho organickú, a nie iba estetickú súčasť. Pre poznanie kontinuity vývoja v slovenskej etnografii je dôležité, že patrila do okruhu tých buditeľov, ktorí výrazne ovplyvnili ďalšie smerovanie záujmu o ľud a jeho kultúru. Patril medzi posledných, alebo je doslova posledným z tohto okruhu, ktorý zakomponoval staršiu vlastivednú literatúru

do svojej práce, vybral z nej údaje týkajúce sa ľudu a použil ich na ilustráciu a doplnenie svojich romantických názorov na starobylosť daných javov. Jeho koncepcia „kmeňovej“ jednoty Slovanov sa ukázala ako nepriateľná doma i v zahraničí.

KOLLÁR, Samuel (14. 1. 1769 Pondelok, dnes časť Hrnčiarskej Vsi – 8. 8. 1830 Čerenčany) – historik, vlastivedný bádateľ, člen Učenej spoločnosti malohontskej. Publikoval celý rad monografií, s rovnakou štruktúrou, o obciach Hontu. Obsahujú veľa etnografického materiálu, jeho vývinových štádií i poznatkov o vplyvoch, ktoré obraz ľudovej kultúry diferencovali (kolonizácie). Koncepciou svojich monografií sa radí medzi najúspešnejších vlastivedných autorov prvej polovice 19. storočia, akými boli L. Bartholomeides či A. Szirmay, ktorí na Slovensku významne prispeli k formovaniu etnografie ako samostatnej vednej disciplíny.

KOVAČEVIČOVÁ, Soňa, rod. Žuffová (12. 12. 1921 Liptovský Mikuláš – 27. 12. 2009 Bratislava) – etnografka. V rokoch 1944 – 1950 spolupracovala s Národopisným odborom Matice slovenskej v Martine. V rokoch 1950 – 53 pôsobila v Národopisnom ústave SAV. Do roku 1968 pracovala v ÚĽUV-e, Slovenskom ľudovom umeleckom kolektíve a v Slovenskom ústave pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody. Počiatky jej vedeckej činnosti sú spojené s funkčným štrukturalizmom, ktorý aplikovala pri výskume problematiky ľudového umenia – od dekoratívneho prejavu až po zobrazujúce umenie, ľudový odev a ľudové stavitelstvo. Je autorkou početných monografických prác a vedeckých štúdií z tejto oblasti tradičnej ľudovej kultúry. Svoje odborné i vedecko-organizačné schopnosti zúročila ako spoluautorka koncepcie a vedúca autorského kolektívu *Etnografického atlasu Slovenska*. Patrí k zakladateľskej generácii slovenských etnografov, ktorí v druhej polovici 20. storočia položili na Slovensku základy profesionálnej etnografie.

LICHARD, Daniel Gabriel (17. 1. 1812 Slovenská Lupča – 17. 11. 1882 Skalica) – novinár, vlastivedný bádateľ. Poslanie slovenskej inteligencie videl vo vzdelávaní a pozdvihnutí kultúrnej úrovne ľudu. Nadviazal tak na osvetovú prácu J. Fándlyho. Bol rozhodujúcou osobnosťou osvietencko-racionalistického obdobia v záujme o materiálne podmienky života vidieckeho obyvateľstva. Nadviazal na myšlienky bernolákovcov a snažil sa vzdelávať ľud v materinskom jazyku. Bol spoluzakladateľom Matice slovenskej, propagátor družstevného a ľudovýchovného hnutia. Pre svoje radikálne názory sa dostal do opozície ku konzervatívnemu krídlu štúrovcov, ktorí v uchovávaní tradičných foriem spôsobu života videli ochranu národa pred odnárodňovaním. Z pohľadu etnografie sú z jeho bohatej vydavateľskej činnosti najvýznamnejšie dve aktivity – vydávanie *Novín pre hospodárstvo, remeslo a domáci život* (1848) a časopisu *Obzor* (1863), v ktorých sa uchovalo veľa informácií o súdobom spôsobe života. Zaujímavý bol i jeho pokus vypracovať slovník odbornej terminológie. To všetko spoluvytváralo pod-

hubie, z ktorého postupne vyrastala etnografia ako vedná disciplína s vlastným predmetom bádania a vlastnou metódou práce.

MANGA, János (24. 6. 1906 Šahy-Preseľany nad Ipľom – 2. 9. 1977 Budapešť) – etnograf, folklorista. Okrem ľudových piesní a zvykov Maďarov žijúcich v okolí Nitry, na Žitnom ostrove, dolnom Pohroní a Poiplí, ktoré zapisoval na podnet B. Bartóka, sa venoval výskumu slovensko-maďarských kultúrnych vzťahov. Jeho práce sú významný prínosom pri štúdiu interetnických vzťahov oboch etnických spoločností.

MARKOVÁ, Ema, rod. Okályiová (22. 11. 1902 Važec – 10. 3. 1989 Bratislava) – právnička, etnografka. Organizovala prvý systematický výskum ľudovej výroby. Podieľala sa na založení Spolku pre zveľaďovanie domácej výroby (1939), kde pôsobila až do jeho zániku v roku 1953. Pracovala vo vedení spolku Detva a v ÚLUV-e. Zaoberala sa tradičným ľudovým textilom s osobitným zreteľom na čipky. Je autorkou mnohých odborných štúdií. Spoluautorkou monografie *Slovenský ľudový textil* (1957), autorkou monografií *Slovenské čipky* (1962) a *Slovenské ľudové tkaniny* (1976). Okrem dokumentovania tejto časti kultúrneho dedičstva Slovenska sa snažila aj o jeho prezentáciu doma i v zahraničí (výstavy Budapešť, Lipsko, Paríž, Záhreb) a využitie tradičnej textilnej tvorby pri výrobe moderných textílií.

MEDŇANSKÝ (Mednyánszky), Alojz (20. 4. 1784 Martin-Priekopa – 17. 6. 1844 Hlohovec) – vlastivedný bádateľ, publicista, župan Nitrianskej stolice. Od tridsiatych rokov 19. storočia žil na svojom majetku vo Veselom, kde sa venoval štúdiu geografie, etnografie a zbieraniu starožitností. V roku 1826 vydal publikáciu *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn* (Malebná cesta po Váhu v Uhorsku). Okrem povestí o hradoch na Považí tu opisuje i miestne pltníctvo, remeslá a obchod. V rokoch 1817 – 1819 vydal v časopise *Hesperus* monografiu *Topographisch-statistische Skizze der Neutraer Gespansschaft* (Topograficko-štatistický opis Nitrianskej župy). Práca bola pripravená podľa štruktúry A. Školku a obsahuje kapitoly o poľnohospodárstve, chove hospodárskych zvierat, remeslách, mravoch a zvykoch, ale i opisy bývania, stravy, odevu, hygieny a ľudového liečenia. Slovákov pokladal za autochtónne obyvateľstvo. Roľníkov považoval za základ súdobej spoločnosti, jej najužitočnejšiu a pritom nedocenenú vrstvu. Zaujímali sa o ich materiálnu i duchovnú kultúru. Vo svojich etnografických názoroch upozorňoval na vplyv geografického prostredia a na etnické rozdiely pri skúmaní ľudovej kultúry. Práca bola spolu s Čaplovičovými *Slovákmi v Uhorsku* ocenená ako najlepšia monografia v časopise *Hesperus*. Tvorila významný etnografický prínos vo vlastivednom bádani začiatkom 19. storočia.

MEDVECKÝ, Karol Anton, pseud. Detvan, Chlebničan, Kňaz Karol, Piškotnin, Podchočiansky, Seyx, Spectator, Zelothes (10. 6. 1875 Dolná Lehota – 12. 12. 1937 Bojnica) – historik, etnograf, literárny bádateľ. Jeden z najaktívnejších čle-

nov a funkcionárov Muzeálnej slovenskej spoločnosti (MSS), blízky spolupracovník A. Kmeťa. Od roku 1926 predseda MSS, redaktor *Časopisu MSS* a *Sborníka MSS*. Významný zberateľ ľudových piesní, propagátor ich záznamu pomocou fonografu. O autenticitu v dokumentovaní prejavov ľudovej kultúry sa snažil i v miestopisných črtách, v ktorých zaznamenával tradičné zamestnania, zvyky a umelecké prejavy. V Prochoti ho zaujal proces asimilácie tam žijúcich Nemcov miestnym slovenským obyvateľstvom. Jeho najvýznamnejšie etnografické dielo je monografia *Detva* (1905), ktorá je bohato ilustrovaná fotografiami P. Socháňa, kresbami a maľbami J. Augustu, K. Dodeka a O. Štafla. Okrem informácií o spôsobe života obyvateľov je hodnotná i metodicky – svojou komparáciou s okolitými obcami, valachmi a roľníkmi, lazníkmi a „mestečkármi“. K. Medvecký, podobne ako P. Socháň, J. Bodnár a J. Petrikovich, nadviazal na snahu P. Dobšinského skúmať ľudovú kultúru komplexne. Odborná precíznosť jeho etnografických prác s dokumentárnou hodnotou ich ilustračnej časti výrazne posunula metodiku etnografie v tomto období.

MELICHERČÍK, Andrej, pseud. A. M. Barina, Andrée Marie M., Andrej D. M., Andrej M. Balina (16. 1. 1917 Párnica – 30. 5. 1966 Ružomberok) – folklorista, vysokoškolský pedagóg, tajomník Národopisného odboru MS (1945 – 1951), riaditeľ Národopisného odboru SAVU (1951 – 1952). Popredný slovenský folklorista a teoretik etnografie a folkloristiky. Zaoberal sa i dejinami etnografie a folkloristiky. V podmienkach vývinu folkloristiky na Slovensku bolo vydanie chrestomatie slovenského folklóru priekopníckym vedeckým i edičným činom. Bol žiakom P. G. Bogatyriova. Člen spolku Vedecká syntéza. Z tohto obdobia jeho vedeckej práce, vychádzajúcej z pozícií funkčno-štrukturálnej metódy, pochádza jedna zo základných prác slovenskej etnografie *Teória národopisu* (1945).

MELZER, Jakub (1782 Poprad – 1836 Lomnička) – vlastivedný bádateľ. Venoval sa problematike histórie a kultúry spišských Nemcov. Opísal ich cechové, svadobné i výročné zvyky (Kežmarok), ktoré sú komparatívnym materiálom pri štúdiu tejto problematiky na Slovensku (napríklad opisy týchto zvykov v Banskej Bystrici od A. Zipsera). Zvyky boli podľa neho mierou spoločenskej kultúry ľudí. Regiónu Spiš je venovaná i jeho štúdia *Das Zipser Comitatus* (Spišská župa, 1821). Poslanie etnografie videl v štúdiu etnogenézy jednotlivých národov a interetnických vzťahov v kultúrach susedných etnických spoločenstiev. Bol prvý na Slovensku, ktorý použil termín etnografia. Chápal ju ako národnú a historickú vednú disciplínu, ktorú by bolo potrebné vyčleniť z podstatne širšie koncipovanej vlastivednej literatúry. Na jeho názory nadviazal J. Čaplovič.

MICHALKO (Michálek), Pavel (okolo roku 1752, pravdepodobne Važec – 23. 2. 1825 Irsa, Maďarsko) – vlastivedný pracovník, osvietenský spisovateľ. Člen Učenej spoločnosti banského okolia. V práci *Rozmlouvání učitele s několika sedláky o škodlivosti pověry* (1802) poukazuje na ich negatívny vplyv v živote roľníka. V snahe zbaviť tradičný svadobný obrad zvykov, ktoré boli z jeho pohľadu

osvietenca, ale i cirkevných kruhov neprístojné, pripravil prácu *Způsob pítání a oddávání nevěst* (1815), ktorá vyšla v troch vydaniach (1815, 1846, 1869). Je predpoklad, že vo svojej dobe mala i reálny vplyv na organizáciu svadobného obradu v dedinskom prostredí. Jeho etnografické práce sú významným prameňom k štúdiu duchovnej kultúry Slovákov a jej presahu do materiálnych kontextov spôsobu života.

MIKLOŠÍK (Miklušík, Miklossy), Jozef, pseud. Zmij, Miklossig, Miklušík, Mikloši, Miklóssy (20. 3. 1792 Slovinky – 1. 12. 1841 Prešov) – maliar. Od roku 1833 bol maliarom prešovskej diecézy. Jeho žánrové obrázky čerpali motívy zo života ľudí východného Slovenska. V monografii J. Čaploviča *Ethnographia Ruthenorum* jeho kresby dopĺňali text, čo je základná funkcia ilustrácií v etnografickej práci. Sú to prvé kresby, ktoré boli v slovenskej etnografii využité týmto spôsobom.

MIŠÍK (Missik), Štefan (1. 12. 1843 Liptovský Mikuláš-Ondrašová – 27. 7. 1919 Spišské Podhradie-Spišská Kapitula) – historik, etnograf, folklorista, novinár. V rokoch 1908 – 1919 bol predsedom Muzeálnej slovenskej spoločnosti (MSS), významná bola jeho vedecko-organizačná činnosť. Etnografické, historické i folkloristické príspevky publikoval v *Slovenských pohľadoch, Zborníku a Časopise MSS*. Pre vývin národopisu na Slovensku mal veľký význam súbor jeho národopisných príspevkov z oblasti Spiša. Viedol bohatú korešpondenciu a diskusiu s poprednými vlastivednými pracovníkmi. Jeho historická i národopisná tvorba mala národno-obranný charakter.

MJARTAN, Ján (5. 5. 1902 Sebedražie – 16. 12. 1996 Bratislava) – etnograf, vedecký pracovník a vysokoškolský pedagóg. V období rokov 1949 – 1958 riaditeľ Národopisného ústavu SAV, kde pôsobil až do odchodu do dôchodku v roku 1972. Národopisnej činnosti sa venoval aj ako stredoškolský učiteľ. V miestach svojich pôsobení (horná Nitra, Michalovce) robil rozsiahle etnografické výskumy, predovšetkým z oblasti materiálnej kultúry – ľudové staviteľstvo a bývanie, sídelné formy, ale i remeslá a rôzne druhy zberného a koristného hospodárenia (ľudové včelárstvo a rybárstvo). Zaujímali ho i duchovné kontexty ľudovej kultúry. Od roku 1926 spolupracoval s Národopisným odborom MS v Martine, kde organizoval národopisný výskum. Nadviazal na metodologickú iniciatívu K. Chotka – štúdium modelovo vybraných lokalít Slovenska a v monografii rodnej obce *Sebedražie*, ktorá vyšla v *Sborníku Matice slovenskej* v Martine roku 1924, obhájil jej výpovednú hodnotu. Podieľal sa na príprave zvykoslovného archívu MS. Významná a bohatá bola jeho ďalšia publikačná a redaktorská činnosť. V roku 1939 pripravil do tlače 1. zväzok *Národopisného zborníka*, ktorý redigoval až do roku 1947. Položil základy národopisnej periodickej spisby. Autorsky a ako vedecký redaktor sa podieľal na príprave viacerých etnografických prác, monografií a monografických zborníkov. Do tlače pripravil a zhodnotil súborné dielo J. Holubyho *Jozef Ludovít Holuby. Národopisné práce* (1958). Autor

knižných publikácií *Ludové rybárstvo na Československom Pomoraví* (1967) a *Ludové rybárstvo na Slovensku* (1984). Bol členom mnohých vedeckých a redakčných rád. Začiatkom 50. rokov 20. storočia prednášal na Katedre etnografie a folkloristiky FF UK v Bratislave muzeológiu a základy národopisnej vedy. Člen viacerých domácich a zahraničných vedeckých spoločností. Svoje bohaté vedecko-organizačné skúsenosti využil vo funkcii riaditeľa Národopisného ústavu SAV. S jeho menom sa spájajú počiatky ústredného národopisného časopisu SAV *Slovenského národopisu* (1953), ktorého bol i prvým šéfredaktorom. J. Mjartan bol v dejinách národopisnej vedy na Slovensku osobnosťou prvoradáho významu.

NĚMCOVÁ, Božena, rod. Barbora Panklová (4. 2. 1820 Viedeň – 21. 1. 1862 Praha) – česká spisovateľka, zberateľka ľudovej prózy. V rokoch 1851 – 1855 uskutočnila po Slovensku štyri cesty, na ktorých spoznala mnoho predstaviteľov slovenskej inteligencie. Bola veľmi empatickou a bystrou pozorovateľkou života ľudu. Svoje pozorovania si dopĺňala poznatkami slovenských hostiteľov a dostupnou literatúrou. Jej publikácie *Uhorské mesto* (1858), *Kraje a lesy vo Zvolensku* (1859) a *Obrazy zo života slovenského* (1859) sa svojou obsahovou štruktúrou podobajú vlastivedným monografiám zo začiatku 19. storočia.

NIEDERLE, Lubor (20. 9. 1865 Klatovy, Čechy – 14. 6. 1944 Praha) – univerzitný profesor, prvý správca Národopisného múzea československého v Prahe, prvý predseda Slovanského ústavu v Prahe, zakladateľ slovanského národopisu. Zaujímal sa o etnogenézu Slovanov (*O pôvodu Slovanů*, 1896). Svojimi vedeckými poznatkami vyvrátil romantickú teóriu o dunajskej pravlasti Slovanov a autochtónnosti Slovákov pod Tatrami. Jeho demografická štúdia *Národopisná mapa uherských Slovákov na základe sčítaní ľudu z roku 1900* (1903) mala byť základom ďalšieho štúdia o územnom rozšírení Slovákov a jeho zmenách spôsobených procesom maďarizácie a masívnym vysťahovalectvom. Na základe dostupných dialektologických výskumov upresnil jazykovú slovensko-ukrajinskú hranicu. Z etnografickej problematiky sa venoval predovšetkým keramike a hrnčiarstvu. Pre plánovanú slovanskú národopisnú výstavu vypracoval projekt slovenskej dediny (1912). Bol metodickým návodom na výber vhodných stavieb, ktoré dokumentovali ich spoločný slovanský pôvod, ale i neskoršiu diferenciaciu medzi jednotlivými slovanskými národmi. V šiestich zväzkoch *Slovanských starožitností* (1911 – 1925) kriticky nadviazal na rovnomenné dielo P. J. Šafárika a vytvoril novú, modernú syntézu. V práci *Život starých Slovanů* (1902 – 1925) podal komplexný etnografický obraz ich kultúry a spôsobu života. Monografia *Moravské Slovensko* (1918, 1920), ktorú redigoval, sa stala metodickým vzorom pre prípravu miestnych a regionálnych monografií na Slovensku. Autor početných vedeckých prác z oblasti archeológie, etnografie a antropológie.

OSVALD, František Richard (3. 10. 1845 Hodruša – 14. 4. 1926 Trnava) – teológ, vlastivedný bádateľ. Člen prvého výboru Muzeálnej slovenskej spoločnosti

(MSS), od roku 1919 jej predseda. Významná bola jeho organizačná a zberateľská práca pre MSS. Jej fondy obohatil v rokoch 1893 – 1910 o rozsiahle kolekcie tlačí, rukopisov, ale i výtvarných a remeselných prác z banskoštiavnickej oblasti.

PANKL, Matej (10. 8. 1740 Oslip, Rakúsko – 22. 3. 1789 Bratislava) – prírodovedec, pedagóg. Propagátor moderného poľnohospodárstva. Jeho prednášky na Kráľovskej akadémii v Bratislave sa zachovali v zápise A. Bernoláka. Autor učebnice poľnohospodárstva – *Compendium oeconomiae ruralis* (1790).

PETRIKOVICH (Petrikovič), Ján (14. 3. 1846 Banská Bystrica-Radvaň – 22. 5. 1914 Martin) – lekár, múzejník, vlastivedný bádateľ, podpredseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti (MSS). Jeden z jej najaktívnejších spolupracovníkov. Ako lekára ho zaujalo olejkárstvo a ľudové liečiteľstvo v Turci (*Ľudová liečba v Turci*, 1897, 1900, 1906), ako múzejníka ľudové staviteľstvo (*Prostonárodné stavby slovenského ľudu v Turci* (1911) a numizmatické zbierky. Upozornil na význam existencie turčianskych šafraníkov, na vývin ľudovej architektúry v Turci a vplyv civilizačných procesov na slovenskú ľudovú kultúru. To ho viedlo k iniciatíve zachrániť pamiatky ľudového staviteľstva a bývania v rámci odbornej činnosti Slovenského národného múzea.

POLONEC, Andrej (22. 12. 1906 Košťany nad Turcom – 28. 10. 1984 Martin) – etnograf, múzejník. Patril k zakladateľskej generácii profesionálnych národopiscov a múzejníkov. Od roku 1936 systematicky spolupracoval so Slovenským národným múzeom v Martine. Od roku 1952 bol jeho riadnym odborným pracovníkom. Venoval sa výskumu tradičných zamestnaní, problematike ľudového výtvarného umenia, otázkam dejín vednej disciplíny a jej metodickým problémom. Bol priekopníkom národopisnej regionalistiky.

RÁTH, Augustín, pseud. Kazimír Konšel (2. 4. 1873 Ružomberok – 12. 3. 1942 Bratislava) – právnik, pedagóg, publicista. Predseda Učenej spoločnosti Šafárikovej. Zaoberal sa komparáciou obyčajového práva ako právnej kultúry ľudu v slovanských národoch. V *Slovenských pohľadoch* (1907) uverejnil výzvu *Otáznik k sbieraniu slovenského obyčajového práva*, v ktorej poukázal nielen na jeho existenciu a význam v tradičnej ľudovej kultúre, ale i miestne odlišnosti. Možno ho považovať za zakladateľa štúdia tejto problematiky v dejinách slovenskej etnografie.

RIBAY (Ryba, Rybay), Juraj (28. 3. 1754 Bánovce nad Bebravou – 31. 12. 1812 Savino Selo, Srbsko) – slavista, folklorista. Významný predstaviteľ osvietenskej vedy a zakladajúca osobnosť viacerých slavistických disciplín. O problematiku slavistiky sa začal zaujímať už počas štúdia v Nemecku. Zdôrazňoval metódu komparatívneho výskumu. Cez jazykovedné štúdium sa dostal k ľudovej slovesnosti a ďalším témam ľudovej kultúry. Pre potreby výskumu vypracoval v roku 1793 projekt vedeckej spoločnosti *Proiectum instituti seu societatis slavo-boheci-*

cae inter Slavos in Hungaria (Ústav alebo slovensko-česká spoločnosť Slovákov v Uhorsku). Jej členovia mali zbierať údaje o histórii, jazyku, literatúre, ale aj o spôsobe života Slovákov. Projekt predpokladal existenciu vlastného archívu a knižnice. Ústav sa mal v maximálnej miere zapojiť do výskumnej i buditeľskej činnosti. Myšlienky J. Ribaya sa nezrealizovali, ale programovo na ne nadviazala Učená spoločnosť banského okolia (1810).

RIZNER, Ľudovít Vladimír, pseud. Obrov, Bohuš od Váhu, Horský, Ivan Ivanov, Ivan Považský, Ľudomil z Považia, Sokolovský, Vlastislav Ivan, Vrzalovský (10. 3. 1849 Zemianske Podhradie – 7. 10. 1913 Zemianske Podhradie) – bibliograf, vlastivedný zberateľ. Na podnet výzvy Matice slovenskej, ktorú uverejnila v *Sborníku MS* (1870), začal zbierať etnografické údaje o živote ľudu v miestach svojho pôsobenia. Nesúhlasil s vtedy pretrvávajúcimi romantickými názormi o čistote slovenskej ľudovej kultúry, a práve naopak, zdôrazňoval jej schopnosť obohatiť sa o nové kultúrne vplyvy. Výsledky svojich bohatých zberov etnografického a folkloristického materiálu publikoval v *Slovenských pohľadoch*. Významné sú predovšetkým jeho bibliografické práce. *Prehľad folkloristickej literatúry od prvopočiatku do konca r. 1896*, ktorú uverejnil v *Slovenských pohľadoch* (1897). Vznikla z podnetu pripravovanej *Bibliografie lidovědy československej*, kde boli jeho anotácie začlenené. Ľ. V. Riznerovi môže slovenská veda ďakovať predovšetkým za prípravu veľkolepého šesťzväzkového diela *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca roku 1900* (1929 – 1934), ktorá patrí k základným bibliografickým prameňom štúdia slovenských dejín, literatúry, umenia, národopisu a ďalších vlastivedných disciplín. Vytvoril ňou rozsiahlu databázu slovacikálnych bibliografických informácií.

SASINEK, František Vítezoslav, rehoľné meno Viktor, pseud. Franko Chvojnický, Páter Victor, Sirotin V., Skalnický, Slovakovič (11. 12. 1830 Skalica – 17. 11. 1914 Graz, Rakúsko) – historik, publicista, člen Slovenského učeného tovarišstva, tajomník Matice slovenskej (1869). Najvýznamnejší slovenský historik druhej polovice 19. storočia. Zaoberal sa staršími slovenskými dejinami. Hlavné diela *Dejiny kráľovstvá uhorského* (1869), *Dejepis Slovákov* (1895), *Slováci v Uhorsku* (1904). Vydával *Slovenský letopis* (1876 – 1882), v ktorom vychádzali práce z oblasti histórie, literárnej vedy, jazykovedy, ale i etnografie a kultúrnej histórie. Po zrušení Matice slovenskej (1875) to bola významná edičná platforma pre národne orientovanú vedu. V etnografii a folkloristike sa jeho pozornosť sústredila na výskum a zbieranie materiálu o hmotnej a duchovnej kultúre slovenského ľudu. Význam oboch vedných disciplín umocňovali aktuálne potreby národnoobraného zápasu. Mali podporiť tézu o historickej, národnej a kultúrnej svojbytnosti Slovákov. F. V. Sasinek nadviazal na myšlienky P. Dobšinského. Zberateľom folklóru a zvykoslovných prejavov pripomenul, že ochudobňujú obraz spôsobu života o javy materiálnej kultúry. Etnografiu definoval ako samostatnú vednú disciplínu. Delil ju na „geografickú“, ktorá sa zaoberá prítomnosťou, a na „historickú“.

SOCHÁŇ, Pavol, pseud. Borivoj Rechtačka, Dobroslav Pokrievka, Dušan Lipen, Hapták, Liptovský, Zvonický (6. 6. 1862 Liptovský Mikuláš-Vrbica – 26. 1. 1941 Bratislava) – etnograf, publicista, fotograf a maliar. Ľudové umenie ho upútalo ako výtvarníka. Študoval keramiku, výšivky, čipky a ľudový odev. Vo svojich príspevkoch o ľudovej kultúre uchoval veľa cenného etnografického materiálu. Z tohto pohľadu je najvýznamnejšia jeho publikácia *Starobylé zvyky slovenských roľníkov pri poľnej práci* (1930). Veľkú dokumentačnú hodnotu majú jeho výtvarné diela a rozsiahla zbierka fotografií s tematikou tradičnej ľudovej kultúry. Pre poznávanie a prezentovanie slovenskej ľudovej kultúry urobil veľa organizačnej práce ako funkcionár Matice slovenskej, Muzeálnej slovenskej spoločnosti, spolku Detvan v Prahe a spolku Skreta v Mníchove.

STRÁNSKÁ, Drahomíra (8. 12. 1899 Praha – 24. 8. 1964 Praha) – etnografka, vysokoškolská pedagogička. V rokoch 1932 – 1938 pracovníčka, 1948 – 1951 vedúca Národopisného oddelenia Národného múzea v Prahe, 1939 – 1947 pracovníčka Náprstkovho múzea v Prahe, 1951 – 1960 docentka národopisu na FF UK v Prahe. Autorka početných odborne fundovaných, terminologicky presných a materiálovo bohatých národopisných štúdií. Pre slovenskú etnografiu mali veľký význam jej výskumy na Slovensku v oblasti severného Spiša a Vysokých Tatier, kde skúmala ľudový odev, textil, stavitelstvo a bývanie. Vo svojich prácach vychádzala z dejín osídlenia a rozdielnych historických kontextov vývinu ľudovej kultúry. Metodickým základom jej etnografických prác boli historická a komparatívna metóda. Bola autorkou prvej syntézy ľudového odevu a zvykoslovia v Československu – *Lidové kroje. Výroční obyčaje. Hospodárske obyčaje. Zvyky jiných příležitostí (Československá vlastivěda, zv. Národopis, 1936)*. Pre zachranu pamiatok ľudového stavitelstva iniciovala zakladanie múzeí v prírode. Pri dokumentovaní vybraných javov tradičnej ľudovej kultúry navrhovala využívať kartografickú metódu. Pre vlastivedných pracovníkov vydala *Průručku lidopisného pracovníka* (1936), ktorú používali mnohí bádatelia na Slovensku.

ŠAFÁRIK (Safáry, Schaffarik, Pavel Jozef Šafařík), Pavol Jozef (13. 5. 1795 Kobeliarovo – 26. 6. 1861 Praha) – historik, jazykovedec, etnograf. Vo vedeckej práci sa sústredil na štúdium dejín a kultúry slovanských národov. Vydal tri významné práce: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Dejiny slovanskej reči a literatúry vo všetkých nárečiach, 1826), *Slovanské starožitnosti* (1837) a *Slovanský národopis* (1842). Tvrdil v nich, že Slovania sú spolutvorcami európskych dejín, a dokazoval to i na folklórnych a etnografických prameňoch. *Slovanské starožitnosti* sú jeho dôkazom starobylosti Slovanov v Európe, *Slovanský národopis* zase mapou súdobého Slovanstva. Obe boli významným príspevkom k budovaniu národného povedomia Čechov a Slovákov a pre etnografiu majú i dnes veľký vedecký význam.

ŠKOLKA, Andrej (1778 Liptovský Mikuláš – 20. 6. 1816 Novi Vrbas, Srbsko) – ev. farár a pedagóg. Na pozvanie S. Tešedíka prednášal prírodné vedy v jeho inšti-

túte v Sarvaši. Vo svojom príspevku v časopise Hesperus (1813) *Ideen zu einer statistischen Orts-Beschreibung* zdôrazňuje potrebu koordinácie vlastivedného výskumu. Jeho obsah špecifikoval v 13 bodoch. Ich súčasťou sú etnografické opisy, ktoré mali vychádzať z vlastného pozorovania. Svoju predstavu demonštroval v časopise Hesperus (1814) v historicko-topografickom opise obce Poľný Berinčok v Békéšskej župe. Úsilie dať vlastivednému výskumu jednotný obsah sa stretlo vo vedeckých kruhoch s pozitívnym ohlasom. Jeho koncepciu odporúčali využiť pri náčrte rakúskej vlastivedy. Snaha o vyčlenenie etnografických údajov z vlastivedných výskumov urýchlilo proces formovania slovenskej etnografie ako samostatnej vednej disciplíny.

ŠTÚR, Ľudovít Velislav (29.10.1815 Uhrovec – 12. 1. 1856 Modra) – historik, jazykovedec, publicista. Vedúca osobnosť slovenského národného hnutia Slovákov v polovici 19. storočia. Redaktor a vydavateľ *Slovenských národných novín* (1845 – 1848). Po štúdiách v Halle dospel k politickému presvedčeniu, že jeho predstavu o národnom programe a koncepcii slovanstva možno realizovať len vtedy, keď sa slovenská inteligencia spojí s ľudom. Herderova myšlienka, že „jazyk je výrazom národného ducha“, oslovila slovenskú inteligenciu v dvadsiatych rokoch 19. storočia, keď bolo Slovensko vystavené nastupujúcej maďarizácii. Bol to zaiste i jeden z dôvodov, prečo sa záujem celej nasledujúcej generácie národne orientovanej inteligencie vedenej Ľ. Štúrom obrátil na ľudovú kultúru. Predpokladom zjednotenia Slovákov bola kodifikácia slovenčiny. Pre romanticko-idealistickú koncepciu obrodeneckej generácie štúrovského obdobia bol ľud tvorcom kultúrnych hodnôt a zárukou ďalšej národnej existencie. Výsledkom ich snaženia boli početné etnografické a folkloristické práce, ktoré sú príkladom na nepriame etnografické údaje. Svojou angažovanou publicistikou Ľ. Štúr výrazne prispel k formovaniu národného vedomia moderného slovenského národa. Jeho koncepcia ústnej ľudovej slovesnosti i estetické názory na ňu ovplyvnili aj národopisné úsilie veľkej časti štúrovskej generácie.

TABLIC (Tablicz), Bohuslav (5. 9. 1769 České Brezovo – 23. 1. 1832 Kostolné Moravce) – básnik, historik. Zakladateľ a hlavný organizátor činnosti Učenej spoločnosti banského okolia. Jej program napĺňal ako folklorista – zbieraním slovenských ľudových piesní. Bol zástancom slovanskej vzájomnosti. Svojou organizačnou činnosťou vytváral predpoklady na vývin folkloristiky a etnografie ako vedných disciplín.

TEŠEDÍK (Tessedik, Teschedik, Theschedik), Samuel (20. 4. 1742 Albertisa, Maďarsko – 27. 12. 1820 Szarvas, Maďarsko) – národohospodár a pedagóg. Významná bola jeho pedagogická činnosť, ktorou sa snažil o hospodárske povznesenie uhorského roľníka. Vo svojej práci *Der Landmann in Ungarn, was er ist und was er sein könnte* (1784), ktorá bola pomerne komplexným obrazom spôsobu života na slovenskom vidieku i možností konkrétnych riešení mnohých jeho problémov, ako metodickú podmienku zdôrazňoval dôkladne poznanie

miestnych podmienok, z ktorých sa malo vychádzať. Vo svojom racionalizme riešení problémov vidieka požadoval väčšie prepojenie na vedu a jej využívanie v konkrétnej praxi. Významný reprezentant osvietených tereziánskych a jozefínskych reformných úsilí v školstve, hospodárstve i duchovnom živote. Sám ich uplatňoval začiatkom osemdesiatych rokov 18. storočia vo vzorovej dedinskej škole (Prakticko-ekonomický priemyselný ústav), ktorú založil v roku 1780 v Sarvaši. Ústav pre nedostatok finančných prostriedkov zanikol v roku 1806. Osvietené princípy presadzoval aj v náboženskej oblasti. Požadoval princíp aktívneho pôsobenia na veriacich v boji proti poverám, nevedomosti a zaostalosti. Celé jeho dielo je charakteristickým príkladom pre nepriame etnografické údaje, ktoré situáciu charakterizujú, ale ju doslova neinterpretujú. Pre etnografiu sú dôležité ako prameň bádania, lebo reprezentujú materiál z obdobia, keď ho ešte nestihla ovplyvniť osvetová literatúra.

TOMÁŠIK (Tomášek), Samuel, pseud. Kozodolský (8. 2. 1813 Jelšavská Teplica – 10. 9. 1887 Chyžné) – spisovateľ a publicista. Popredný predstaviteľ slovenského emancipačného hnutia v 19. storočí. Známy bol svojou vlasteneckou poézou a historickou prózou. Pre dejiny etnografie je podnetná jeho vlastivedná práca *Pamäti gemersko-malohontské* (1872), ktorá vyšla v *Letopise MS*.

VÁCLAVÍK, Antonín (12. 7. 1891 Luhačovice-Pozlovice, Čechy – 4. 12. 1959 Brno) – etnograf, múzejník, vysokoškolský pedagóg, člen Šafárikovej učenej spoločnosti, Matice slovenskej, Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Spolupracoval s D. Jurkovičom pri záchrane kultúrnych pamiatok. Na Slovensko prišiel v roku 1919 a postupne pracoval v múzeách v Bratislave, Martine, Rožňave, Piešťanoch a Skalici. Trojrozmerný materiál, ktorý počas svojho pôsobenia v nich nazbieral, zdokumentoval a prezentoval, tvorí významnú súčasť ich dnešných fondov. Bol autorom *Sprievodcu zbierkami piešťanského múzea* (1934) a *Sprievodcu múzea v Martine* (1938). Významným prínosom pre vývin etnografie na Slovensku bola jeho monografia *Podunajská dedina* (1925), v ktorej na obci Chorvátsky Grob ukázal prelínanie pôvodnej slovenskej ľudovej kultúry s inoetnickými vplyvmi. Tejto problematike sa venoval i vo svojich ďalších štúdiách. Vplyv geografického prostredia, historických a sociálnych podmienok, ale aj interetnických súvislostí na formovanie obrazu ľudového umenia sledoval ďalších prácach – *Tradícia ľudovej drevorezby* (1936) a *Slovenské palice* (1938). Bohatý etnografický materiál získaný na Slovensku použil v monografii *Výroční obyčeje a lidové umění* (1959). Jeho práce sú založené na rozsiahlych terénnych výskumoch, doložené kresbami a fotografiami veľkej dokumentárnej hodnoty. Pri hodnotení medzivojnového obdobia vývinu etnografie na Slovensku nemožno obísť pozitívny prínos českých etnografov, medzi ktorých patril aj A. Václavík.

ZIPSER, Kristián Andrej (25. 11. 1783 Győr, Maďarsko – 20. 2. 1864 Banská Bystrica) – vlastivedný bádateľ, mineralóg. Vo svojej práci *Über Natur und Kunstprodukte des Sobler Comitas* (O prírode a umeleckých výrobkoch Zvolenskej žu-

py), ktorú publikoval v časopise *Hesperus* (1813 –1814), má kapitolu venovanú tradičným remeslám (hrnčiarstvo, sklárstvo, súkenníctvo, klobučníctvo, modrotlač, čipky a výrobky z dreva), zvykom (svadba, krstiny, pohreb, Veľká noc, Vianoce), obchodu a odevu. V ďalšej práci publikovanej v časopise *Hesperus* (1815, 1820) – *Thurozer Comitatus* (Turčianska župa) sa zaoberal súdobým poľnohospodárstvom, včelárstvom, olejkárstvom, ale i odevom a zvykmi. Ním prístupný bohatý etnografický materiál použil v svojich prácach i J. Čaplovič.

Vyháňanie statku na pašu. Zuberec. I. Grossmann, 1956.

ZÁVER

Štúdium histórie vednej disciplíny je neodmysliteľným predpokladom formovania teórie a metodológie každého vedného odboru, lebo mu dáva nielen potrebnú historickú kontinuitu, ale má aj praktický význam v rozšírení poznania dejín samotných skúmaných predmetov a javov. Pri ich sledovaní si je potreba uvedomiť, že reálie zo spôsobu života ľudí a ich odborné interpretácie, ktoré sa vo vedeckých monografiách aj na stránkach odborných etnografických časopisov zachovali, sú poznamenané dobou, z ktorej pochádzajú, často i s diferencovanými názormi rôznych predstaviteľov toho-ktorého obdobia. Práve preto je potrebné poznanie dejín vlastnej disciplíny, historických a sociálnych kontextov, v ktorých sa vyvíjala.

Príkladom môže byť aktuálny problém identity etnických spoločností v strednej Európe. Musíme si uvedomiť, že v minulosti žili jej obyvatelia v etnicky, jazykovo a kultúrne heterogénnom prostredí. Sociálnu a kultúrnu diverzitu spôsobili prírodné, historické, hospodárske a jazykové podmienky. Prvé rozdiely sa nepociťovali ako etnické, mali skôr pôvod v jazykových a školských reformách 18. storočia. Jazyk sa v tom čase stal kritériom, kto je Slovak alebo Maďar. Myšlienka národných štátov a ideológia nacionalizmu prišla až v 19. storočí. Súvisela s postupným rozpadom dovtedy politicky jednotnej monarchie. Aj v súčasnosti by bolo pre Európu iste lepšie, keby sa zjednocovala politicky a hospodársky, nie jazykovo a kultúrne. Keby jej obyvatelia brali jazykové a kultúrne rozdiely ako možnosť vzájomného obohacovania sa. Platí to aj pre jej islamské a židovské obyvateľstvo, ktoré už od včasného stredoveku bolo jej súčasťou.

Druhým dôvodom, pre ktorý treba poznať dejiny vednej disciplíny je pochopenie vývinu jej teoretických a metodologických predpokladov. Etnografia na Slovensku nemala dobré, resp. v porovnaní s európskymi susedmi skoro žiadne podmienky na kontinuálny vývoj a dlho zotrvala na amatérskej úrovni. K jej konštituovaniu ako profesionálnej disciplíny došlo až v päťdesiatych rokoch 20. storočia. Práve preto treba poznať doklady o kultúrnom dedičstve, ktoré nám zanechali predchádzajúce generácie vzdelancov, informácie o ich názoroch na objekt i predmet bádania, teoretickom myslení, o metódach práce, pochopiť motivácie jednotlivých bádateľov, ale rovnako poznať i historické determinácie jej vývinu v druhej polovici 20. storočia. Objektívnejšie vysvetlenie tohto obdobia diskontinuity v spôsobe života podali až výskumy a publikova-

né príspevky z osemdesiatych rokov a po roku 1990. Rovnakú analýzu ešte čaká aj obdobie na prelome 20. a 21. storočia.

V kontexte historicko-politickej reality obdobia socializmu možno predpokladať, že reálne poznanie etnografov vtedy nezodpovedalo predstavám politických elít a bolo v tom čase neraz nepublikovateľné. Pre každé, nielen pre toto obdobie platí, že vedecký pracovník by mal interpretovať predmet svojho záujmu z pozícií hodnotového systému, ktorému verí. Je výsledkom nielen nadobudnutého vzdelania, ale aj poznania, ku ktorému dospel životnou skúsenosťou a z nej vyplývajúcou životnou filozofiou. Sloboda vedeckého bádania a interpretácie získaných poznatkov spočíva práve v tom, že vedec môže bez obmedzení vstúpiť do vedeckého diskurzu z pozícií svojho najlepšieho vnútorného presvedčenia – bez politických, ideologických a iných obmedzení.

Päťdesiate roky minulého storočia boli pre vývin vedeckého myslenia v spoločenských vedách nešťastné preto, že nedovolili interpretačnú vedeckú slobodu. Ba čo viac, boli horšie, lebo nedovolili vedcovi o sporných témach ani pomlčať. Požadovala sa jasná odpoveď v intenciách veľmi z vulgarizovaných predstáv vtedajších politických elít o marxistickej metodológii v spoločenských vedách.

Napriek tomu platí, že každý vedec je súčasťou nejakého sociálneho prostredia, ktoré podmieňuje jeho vnímanie aj interpretáciu sociálnej skutočnosti. Vlastne neexistuje „objektívny“ vedec. Výber faktov a ich interpretácia sú založené na jeho svetonázore, teoretických modeloch daného obdobia, vývinu vednej disciplíny, a často sú podmienené názormi dobovo určujúcich sociálnych skupín a osobností. Sú veľakrát konštruované a menia sa tak, ako sa mení reálny svet a vzťahy v ňom. Veď proces nazerania naň je vždy selektívny a bohatší o každý nový poznatok. Dokonca tomu istému vedcovi sa predmet jeho záujmu, keď ho vidí s väčším časovým odstupom, javí v inom svetle. Jeho poznanie sa zrelosťou a ďalším štúdiom premieňa na skúsenosť.

Vnímovému a kritickému čitateľovi etnografických monografií a príspevkov v odborných časopisoch, ak ich dokáže chápať v dobových historických a sociálnych súvislostiach, dávajú možnosť dozvedieť sa o realite, ktorá bola iná, ako je tá jeho. Môžu sa pre neho stať novou kultúrnou a historickou skúsenosťou.

Každé obdobie vývinu spoločnosti prináša svoje výzvy a limity. Platí to pre vedné disciplíny, vedecké inštitúcie, ako aj pre osobnosti, ktoré ich profilujú. Tá neopakovateľná konfigurácia individuálnych predpokladov vedcov, stavu ich vedných disciplín, ale aj spoločenských podmienok, v ktorých tvorili, určujú ich osobný prínos pri profilácii vývinu vedeckého poznania. Personálny obraz vedy je nielen jej výsledkom, ale aj predurčovateľom ďalšieho vývoja. Preto treba pripomínať prínos jednotlivých osobností, vedeckých kolektívov i celých inštitúcií do histórie vedy. Takýto prínos je nielen neodmysliteľným predpokladom formovania samotného vedného odboru, ale dáva mu aj potrebnú historickú kontinuitu. Len tak sa možno vydať na cestu k historickej objektivite, ako ju definoval filozof Adam Schaff: „Poznanie nadobúda podobu nekoneč-

ného procesu, v ňom sa na základe rôznych prístupov ku skutočnosti, ktoré chápeme z rôznych hľadísk, naše poznanie zdokonaľuje a zbierajú sa čiastkové pravdy. Tento proces vedie nielen k jednoduchému hromadeniu poznatkov, teda ku kvantitatívnym zmenám v našom poznaní, ale aj ku kvalitatívnej transformácii nášho videnia dejín“ (Le Goff, 2007).

Pri takto nastavených kritériách mala naša vedná disciplína, a stále i má, nezastupiteľné miesto v poznávaní dejín spôsobu života a kultúry všetkých etnických spoločností žijúcich na území Slovenska.

Obed na poli. Merník. Cího, 1950.

PRÍLOHY

Pre lepšiu predstavu o etnografickej hodnote prameňov originálnych textov osobností uvedených v tejto publikácii, vyberáme ukážky o materiálnej stránke tradičnej agrárnej kultúry – pestovaní obilia v dielach troch osobností: L. Bartholomeidesa, J. Čaploviča a D. G. Licharda.

Vo svojich *Notitiách* o Gemerskej stolici L. Bartholomeides veľmi podrobne opisuje v stati o poľnohospodárstve druhy pestovaných obilnín, plodín a spôsoby siatia. Hovorí o bránení, pri ktorom upozorňuje na rozdiel medzi bránením v oblastiach severných a južných. V súvislosti s orbou, ktorá sa tu robí dvakrát ročne, podáva dôležitú a na vtedajšiu literatúru výnimočný opis pluhov, ktoré boli na Gemeri zastúpené dvoma typmi, známymi ako *horník* a *roveník*: Pluhy, ktoré naši používajú sú dvojaké. Iné sa totiž používajú na svahoch, iné na rovinách. Ten druhý druh Slováci volajú *roveník*, prvý *horník*. Rozdiel spočíva v uchu (*auricula*), ktoré je na pluhu používanom na rovine nepohyblivé a ostáva upevnené na jednej strane, aby mohlo robiť brázdy na dve strany. Keď s takýmto pluhom chodí orač dookola, nech začne orať z ktoréhokoľvek kraja, skončí v prostriedku, ak začal v polovici poľa skončí na okrajoch. V poslednom prípade sa zdá, ako by sa pole zužovalo, zatiaľ čo v prvom rozširovalo. Iný druh pluhu sa používa na svahoch a vo vrchoch. Na ňom je ucho pohyblivé a môže sa upevniť raz na jednu, raz na druhú stranu. Orba sa ním totiž začína na zvažujúcom sa okraji poľa, všetky brázdy robí vedľa seba a zem vyvracia smerom nadol, preto sa ucho upevňuje raz na jednu, raz na druhú stranu. Samotná orba, čím je hlbšia, tým sa považuje za lepšiu. Pri žatevných prácach upozorňuje, že pšenica a raž sa kosí žatevnou kosou (*falx messoria*), jačmeň a ovos zase kosákom. Skosené obilie sa ukladá do *kríža* alebo do *bromádky*, maďarsky zvanej *csomó*. Pozoruhodný je i jeho údaj o mlátení: „Keď bolo obilia málo, mlátilo sa ručne a valcom (*manu et tribulo*), keď ho bolo viac, s koňmi alebo dobytkom. Vymlátené obilie sa uskladňuje v domoch alebo sýpkach, v dolných stoliciach zase v zbožných jamách (*scorobes*)“. Aký nástroj L. Bartholomeides myslel pod *tribulom*, presne nevieme. Jeho údaj však upozorňuje na možnosť výskytu neobvyklej techniky mlátenia pre túto oblasť.

Väčšiu pozornosť venoval Bartholomeides chovu hospodárskych zvierat, ktorý mal pre Gemer veľký význam. Zaujímavé sú hlavne tie, ktoré sa vzťahujú na rožný dobytok a chov oviec. V súvislosti s chovom dobytky poznamenáva, že spôsob, ktorému Nemci vravia *Stallfütterung*, je na Gemeri málo známy. Tí, ktorí ma-

jú mnoho dobytku, nechávajú ho von až do neskorej jesene a len za veľmi zlého počasia ho zahánajú do akýchsi prístreškov. Maštale, v ktorých je dobytok cez zimu, sú studené a zle vetrané. Uvádza aj, čím sa dobytok kŕmi, jeho ceny a choroby, ktoré sa najčastejšie vyskytujú. Tamojší chov oviec je reprezentovaný dvoma druhmi: domácim, ktorý sa chová na Hrone, okolo Štítnika, Betliara, Muráňa a v Malom Honte, a cudzím, ktorý sem priháňajú od Matry a spoza Tisy. Podrobnejšie opisuje výrobu syra. Uvádza slovenské pomenovanie pastierov (*valasy, ovčacy*) a nočného úkrytu pre ovce (*mraznica*). V súvislosti so strihaním oviec hovorí o cenách vlny a záverom o najčastejších chorobách (*metelica*).

Informácie J. Čaploviča naznačujú pri opisoch agrárnej kultúry i jej etnické aspekty. „V Uhorsku jestvujú vedľa seba dva hlavné druhy poľnohospodárskej výroby: ázijský a európsky. Prvý spôsob je vlastný ozajstným Maďarom, ale aj u národov, ktoré s nimi susedia a majú rovnaké pôdne podmienky. Druhý spôsob je bežný pri Slovákoch, Nemcoch, Chorvátach, ale aj u časti Maďarov. Medzi ľuďmi sú bežné hlavne jeho nižšie stupne, a to najmä v oblasti Karpát, ale aj smerom na juh od nich. Vyšší stupeň racionálneho hospodárenia nachádzame na mnohých malých a veľkých panských hospodárstvách, kde preberajú všetko, čo sa v cudzine v tomto smere vynašlo. Nejestvuje vari taký poľnohospodársky stroj, ktorý by nebol známy v Uhorsku a ktorý, keď ho vyskúšajú a vyhovuje, by nepoužívali na svojich majetkoch.

Medzi slovenským ľudom panuje trojpoľné hospodárenie, obilniny sa uchovávajú v stodolách alebo sýpkach, obilie sa nevydupáva, ale mláti cepmi a dobytok sa pestuje sčasti ustajnený, a preto majú aj dostatok hnojiva.

Maďar má rád široké a rozľahlé polia; Nemcovi stačí menej, ale svoju pôdu obrába dôkladnejšie, starostlivejšie zbiera úrodu a hospodárne ju uskladňuje. Slováč je podľa okolností schopný hospodáriť tak i onak. Rumun najradšej pasie dobytok a Rusíni by azda najlepšie vyhovovala rajská záhrada, v ktorej by mohol stále klčovať a vypaľovať lesy. Veľmi rád má žiaroviská, lebo tie pozemky nemusí, aby ich zlepšil, hnojiť ani usilovne trikrát preorať. Z nových žiarovísk, ktoré ešte nie sú vyčerpané, získa úrodu oveľa ľahšie.

Maďar pestuje pre seba pšenicu, pre ošípané kukuricu. Nemeč raž a zemiaky, Slováč ovos, jačmeň a zemiaky. Rumuni a Rusíni kukuricu aj pre seba aj pre ošípané. Cigán nepestuje celkom nič a Žid sa len zďaleka prizera a kupuje hotové výrobky.

Maďar obrába polia tak, aby mohol z úrody aj niečo predať, Slováč tak, aby mal chlieb aspoň pre seba, lebo podnebie mu nedovoľuje dopestovať zbožie aj na predaj. Nemeč sa usiluje o oboje. Rusín dopestuje toľko, aby mal z čoho piť u Ži-da pálenku, Srb a Rumun toľko, aby nezomreli hladom.

Spôsob počítania snopov v jednotlivých oblastiach je rôzny. Vo Zvolenskej župe dávajú do takzvaného kríža trinásť snopov, v Beregu osemnásť, v Nitrianskej župe a v Rábe dvadsať, v Honte dvadsaťdva.

Najvýznamnejšie obilniny, ktoré sa v krajine pestujú, sú tieto:

1. Zimná a jarná pšenica. V najsevernejšej časti Beregu, Ungu, Zemplína, Šariša, Spiša a Oravy sa oziminy nepestujú vôbec, alebo len veľmi málo a aj to na okolí niektorých banských miest. Výnimkou je Smolník a Boca, kde je taký ne-

dostatok obilia, že tam ani vrabca nevidíte. Všade inde v Uhorsku sa pšenica pestuje bežne.

2. Zimná a jarná raž. Pestuje sa najmä v horských oblastiach, ale ani zďaleka nestačí tamojšej spotrebe. Tento nedostatok vyrovnáva dolná časť krajiny.

3. Jačmeň sa rodí hlavne v chladnejších oblastiach. Robia z neho slad na pivo a pálenku, čoho sa na Slovensku mnoho vypije. Z jačmeňa robia aj krúpy a melie sa na múku.

4. Ovos sa tiež pestuje vo veľkom, a to v hornatých častiach takisto ako na úrodných nížinách. Na severe preto, lebo veria, že sa mu v zlej pôde dobre darí, na juhu ako krmovinu pre kone a dobytok.

5. Veľmi rozšírené je proso, ale len v teplejších oblastiach. Pohanku pestujú zasa v severných častiach krajiny.

6. Kukurica. Po Amerike, nevynímajúc ani Taliansko, nepestuje sa táto mimoriadna plodina hádam nikde tak často ako v Uhorsku. Nájdu sa aj takí Rumuni, Rusíni a Slovinci, ktorí ešte nechutnali obyčajný chlieb z obilia. Rusín pestuje kukuricu aj hore na severe, kde mu pre počasie len málokedy dozreje.

7. Ryža sa s veľkým úspechom pestovala už v 17. storočí, za tureckej nadvlády, a to na niekoľkých ostrovoch v Dunaji, pod prítokom Hrona. Po odchode Turkov jej pestovanie zaniklo. Za vlády Márie Terézie robil s jej pestovaním úspešné pokusy grécky kupec v Temešskej župe.

Krmoviny. Stále častejšie sa pestuje muhár (*panicum germanicum*), ďatelina a lucerna. Umelé pestovanie lúk sa zanedbáva, lebo je mnoho prirodzených a úrodných lúčnych plôch.

Zelenina. Najčastejšie sa pestuje kapusta, lebo kyslá kapusta s mäsom a masťou je obľúbeným jedlom v celom Uhorsku. Ostatné druhy kapusty pestujú hlavne Nemci. Mnoho je druhov repy a jej pestovanie je pomerne rozšírené. Biela repa sa zvykne nakrájať, dá sa vykvasiť a je sa varená namiesto kyslej kapusty. Aj krmná repa sa pestuje na mnohých miestach ako krmovina pre dobytok. V Prešove ju úspešne použil lekárnik Gertinger na výrobu cukru. V Turci je veľmi rozšírený jeden druh malej, sladkej repky.

S pestovaním zemiakov sa uhorský sever oboznámil cez Sliezko a Halič, južnejšie oblasti od nemeckých kolonistov a vojakov, a to až v polovici predchádzajúceho storočia. Spočiatku ich sadili a jedli len Slovania a Nemci, Maďari ich považovali za vhodné len ako krmovinu pre ošípané. Po viacerých neúrodných rokoch sa aj oni presvedčili o ich užitočnosti a začali ich pestovať aj ako potravinu pre vlastnú potrebu.

Vo veľkom sa zemiaky pestujú najmä na Orave, v Liptove a na Spiši. Obyvatelia Oravy žijú bezmála len na zemiakoch a majú niekoľko vynikajúcich druhov. Takzvané biele, inak svinské zemiaky sa rozmnožujú s obdivuhodnou rýchlosťou a nie je zriedkavosť, že ich hlúza dosiahne veľkosť detskej hlavy a váži poldruha až dva funty. V prostriedku je dutá a naplnená čistou vodou. Iný biely druh je *jakubka*, ktorá rastie tak rýchlo, že sa môže vyberať už na Jakuba, od čoho dostala aj meno. Najlepšia je červená *orauka*, ktorá sa najčastejšie používa ako jedlo pre ľudí. Také sú aj takzvané rožky, ktoré dostali meno tiež podľa tvaru.

Špargľa sa často pestuje v mnohých oblastiach, ako napríklad okolo Košíc a v mnohých vinohradoch. Vo veľkom sa pestujú aj uhorky a jedia sa s korením, octom, olejom, so smotanou alebo kysnuté a naložené v octe.

Cibuľu a cesnak pestujú Maďari a Slováci tiež vo veľkom tak isto, ako aj všetky ostatné záhradné rastliny.

Konope a ľan. Konope pestujú najmä v južných, ale aj severných župách, ako napríklad v Novohrade, vo Zvolene, v Honte, Šariši, Above, Zemplíne a podobne. Ľan sa pestuje hlavne na severe, ako na Spiši, Orave, v Líptove, Turci, kde tkajú obrovské množstvá jemného ľanového plátna a každý rok ho predávajú slovenským podomovým obchodníkom. Mnoho plátna tu vykupujú aj plátenníci z Oravy, Turca a Nitry, ktorí s ním kupčia po celej krajine, ba aj v zahraničí.

Šafrán pestujú v Tolnianskej, Biharskej, Nitrianskej a Trenčianskej župe, ale nie v dostatočnom množstve, a preto sa musí dovážať.

Chmeľ rastie divoko, ale pre pivovary sa pestuje na Spiši, vo Zvolene, na Orave, v Aráde, Beregu. Žiadalo by sa rozšíriť jeho pestovanie, lebo aj túto plodinu treba dovážať“ (Čaplovič 1975).

Informácie o tradičných formách agrárnej kultúry, ktoré sa dajú získať pozorným čítaním Lichardovho *Obzoru*, možno rozdeliť do týchto základných skupín:

- a) Lichard opisuje niektoré tradičné spôsoby hospodárenia, v snahe poukázať na niektoré chyby a nedostatky;
- b) vo svojich novinách propaguje osvedčené tradičné techniky;
- c) uverejňuje listy svojich dopisovateľov, z ktorých sa dá vyčítať mnoho miestnych zvláštností s presným datovaním, zánik alebo vznik mnohých kultúrnych javov.

SPÔSOB PRÍPRAVY PÔDY POD OSEV

Druhá polovica 19. storočia je obdobím, keď sa na slovenských dedinách objavujú prvé položelezné pluhy. O vtedy bežne používaných drevených pluhoch Lichard píše: „Srdce zabolí človeka, keď vidí po slovenských, obyčajne tvrdú hliňačku majúcich krajoch, nemotorný pluh s veľkou drevenou doskou na boku radlice, čoho následkom už pre náramné trenie tejto dosky o zeminu, poľutovania hodní ťahúni, nech sú to kone alebo voly, svoje sily dvojnásobne napínať musia, len aby pluh z miesta pohli.“ Táto „nedôvera obecného ľudu“, ako si Lichard zjednodušujúco vysvetľuje príčiny pretrvania takéhoto poľnohospodárskeho náradia, sa postupom času narúša. Čoraz častejšie sa ozývajú hlasy dopisovateľov *Obzoru*, že v ich obci sa začínajú používať nové pluhy. „U nás málo vidieť už dreveného pluhu“, píše A. H. Krčméry zo svojho pôsobiska. František Skyčák z Oravy odporúča „dvojité ruchadlo“ – obraciak, ktorý už šesť rokov používa. Položelezné pluhy, ktoré sa v tomto období čoraz viac začínajú zjavovať na slovenských poliach, sú väčšinou napodobneniny fabrických pluhov, ktoré vedeli zhotoviť aj niektorí šikovnejší dedinskí kováči. Ich výhodou bolo to, že boli cenové dostup-

né a miestny výrobca mohol vyhovieť aj niektorým špeciálnym želaniam zákazníka, ktoré vyplývali zo špecifických miestnych podmienok.

O takýchto majstroch píše do *Obzoru* Jozef Kmeť z Lubietovej, „kde ich spolumešťan Hrivnjak zhotovil viac železných pluhov, českému rúchadlu podobných, a síce v levnej cene 6–10 zlatých, ktoré podľa vôle oračovej plytšie alebo hlbšie, širšie alebo užšie zaberajú, spravovať sa dajú ľahko, a čo hlavná vec, sily príprežnej oveľa menej potrebujú od pluhov obyčajných. Tam, kde predtým bolo treba štvorku zapriať, vystačí s týmto pluhom dvojka, ba videli sme u nás aj s jedným koňom orať, čo predtým za nemožné považované bolo“.

Podobné správy prichádzali aj z Bošáckej doliny a z Rosiny, v ktorých dopisovatelia dokumentujú aj rýchlosť, s akou sa toto nové náradie u nich rozšírilo. V Bošáckej doline si „behom roka zabezpečil takýto pluh každý hospodár“. Podobne aj v Rosine si „behom piatich rokov každý, aj ten najchudobnejší roľník kúpil takýto pluh od miestnych výrobcov“.

V druhom ročníku svojho časopisu píše Lichard, „že nevie o tom, aby nejaký hospodár na Slovensku oral pole krížom, t. j. na šírku“. O dvanásť rokov neskôr je už tento spôsob orby známy a dopisovateľmi doložený.

„Medzi najzhubnejšie obyčaje na starobylom gazdovstve našom prislúcha zanedbávanie strniska. Žiadnej inej chyby hospodárskej sa nedrží ľud náš tak tvrdohlavo ako zanedbávania strniska. Veľká väčšina hospodárov nechá strnisko i po 8 týždňov nepoorané ležať, ba daktorí leňosi ho vôbec nezorú.“ V druhej polovici 19. storočia už nepatria tieto riadky celému Slovensku. Lichard sám dokladá, že v okolí Skalice sa strnisko zaorie hneď po skosení a zvezení úrody.

Valec bol jedným z poľnohospodárskych náradí, ktoré sa začínali používať až v tomto období. Objavil sa najprv na západnom Slovensku, a to okolo roku 1860. „V krajoch centrálneho Slovenska sa ale gazdovia naši nejakým spôsobom nechcú s ním spriatelieť.“ Valce, ktoré sa používali na západnom Slovensku, boli „z dubového dreva 6–8 palcov v priemere široké. Boli náležité vyhladené a na oboch koncoch stiahnuté železnými obručami a opatrené železnými čapmi, okolo ktorých sa valec točil v drevenom do kruhu zakrivenom držadle“. Niektorí hospodári mali aj kamenné valce, ktoré však pre svoju veľkú váhu neboli také rozšírené a obľúbené.

V druhej polovici 19. storočia sa na západnom Slovensku používali drevené brány so železnými zubami. Neboli však známe všetky práce, ktoré sa mohli týmto náradím robiť. Napr. vôbec sa nebránili lúky, na jar sa nepretrhávalo pšeničné pole a nepoužívali ich ani na polámanie tvrdej kôry na poli.

V jednom zo svojich článkov uvádza Lichard aj históriu bránenia. „Zo začiatku bránili roľníci haluzami, ktoré dodnes na mnohých miestach dolnozemskej roviny naše zastupujú.“

Rozpomienka na toto prvotné bránenie sa udržala vo výraze – zavláčiť. Prvá brána, ktorá nastúpila miesto zväzku konárov, bola našim pleteným plotom podobná. Výborne slúžila na mrvivej, tvrdých hrúd nemajúcej zemi.“

K príprave pôdy patrí aj hnojenie. Ako sa dozvedáme z článkov dopisovateľov a aj samého Licharda, nepoznali slovenskí roľníci v druhej polovici 19. storočia

iné hnojivo okrem maštalného. Z umelých hnojív bolo známe guáno, ktoré bolo pre malého a stredného roľníka drahé, takže jeho použitie je sporadické. Lichard vytyka slovenským roľníkom, „že vyjmúc hnoj maštalný, všetky ostatné od samej prírody nám podávané hnojivá, zanedbávajú“. Tým myslel aj nevyužívame tzv. zeleného hnojiva, „ktoré na Slovensku, výjmcu azda niektoré prípady, ešte k nevidaným a neslýchaným prácam hospodárskym patrí“.

Samo hospodárenie s maštalným hnojom bolo nedostatočné a neefektívne. Predovšetkým nízky stav počtu dobytky nedovoľoval obrábanie potrebného množstva, a to málo, čo sa podarilo získať, bolo často znehodnotené, „lebo roľníci nemajúc v zime inej práce pre seba a dobytku, vyvážali ho na pole, kde v malých kôpkach ostal až do jari ležať“. Jarné odmäky potom takto vyvezený hnoj čiastočne znehodnocovali, takže pôda bola vlastne vždy nedostatočne vyhnojená.

Je samozrejmé, že takéto podmienky museli udržiavať existujúce trojpoľné hospodárenie. „Slovenské poľnohospodárstvo druhej polovice 19. storočia bolo s nepatrnými výnimkami trojpoľné, t. j. celý podplužný chotár bol na tri polia rozdelený. V jednom poli sa siala ozimina, v druhom jarina, tretie pole na úhor padalo. Tento poriadok tu i tam ešte tak prísne zachovávali, že by miestna vrchnosť proti tomu zakročila, keď si niekto na pole pre jarinu vykázané chcel kapustu alebo zemiaky nasadiť.“ Len niektoré kraje Slovenska od tohto systému pomaly upúšťali. Tak napr. v okolí Skalice „nebolo v tom čase o zelenom úhore ani chýru ani slychu a čierny úhor bol tiež zriedkavosťou“.

SEJBA A PESTOVANIE OBILIA

Vďaka výhradám, ktoré mal D. G. Lichard proti tradičnému spôsobu sejby obilia, môžeme si urobiť predstavu, ako to s ňou vyzeralo v druhej polovici 19. storočia.

Základnou chybou, podľa Licharda, bolo to, že roľník nerobil nijaký výber osiva. Nedostatok iných zárobkových možností vtedajšej dediny nútil roľníka predávať jeho najkvalitnejšie obilie, a tak musel siať to, čo mu ostalo.

Ďalším charakteristickým znakom bolo, „že sa roľníci neorientovali konkrétnymi poveternostnými podmienkami, ale začiatok sejby obilia“, tak ako aj väčšina ostatných poľnohospodárskych prác, „bol určený niektorými menami v kalendári“. Lichard nazýva tento zvyk poverčivosťou, „lebo kalendár robia ľudia, ale počasie Pán Boh“.

V súvislosti so zavádzaním sejačiek upozorňuje Lichard ešte na jeden u slovenských roľníkov veľmi rozšírený názor, „že čím hustejšia sejba, tým bezpečnejšia bude úroda“. V tomto období už „obecný gazda začína uznávať prednosť sejby strojovým rozsievadlom, lebo vidí, že nielen tretinu semena zgazduje, ale aj obilie je čistejšie a nepoľahne“. Napriek tomu ostali sejačky ešte dlho výsadou veľkostatkárov a väčších gazdov.

Lichardovi dopisovatelia upozorňujú ešte na dve novoty, ktoré dovtedajšie poľnohospodárstvo nepoznalo. Dopisovateľ z Horných Strhár píše, že tamojší

gazdovia miesto zabránenia vysiate oziminy plytko zaorú. V okolí Skalice zase začali siať jačmeň do tzv. „jasienky“. Tak tu nazývajú pole, ktoré bolo na jeseň dvakrát zorané. Na jar sa doň rovno vysialo a zabránilo. „Tento spôsob jarného siatia si získal už mnoho priateľov odvolávajúcich sa hlavne nato, že pri sejbe do jasiienky sa celá zimná vlaha získava pre obilie.“

Ďalším problémom je striedanie siatych a sadených rastlín. „Je staroveký zlozvyk v gazdovstve našom“, píše Lichard, „že sa nestaráme o slušný pomer medzi obilím a krmom dobytčím. Sejeme na celom poli obilie, a tak sa často dožijeme, že ani pre vlastnú potrebu zbožia nemáme“. K vysileniu pôdy viedol aj druhý bežne používaný spôsob striedania – repy s obilím.

Ani to, čo Lichard nazýva „chotárnou premenou obilia“, nebolo na Slovensku známe a prenikalo sem veľmi ťažko. Na stránkach Obzoru sa síce objavujú skúsenosti niektorých dopisovateľov z pestovania takých obilovín ako bol ako bol kanadský ovos, ale veľmi ťažko možno z týchto správ usúdiť, nakoľko tieto nové odrody prenikali do vtedajšej slovenskej dediny, lebo všetci dopisovatelia ich pestovali len na skúšku.

V polovici 19. storočia sa na Slovensku skoro vôbec nepestovala jarná raž, ani ozimný jačmeň. Zato na celom Slovensku bola dobre známa tzv. polovina, t. j. spolu vysiatá raž so pšenicom.

Nedostatočné pestovanie krmovín v druhej polovici 19. storočia malo za následok chronický nedostatok krmu pre dobytok. Preto bolo zvykom dovoliť na jeseň spásať dobytku oziminy. V Tisovci ich dokonca aj kosili a zväžali ako seno. Pri takomto spásaní, ak bola mokrá pôda, narobil dobytok na poli jamky, v ktorých sa držala voda. Na takýchto miestach vymokli a pohnili korenky obilia. Ešte väčším nebezpečenstvom ako rožný dobytok boli pre oziminy ovce, ktoré ich dokázali vyžrať až po korenky.

ŽATVA

Žatevná práca sú vyvrcholením hospodárskeho roku. Je pri nich veľmi dôležitá, aby sa obilie začalo žať načas. Podobne ako pri sejbe, aj tu sa „roľníci orientovali podľa niektorých mien v kalendári a nie povahou poľa“. To, čo sa dnes na výskumoch bežne dozvedáme – skúšku zrelosti obilia prelomením zrnka na nechte palca, nebolo asi v druhej polovici 19. storočia ešte také známe, lebo Lichard veľmi propagoval tento spôsob svojim čitateľom. Obilie sa často nechávalo prezrieť na koreni. Lichard upozorňuje na tento zlozvyk, pretože prezretá obilie má väčšiu stratu na zrno a aj slama ako krmivo je menej hodnotná – „vypchá síce bachor hoväda, pritom ale pramálo záživných látok jeho telu dodať môže“.

Druhá polovica 19. storočia je obdobím, keď sa na žatie obilia okrem kosačky používali ešte aj srpy a pomaly začali na polia prenikať aj prvé kosačky. Lichard presne rozlišuje medzi srpom a kosákom. „Kosák je široký, končíšty, do polokruhu zahnutý, drevenou rukoväťou opatrený, v ostrí svojom hladký nôž, ale srp opravdivý má na svojom ostrí zúbky.“

Srp ako žací nástroj sa v tomto období udržal z niekoľkých dôvodov: mohli ním pracovať aj deti, straty na obilí boli podstatne menšie ako pri kosení a zožaté obilie bolo čistejšie. Pre malých roľníkov, najmä ak mužskí členovia rodiny odchádzali na žatevné práce, ostal srp najvhodnejším žacím nástrojom.

Práca kosou bola výhodnejšia pre svoju rýchlosť. Prvým spôsobom kosenia bolo pravdepodobne kosenie na riadky, lebo Lichard učil kosiť tak, aby sa pokosené obilie opieralo o nepokosené. Straty pri tomto spôsobe kosenia sú menšie a žnica môže obilie ľahko odoberať a robiť hrste. Používanie hrabiiek na kose bolo známe. Lichard však upozorňuje na novú úpravu kosiska pri kosení jačmeňa, ktorú západoslovenskí roľníci videli na Morave – oblúk s plachtou. Podľa Lichardových skúseností mal kosec za deň skosiť 1,5–3 merice ozimín (záviselo to od čistoty a stavu obilia). Srpom sa za 10 hodín mohlo zožať len 0,5 merice. Pri jarinách sa výkony trochu zvýšili – 4 merice kosou a 1,5 merice srpom.

Ukladanie poviazaného obilia do *krížov*, *mandelov*, *hríb* bolo na Slovensku rôzne. Okolo Skalice a na celom západnom Slovensku sa ukladalo do mandelov po 16 snopoch alebo do krížov po 13–15 snopoch. Okolo banských miest sa robili tzv. *hríby* z 9 snopov. Lichard vo svojom časopise učí roľníkov ukladať obilie ešte jedným spôsobom – do tzv. holštajnských kôpok. „Jeden silnejší snop sa postaví ríťovým na zem a okolo neho sa oprie 7–9 ďalších snopov, tiež klasmi hore. Kopa dostane *širák* – snop zviazaný trochu nižšie a klasmi dolu nasadený na ostatné snopy. Tento spôsob je vhodný hlavne v daždivom počasí. Tu ho uvádzame preto, že na západnom Slovensku sa udomácnil v priebehu druhej polovice 19. storočia.“

Pri viazaní a ukladaní snopov mal jeden chlap za 10 hodín urobiť dve merice. Povriesla sa počítali na západnom Slovensku na kopy po 60 kusoch. Dobrý viazač nakrútil za 10 hodín 10–12 kôp.

Žatevné práce si vyžadovali pomerne veľké sústredenie pracovných síl. Veľkostatky a väčší gazdovia si preto na toto obdobie najímali žencov, tzv. výžinkárov, ktorí pracovali za 10. časť zožatého obilia. Je zaujímavé, že drobní roľníci a bezzemkovia zo Záhoria chodili na tieto práce do Rakúska, zatiaľ čo obyvateľstvo z chudobnejších krajov Slovenska prichádzalo na žatevné práce sem. Neďaleko Viedne, vo Florisdorfe bol každý rok na Petra a Pavla veľký trh na žencov a žnice. Zámožnejší gazdovia tam chodili s vozmi, na ktorých si hneď odviezli potrebný počet zjednaných ľudí. Počas trvania žatevných prác, t. j. za 3–4 týždne, nocovali výžinkári po humnách a pracovali od svitú do mrku, aby mohli čo najviac vyžať.

Žatevné práce sa začínali bohoslužbami. „Ráno išli všetci gazdovia aj výžinkári, podľa vierovyznania do kostola, aby požiadali o pomoc Hospodinovu k týmto dôležitým prácam.“

MLATBA A USKLADŇOVANIE OBILIA

Z poľa sa obilie zviezlo do stodoly. V jednom zo svojich článkov Lichard opisuje túto dôležitú hospodársku stavbu. „Obyčajná stodola naša (na centrálnom Slovensku ju nazývajú humnom) pozostáva z dvoch hlavných častí, t. j. z pro-

strednej, na obe strany vrátami opatrenej čiastky budovy, kde sa rozprestierajú snopy k mlatbe, kde sa čistí namlátené obilie viatím. Druhá čiastka stodoly je *priehradník (štál)*, drevenou stenou odlúčený, veľkým otvorom od mlatebne opatrený, ináč na všetky strany uzavretý priestor, do ktorého sa ukladá obilie. Stodola má obyčajne dva stále, z každej strany mlatovne jeden, aby ozimné aj jarné obilie osobitne uložené by f mohlo. Stále nemajú dlažbu.“ Je zaujímavé, že pri opise Lichard nespomína *vymostiny*. Z ďalšieho jeho článku sa dá usudzovať, že nie každá stodola ich mala. Lichard v ňom doslova píše: „Ak stodola nemá vymostiny, tak sa majú mokré snopy uložiť do štálov.“

O samej tradičnej mlatbe cepami sa z jeho novín dozvedáme málo, vlastne len to, že jeden mlatec môže za deň vymlátiť 2–2,75 merice a 2,75–4 merice jarín. Pri gepli sa za deň vymlátilo 900–1000 snopov oziminy a 1500–2000 snopov jarín.

Podstatne viac miesta venuje Lichard *strojovým mlátidlám*, „ktoré sa v ostatnej dobe rozmáhajú po tuzemských hospodárstvách veľmi patrným spôsobom“. Cepy už aj u menších gazdov našich vy chodia z úžitku a ručné strojové mlátidlá hrkocú na všetky strany.“

Podobne to bolo na západnom Slovensku aj so *strojovými vejačkami*. „Čistenie zrna neponecháva sa lopate“, píše Lichard, „ale vyhotovuje sa strojovými mlátidlami – vlkmi. Patrnú rýchlosť tejto práce vedia už naši gazdovia oceniť“.

Napriek optimisticky naladeným Lichardovým článkom zaostávalo Slovensko v zavádzaní poľnohospodárskych strojov za ostatnými oblasťami krajiny. Roku 1872 bolo v celej krajine 1832 parných mláťačiek. Z toho na Slovensko pripadali tri. Jedna bola v Turci, jedna vo Zvolene a jedna na Spiši. V Skalici boli tri mláťačky poháňané konskou silou.

Kým na iných úsekoch poľnohospodárstva považoval Lichard za potrebné usmerňovať roľníkov k posledným skúsenostiam vedy, pri uskladňovaní obilia sa uspokojuje skôr so skúsenosťami nadobudnutými dlhoročnou tradíciou. Vo svojich článkoch rozlišuje tri základné možnosti uskladnenia obilia: a) v jamách, b) v drevených *škrichoch*, c) na kope v sypárni alebo na povale.

Uskladňovanie v jamách pochádza podľa neho od dolnozemskejch hospodárov, ktorí si tento spôsob vymysleli pre nedostatok surovín na budovanie hospodárskych stavieb. „Tento obyčaj začína zapúšťať korene aj na mnohých stranách Slovenska, menovite v gemerskej, hontianskej a novohradskej stolici.“

Jama na uskladňovanie obilia musí spĺňať nasledujúce požiadavky, aby bola skladovacím priestorom pre obilie, prípadne zemiaky: a) musí byť suchá, b) na vyvýšenom mieste, c) najlepšie, ak je v hlinitej pôde, d) musí mať podobu hrušky, aby mala dosť vzduchu, e) treba ju vypáliť a obložiť suchou slamou, f) naplnenú jamu treba zakryť slamou a kôpkou hlíny.

Pri skladovaní obilia v drevených *škrichoch* je dôležité, aby boli postavené na suchom mieste s prístupom vzduchu. Za najlepší materiál na ich zhotovovanie sa považovalo dubové drevo.

Pri uskladňovaní obilia na kopách sa predovšetkým dbalo, aby uskladnené obilie bolo suché (Slavkovský, 2011).

LITERATÚRA

- APÁTHY, Š. – HYČKO, J., 1960: Výstava slovenská dedina kedysi a dnes v SNM. In: *Sborník Slovenského národného múzea XLVI – LIV*, s. 199 – 203.
- ARATÓ, E., 1953: K hospodárskym dejinám Slovenska od roku 1849 – 1900. In: *Historický časopis* 1, s. 229 – 278, s. 431 – 504.
- BARANOVIČ, Š., 1992: Ján Geryk (1892 – 1978). In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXVI*, Etnografia 33, s. 11 – 21.
- BAUMAN, Z., 2002: *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- BEDNÁRIK, R., 1938: Národopisná výstava. In: *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, XXIX, č. 1 – 2, s. 18 – 27.
- BEDNÁRIK, R., 1957: Krištof Chorvát (1872 – 1897). In: *Slovenský národopis*, 5, s. 125 – 134.
- BENEŠ, B., 1968: Petr Bogatyriov a strukturalizmus. In: *Český lid*, 55, s. 193 – 206.
- BENEŠ, B., 2000: „Hodnotové interference člověk – společnost – lidová tradice. In: *Tradičná kultúra a generácie*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, s. 78 – 101.
- BENŽA, M. – SLAVKOVSKÝ, P., 1983: *Pamiatky pre budúcnosť. Ľudové staviteľstvo na Slovensku a jeho ochrana*. Bratislava: ERPO.
- BENŽA, M., 1998: *PhDr. Ján Mjartan, DrSc. (1902 – 1996). Personálna bibliografia*. Martin: Matica slovenská.
- BENŽA, M., 2002: Vedecko-výskumná činnosť SNM – EM v Martine v 2. polovici 20. storočia. In: *Zborník Slovenského národného múzea XCVI – Etnografia* 43, s. 97 – 110.
- BENŽA, M., 2003: Ako vznikala expozícia Človek a odev. In: *Etnologické rozpravy*, 1, s. 44 – 57.
- BOKES, F., 1963: Podiel Matice slovenskej na rozvíjaní vedy na Slovensku. In: *Matica slovenská v našich dejinách*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 76 – 84.
- BOURDIEU, P., 1998: *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- BOTÍK, J., 2007: *Etnická história Slovenska*. Bratislava: Vydavateľstvo LÚČ.
- BURLASOVÁ, S., 1964: K problémom genézy, funkcie a štýlu ľudovej piesne s družstevnou tematikou. In: *Slovenský národopis*, 12, č.1, s. 3 – 67.
- ČAPLOVIČ, J., 1975: *O Slovensku a Slovákoch*. Zostavila, poznámky a doslov napísala V. Urbanová. Bratislava: Tatran.
- ČAPLOVIČ, J., 1997: *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Z rukopisu preložil, poznámky a doslov napísal R. Brtňan. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Československá vlastivěda, *díl II. Člověk*. Praha 1933.
- Československá vlastivěda, *díl III. Lidová kultura*. Praha: Orbis 1968.
- Dejiny Európy*, 1992: Ed. F. Delouche. Bratislava: Mladé letá.
- Dejiny Slovenska V. (1918 – 1945)*, 1985: Ed. S. Cambel. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- Dejiny hmotné kultúry I. II.*, 1985: Ed. J. Petráň. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- DZUBÁKOVÁ, M., 1976: Ku genéze slovenskej folkloristiky. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- Encyklopédia Slovenska I. – VI.*, 1977 – 1982. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1, 2.*, 1995: Vedúci autorského kolektívu J. Botík a P. Slavkovský. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV – NÚ SAV.
- FERKLOVÁ, D., 2003: Koncepcia a prínos národopisných expozícií SNM – EU zo 70. rokov 20. storočia. In: *Etnologické rozpravy*, 1, s. 66 – 74.
- FILOVÁ, B., 1960: K niektorým aktuálnym metodologickým otázkam národopisnej vedy. In: *Slovenský národopis*, 8, č. 2, s. 177 – 185.
- FILOVÁ, B., 1990: O etnografickom výskume spoločenských skupín. In: *Slovenský národopis*, 38, č. 1 – 2, s. 8 – 12.
- FOJTÍK, K., 1965: Problémy a metódy národopisného výskumu priemyslového mäs-

- ta a oblasti. In: *Slovenský národopis*, 13, č. 4, s. 413 – 430.
- FROLEC, V., 1978: Čtvrtstoletí časopisu Slovenský národopis. In: *Slovenský národopis*, 26, č. 1, s. 3 – 38.
- FROLEC, V., 1992: Kulturní prostor střední a jihovýchodní Evropy: dimenze lidové kultury. In: *Ethnologia Europae Centralis*, Brno, s. 11 – 23.
- GAZDÍKOVÁ, A., 1987: Sto rokov od výstavy výšiviek v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea* LXXXI, *Etnografia* 28, s. 293 – 297.
- GOSIOROVSKÝ, M., 1963: Socialistická kultúrna revolúcia a Matica slovenská. In: *Matica slovenská v našich dejinách*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 406 – 421.
- HALMOVÁ, M., 1993: Dejiny zbierkotvornej činnosti Muzeálnej slovenskej spoločnosti a Slovenského národného múzea. In: *Zborník Slovenského národného múzea* LXXXVII – *Etnografia* 34, s. 51 – 55.
- HALMOVÁ, M., 1995: František Richard Oswald. In: *Zborník Slovenského národného múzea* LXXXIX – *Etnografia* 36, s. 151 – 152.
- HANAKOVIČ, Š., 1969: *Muzeálna slovenská spoločnosť, rozbor publikačnej činnosti v Sborníku a Časopise MSS*. Martin : Muzeologický kabinet pri SNM a Matica slovenská.
- HANAKOVIČ, Š., 1993: MSS, vznik, zameranie a rozbor činnosti. In: *Múzeum* XXXVII, č. 2, s. 2 – 9.
- HAPÁK, J. – MÉSÁROŠ, J., 1992: Hospodársky vývin Slovenska v období nástupu kapitalizmu 1850 – 1867. In: *Dejiny Slovenska* III. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 111 – 207.
- HOLEC, R., 1991: *Polnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV.
- HOLEC, R., 2004: Veda na Slovensku a prijímanie nových vedeckých teórií. In: *Slovensko v 20. storočí, prvý zväzok: Na začiatku storočia 1901 – 1914*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 215 – 220.
- HLÓŠKOVÁ, H., 2009: *Príspevky k dejinám folkloristiky na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- HORÁK, J., 1933: Národopis československý. Přehledný nástin. In: *Československá vlastivěda, II. Člověk*. Praha.
- HORVÁTH, P., 1963: *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV.
- HORVÁTH, S., 1992: Ciele, snahy a realita budovania Múzea slovenskej dediny v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea* LXXXVI, *Etnografia* 33, s. 29 – 57.
- HORVÁTHOVÁ, E., 1973: Hlavné smery a činnosť Národopisného ústavu SAV od založenia Slovenskej akadémie vied. In: *Slovenský národopis*, 21, č. 2, s. 169 – 181.
- HORVÁTHOVÁ, E., 1989: *Úvod do etnografie a folkloristiky*. Bratislava : Univerzita Komenského.
- JANČÁŘ, J., 2006: Vědecký národopis a společenská praxe. In: *Od lidové písně k evropské etnologii*. Eds. J. Pospíšilová – J. Nosková. Brno : Etnologický ústav AV ČR.
- JANŠAK, Š., 1932 : *Slovensko v dobe uhorského feudalizmu; Hospodárske pomery od r. 1514 do r. 1848*. Bratislava : Čs.zemedel. múzeum.
- JASENÁK, L., 1991: Andrej Kmeť – osudy a snaženia. In: *Zborník Slovenského národného múzea* LXXXV, *Etnografia* 32, s. 13 – 29.
- JASENÁK, L., 1993: Založenie Muzeálnej slovenskej spoločnosti vo svetle vzájomnej korešpondencie Andreja Kmeťa a Pavla Križku. In: *Zborník Slovenského národného múzea* LXXXVII, *Etnografia* 34, s. 25 – 38.
- JASENÁK, L., 1995: Karol Anton Medvecký. In: *Zborník Slovenského národného múzea* LXXXIX – *Etnografia* 36, s. 156 – 158.
- KAMENEC, I., 1988 : Slovenský kultúrny front v revolúcii. In: *Dejiny Slovenska* VI. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 197 – 206.
- KAMENEC, I., 2004: Hlavné trendy vývoja slovenskej kultúry v kontexte spoločenského a politického života za predmníchovskej republiky. In: *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 445 – 461.
- KANOVSÝ, M., 1997: Na margo k dejinám slovenskej etnológie. In: *Slovenský národopis*, 45, č. 2, s. 151 – 160.
- KILIÁNOVÁ, G., POPELKOVÁ, K., VRZGULOVÁ, M., ZAJONC, J., 2001: Slovensko a Slováci v diele „Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom“. In: *Slovenský národopis*, 49, s. 5 – 31.
- KILIÁNOVÁ, G., 2002 : Etnológia na Slovensku na prahu 21. storočia. Reflexie a trendy. In: *Slovenský národopis*, 50, č. 3 – 4, s. 277 – 291.
- KIRIPOLSKÁ, A., 2003: Múzeum slovenskej dediny (národopisná expozícia SNM – EM v prírode). In: *Etnologické rozpravy*, 1, s. 117 – 125.
- KLEMENTIS, E., 1970: *Účasť Matice slovenskej na národopisnom a folkloristickom výskume Slovenska*. Martin : Matica slovenská.

- KMEŤ, A., 1875 : *Hospodár na Slovensku*. Martin : Matica slovenská.
- KOVÁČ, D., 1986: Literatúra. In: *Dejiny Slovenska IV*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 382 – 386.
- KRÁLIKOVÁ, E., 2003: Z dejín expozícií Slovenského národného múzea v Martine. In: *Etnologické rozpravy*, 1, s. 9 – 22.
- KRÁLIKOVÁ, E. 2003(b): Významné medziny spolupráce českých a slovenských bádateľov koncom 19. a začiatkom 20. storočia. „Rodom Čech, duchom Slovák...“. In: *Zborník Slovenského národného múzea XCVII, Etnografia* 44, s. 25 – 34.
- KRÁLIKOVÁ, E., 1995: Dejiny Slovenského národného múzea (cieľ, problémy, výsledky). In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXIX – Etnografia* 36, s. 12 – 17.
- KRÁLIKOVÁ, E. – MINTÁLOVÁ, Z., 1997: Edičná a publikačná činnosť MSS a SNM do roku 1961. In: *Zborník Slovenského národného múzea XCI, Etnografia* 38, s. 27 – 38.
- KRÁLIKOVÁ E., 1998: Vzťah Muzeálnej slovenskej spoločnosti a Slovenského národného múzea k využitiu prvej účelovej budovy SNM v Turčianskom Sv. Martine (K 90. výročiu sprístupnenia expozícií v prvej budove SNM). In: *Zborník Slovenského národného múzea XCII, Etnografia* 39, s. 27 – 41.
- KRÁLIKOVÁ, E., 2002: Slovenská muzeálna spoločnosť. In: *Načo je národu Dom... Martin : Divadlo Slovenského národného povstania*, s. 73 – 77.
- KRČMÉRY, Š., 1921: Matica slovenská. In: *Letopis Matice slovenskej*, XIII, zošit I, s. 87.
- KREKOVICOVÁ, E., 1998: Na margo k dejinám slovenskej etnológie. In: *Slovenský národopis*, 46, č. 1. s. 75 – 79.
- KRIŽKO, P., 1891: Tkáčstvo. In: *Slovenské pohľady*, s. 534.
- KRIŠTEK, I., 1989: Výstavy a expozície Slovenského národného múzea – Etnografického ústavu v Martine s tematikou socialistické výstavby poľnohospodárstva na Slovensku. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXIII, Etnografia* 30, s. 55 – 73.
- KRIŠTEK, I., 2003: Spomienky na to, ako sme tvorili národopisné expozície SNM – EU. In: *Etnologické rozpravy*, 1, s. 33 – 43.
- LANGER, J., 2005 (a): Budúcnosť časopisu *Ethnologia Europae Centralis*. In: *Slovenský národopis*, 53, č. 3, s. 338 – 340.
- LANGER, J., 2005 (b): *Evropská muzea v přírodě*. Praha : Baset.
- LANGER, J., 2010: *Lidové stavby v Evropě*. Praha : Grada Publishing.
- LE GOFF, J., 2007: *Paměť a dějiny*. Praha : Nakladatelství ARGO.
- Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech. Moravy a Slezska*. 2007, 1. svazek, ed. Brouček, Št. a Jeřábek, R., Praha : MLADÁ FRONTA.
- LIPTÁK, L., 1999: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV.
- Malá československá encyklopedie* 1 – 6. 1984 – 1987. Praha : Academia.
- LEŠČÁK, M., 1991: Horizonty súčasného slovenského národopisu (od etnológie cez etnografiu, ľudovedu, národopis k etnológii). In: *Múzeum*, č. 2, s. 1 – 5.
- LEŠČÁK, M., 1992: K štyridsiatemu výročiu založenia časopisu Slovenský národopis. In: *Slovenský národopis*, 40, č. 4, s. 355 – 358.
- LEŠČÁK, M. 1996 (ed.): *K dejinám slovenskej folkloristiky*. Bratislava : Univerzita Komenského.
- MARÁKY, P., 1998: Slovenské národné múzeum (1893 – 1998) – 105 rokov budovania národnej identity. In: *Zborník Slovenského národného múzea XCII, Etnografia* 39, s. 5 – 6.
- MARÁKY, P., 2002: Múzejníctvo a národný dom. In: *Načo je národu Dom... Martin : Divadlo Slovenského národného povstania*, s. 62 – 64.
- MARÁKY, P., 2003: Slovenské národné múzeum – odkiaľ?, kam?. In: *Zborník Slovenského národného múzea XCVII, Etnografia* 44, s. 9 – 13.
- MAŤOVČÍK, G., 2002: Zakladajúce osobnosti Národného domu. In: *Načo je národu Dom... Martin : Divadlo Slovenského národného povstania*, s. 26 – 28.
- MATULA, V., 1963: Z počiatkov slovenského múzejníctva (Sto rokov od založenia múzea Matice slovenskej). In: *Zborník SNM LVII, Etnografia*, 4, s. 7 – 26.
- MEDVECKÝ, K., 1924: *Andrej Kmeť*. Martin
- MELICHERČÍK, A., 1943: Slovenský folklór. In: *Slovenská vlastiveda II*. Bratislava.
- MELICHERČÍK, A., 1950: Československá etnografia a niektoré jej úlohy pri výstavbe socializmu. In: *Národopisný sborník Slovenskej akadémie vied a mení*, IX, s. 25 – 36.
- MELICHERČÍK, A., 1952: Sovietska etnografia – náš vzor. In: *Národopisný sborník Slovenskej akadémie vied a mení*, X, s. 5 – 23.
- MELICHERČÍK, A., 1959 (a): *Pavol Dobšinský. Portrét života a dielo*. Bratislava.
- MELICHERČÍK, A., 1959(b): *Slovenský folklór. Chrestomatia*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MÉSÁROŠ, J., 1963: Historické determiná-

- cie slovenského národného hnutia a jeho kultúrnych snažení v období matičnom. In: *Matica slovenská v našich dejinách*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 9 – 20.
- MĚSÁROŠ, J., 1992: Matica slovenská a slovenské osvetové a vedecké úsilie. In: *Dejiny Slovenska III*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 588 – 596.
- MĚSÁROŠ, J., 1992: Kultúrne pomery Slovákov v období Bachovho režimu. In: *Dejiny Slovenska III*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 244 – 261.
- MEŠŠA, M., 2005: Problematika etnomuzeológie v päťdesiatich ročníkoch časopisu Slovenský národopis. In: *Slovenský národopis*, 53, č. 1, s. 56 – 78.
- MICHÁLEK, J., 1957: Náhlady a spolupráca P. J. Šafarika a J. Kollára v oblasti ľudovej slovesnosti. In: *Slovenský národopis*, 5, s. 453 – 490.
- MICHÁLEK, J., 1963: Aktivita Matice slovenskej na úseku národopisu. In: *Matica slovenská v našich dejinách*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 261 – 268.
- MICHÁLEK, J., 1975: Ľudová kultúra. Predhovor. In: *Slovensko. Ľud – II. časť*. Bratislava: Obzor, s. 733 – 739.
- MICHÁLEK, J., 1980: Sovietska etnografia a štúdium ľudovej kultúry u nás. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXIV, Etnografia 21*, s. 7 – 16.
- MICHÁLEK, J., 1987: Štvrtstoročnica Zborníka Slovenského národného múzea – Etnografia. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXI, Etnografia 28*, s. 31 – 43.
- MICHÁLEK, J., 1998: *Dejiny etnografie a folkloristiky (Postavy, diela, inštitúcie)*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského.
- MJARTAN, J., 1951: Práca sovietskych etnografických múzeí. In: *Národopisný zborník Slovenskej akadémie vied a umení, X*, s. 351 – 360.
- MJARTAN, J., 1952: Niektoré otázky národopisného výskumu družstevnej dediny. In: *Národopisný zborník Slovenskej akadémie vied a umení, XI*, s. 5 – 17.
- MJARTAN, J., 1953: Prvý výskum ľudovej kultúry na družstevnej dedine. In: *Slovenský národopis*, I, s. 253 – 261.
- MJARTAN, J., 1955: Jubileum česko-slovenskej spolupráce v národopise. In: *Slovenský národopis*, 3, s. 450 – 460.
- MJARTAN, J., 2006: Z minulosti Národopisného ústavu SAV (Úvod napísal a do tlače pripravil Peter Slavkovský). In: *Etnologické rozpravy*, č. 2, s. 214 – 257.
- MORAVCOVÁ, M., 2006: Politický národopis v pojetí Lubora Niederla a Karla Chotka. In: *Od lidové písně k evropské etnologii*. Eds. J. Pospíšilová – J. Nosková. Brno: Etnologický ústav AV ČR.
- MORAVČIKOVÁ, D., 2010: *Vidiecké obce v podmienkach transformácie*. Nitra: SPU.
- MRUŠKOVIČ, Š., 1974: Ideové a vedecko-muzeologické koncepcie národopisných múzeí v prírode na Slovensku. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXVIII, Etnografia 15*, s. 219 – 236.
- MRUŠKOVIČ, Š., 1979: *Etnografická muzeológia. Vznik a vývoj muzeálneho hnutia na Slovensku vo vzťahu k českým krajinám do roku 1945*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- MRUŠKOVIČ, Š., 1996: Zborník SNM – Etnografia – zrkadlo činnosti Slovenského národného múzea a národopisného múzejníctva. In: *Zborník Slovenského národného múzea XC, Etnografia 37*, s. 11 – 33.
- MRUŠKOVIČ, Š., 1998: Slovenské národné múzeum v Martine po poštátnení (1949 – 1951). In: *Zborník Slovenského národného múzea XCII, Etnografia 39*, s. 9 – 26.
- MRUŠKOVIČ, Š., 2003: Generálna prestavba stálych expozícií SNM v Martine (zrod a vývoj jej realizácie). In: *Etnologické rozpravy*, č. 1, s. 23 – 32.
- MRUŠKOVIČ, Š., 2003b: Slovensko-česká spolupráca vo vedecko-výskumnej a múzejno-expozičnej oblasti, zameranej na ľudové stavitelstvo, tradičnú kultúru bývania a výstavbu Múzea slovenskej dediny v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea XCVII, Etnografia 44*, s. 146 – 153.
- Múzejníctvo a zberateľstvo na Slovensku. Biografický slovník*. SNM, Zväz múzeí na Slovensku, 2004.
- MÜNZ, T., 1961: *Filozofia slovenského osvietenstva*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- PARENÍČKA, P.: 2002: Spoločensko-politický život Slovákov a Národný dom. In: *Na čo je národu Dom...* Martin: Divadlo Slovenského národného povstania, s. 29 – 34.
- PASIJAR, Š., 1953: *D. G. Lichard šíriteľ vzdelanosti a pokroku*. Martin.
- PASTIERIKOVÁ, M., 1997: História edície Fontés v Slovenskom národnom múzeu. In: *Zborník Slovenského národného múzea XCI, Etnografia 38*, s. 39 – 44.
- PASTIERIKOVÁ, M., 2010: Tematické zameranie novej expozície SNM – Etnografického múzea. In: *Zborník Slovenského národného múzea CIV, Etnografia 51*, s. 39 – 44.

- PIŠŮT, M. – MIŠIANIK, J., 1962: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : Osveta.
- PIŠŮTOVÁ, I., 1970: Pavol Sochán (1862 – 1941). In: *Vlastivedný časopis*, 19, č. 4, s. 169 – 174.
- PODOBA, J., 2006: MKKKB: jeden pohľad na úspešnú medzinárodnú vedeckú organizáciu, ktorá neskončila dobre. In: *Etnologické rozpravy*, XIII, č.1, s. 95 – 102.
- PODOLÁK, J., 1952: Druhá celoštátna konferencia etnografov v Prahe. In: *Národopisný zborník Slovenskej akadémie vied a umení*, XI, s. 365 – 381.
- PODOLÁK, J., 1953: Národopisná činnosť Muzeálnej slovenskej spoločnosti. In: *Slovenský národopis*, 1, s. 23 – 51.
- PODOLÁK, J., 1955: Desať rokov slovenského národopisu (1945 – 1955). In: *Slovenský národopis*, 3, č. 4, s. 421 – 450.
- PODOLÁK, J., 1955: K doterajším výsledkom národopisného výskumu družstevnej dediny na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, 3, č. 2, s. 268 – 277.
- PODOLÁK, J., 1956: Desať rokov slovenského národopisu (1945 – 1955). In: *Slovenský národopis*, 4, s. 421 – 447.
- PODOLÁK, J., 1958: Andrej Kmeť (k 50. výročiu smrti). In: *Slovenský národopis*, 6, s. 337 – 346.
- PODOLÁK, J., 1965: Pestovanie poľnohospodárskych plodín a chov hospodárskych zvierat na Slovensku od polovice 19. do polovice 20. storočia. In: *Agrikultúra*, 4, s. 29 – 77.
- PODOLÁK, J., 1969: Poľnohospodárstvo a pastierstvo. In: *Horehornie. Kultúra a spôsob života ľudu*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 15 – 173.
- PODOLÁK, J., 1970: Národopisná výstava československá a Slovensko. In: *Slovenský národopis*, 18, s. 585 – 594.
- PODOLÁK, J., 1985: Muzeálna slovenská spoločnosť a jej miesto v národných dejinách. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXIX – Etnografia* 26, s. 13 – 34.
- PODOLÁK, J., 1989: Poľnohospodárstvo na Slovensku ako predmet etnografického výskumu. In: *Zborník Slovenského národného múzea*, 83, *Etnografia* 30, s. 13 – 54.
- PODOLÁK, J., 1998: Obnovenie Národopisného zborníka Matice slovenskej. In: *Národopisný zborník*, 12, s. 7 – 9.
- PODOLÁK, J., 2003: Etnológia na Slovensku v 20. storočí – Etapy jej vývoja. In: *Ethnologia Actualis Slovaca*, 3, s. 9 – 58.
- PODOLÁK, J., 2008: *Tradičné poľnohospodárstvo na Slovensku*. Bratislava : ASCO art&science.
- PODRIMAVSKÝ, M., 1986: Osveta a tlač. In: *Dejiny Slovenska* IV. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 376 – 386.
- PODRIMAVSKÝ, M., 1992: Veda, osveta. In: *Dejiny Slovenska* III. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 751 – 756.
- POSPÍŠIL, L., 1997: Nezávislé myšlení veda a civilizace. In: *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 3, *Studia Ethnographica*, 10, s. 13 – 17.
- POTAPOV, L. P., 1952: Hlavné otázky etnografickej expozície v sovietskych múzeách. In: *Národopisný zborník Slovenskej akadémie vied a umení*, X, s. 341 – 350.
- PRANDA, A., 1978: Tradičné a súčasné aspekty hodnotenia vzťahu človeka k práci na slovenskej dedine. In: *Slovenský národopis*, 26, s. 235 – 249.
- PRANDA, A., 1983: Socializácia dediny a zmeny jej myslenia. In: *Socializace vesnice a proměny lidové kultury* II. Ed. V. Frolec. Uherské Hradiště, s. 35 – 44.
- PRAŽÁK, V., 1947: Úkoly a organizácie slovenského národopisu v prítomné dobe. In: *Národopisný zborník*, VIII. č. 1, s. 1 – 21.
- REBRO, K., 1968: Agrárne reformy v habsburskej monarchii od začiatku 18. storočia do roku 1848 s osobitným zreteľom na Slovensko. In: *Historické štúdie* 13, s. 5 – 28.
- ROŠKO, R., 2000: *Slovensko na konci tisícročia*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV.
- RYBECKÝ, M., 1966: Úsilie A. Kmeťa o organizovanie slovenského vedeckého života. In: *Múzeum*, 11, č. 4.
- RYBECKÝ, M., 1983: *Muzeálna slovenská spoločnosť a jej miesto v národnej kultúre (príspevok k dejinám slovenského múzejníctva)*. Martin : Vydavateľstvo Osveta.
- SABOV, P., 2002: Osudy zbierok Národného domu. In: *Načo je národu Dom...* Martin : Divadlo Slovenského národného povstania, s. 58 – 61.
- SASINEK, F., 1885: Všimajme si etnografie. In: *Národné noviny*, 16, č. 90.
- SOCHÁN, P., 1891: Návod na zbieranie etnografického materiálu Slovenska. In: *Národné noviny*, č. 48, 49, 50.
- SLAVKOVSKÝ, P., 1973: Niektoré etnografické aspekty v diele D. G. Licharda. In: *Slovenský národopis*, 21, s. 103 – 114.
- SLAVKOVSKÝ, P., 1989/a: Vzťah roľník – pôda ako problém kultúrnej tradície. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXIII, Etnografia* 30, s. 75 – 86.
- SLAVKOVSKÝ, P., 1989/b: Roľnícka rodina na Slovensku ako sociálna skupina. In: *Vlastivedný časopis* XXXVIII, s. 76 – 80.

- SLAVKOVSKÝ, P., 2005: Životné stratégie ľudí späťých s poľnohospodárskou prvovýrobou na Slovensku v 20. a 21. storočí. In: *Slovenský národopis*, 53, č. 2, s. 119 – 133.
- SLAVKOVSKÝ, P., 2006: Vedecké syntézy druhej polovice 20. storočia – výzvy i limity (Etnografický atlas Slovenska, Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry). In: *Etnologické rozpravy*, č.1, s. 16 – 29.
- SLAVKOVSKÝ, P., 2009: *Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV.
- SLAVKOVSKÝ, P., 2011: *Svet roľníka. Agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického výskumu*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV.
- Slovensko. Lud – II. časť*. 1975: Ed. B. Filová. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor.
- Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*. 2000: Ed. R. Stoličná. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Slovenský biografický slovník*. 1986. Martin : Matica slovenská.
- SOCHÁŇ, P., 1930: *Starobylé zvyky slovenských roľníkov pri poľnej práci*. Bratislava : Slobodné učenie sedliacke.
- ŠRÁMKOVÁ, M., 2003: *Slovenská folkloristika v padesáti ročníkoch Slovenského národopisu*. In: *Slovenský národopis*, 51, č. 2, s. 215 – 228.
- ŠTEFÁNEK, A., 1944: *Základy sociografie Slovenska*. Bratislava : SAVU.
- STRELEC, K., 1990: Múzeum národného domu v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXIV, Etnografia* 31, s. 13 – 24.
- STRELEC, K., 1991: Z histórie expozícií Slovenského národného múzea v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXV, Etnografia* 32, s. 67 – 97.
- ŠVECOVÁ, S., 1990: Tri razy o tradícii. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica, 1/1990. In: *Studia Ethnographica* VI., s. 9 – 18.
- ŠVECOVÁ, S., 1997: Rodina a dedina. In: *Tradiácie roľníckej rodiny*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 50 – 60.
- TIBENSKÝ, J., 1954: *Juraj Fándly. Výber z diela*. Bratislava.
- TIBENSKÝ, J. – URBANCOVÁ, V., 2003: *Slovensko očami Európy 900 – 1850*. Bratislava : Vydavateľstvo Academic Electronic Press.
- TOFFLER, A. – TOFFLEROVÁ, H., 1996: *Utváranie novej civilizácie. Politika Tretej vlny*. Bratislava : Vydavateľstvo OPEN WINDOWS.
- TURZOVÁ, M., 2003: Obdobie, na ktoré rada spomínam. In: *Etnologické rozpravy*, 1, s. 58 – 65.
- UHEREK, Z., 2004 : Slovenský národopis v minulých padesáti rokoch v kontextu evropských oborových periodík. In: *Slovenský národopis*, 52, č. 1, s. 53 – 64.
- URBANCOVÁ, V., 1970: *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV.
- URBANCOVÁ, V., 1983: Konceptia dejín slovenskej etnografie. In: *Slovenský národopis*, 31, č. 1., s. 57 – 76.
- URBANCOVÁ, V., 1987: *Slovenská etnografia v 19. storočí. Vývoj názorov na slovenský ľud*. Martin : Matica slovenská.
- URBANCOVÁ, V., 1992: O význame osobnosti pre disciplínu. In: *Národopisné informácie*, č. 1, s. 63 – 67.
- VALACH, J., 1991: Andrej Kmeť vo fondoch Matice slovenskej. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXV, Etnografia* 32, s. 45 – 66.
- VÁLKA, M., 2010 : Biografický slovník evropské etnológie v kontextu české a slovenské oborové lexikografie. In: *Etnologické rozpravy*, 1 – 2, s. 98 – 107.
- VANOVIČOVÁ, Z., 2000: Rozhovor s Milanom Leščákom pri príležitosti jeho šesťdesiatky. In: *Slovenský národopis*, 48, č. 3 – 4, s. 323 – 333.
- VOIGT, V., 2003: 50 rokov Slovenského národopisu. In: *Slovenský národopis*, 51, č. 3., s. 396 – 404.
- WAI DACHER, F., 1999: *Príručka všeobecnej muzeológie*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Národné múzejné centrum.
- WALLERSTEIN, I., 1998: *Kam směřují sociální vědy*. Praha : Sociologické nakladatelství.

SLOVAK ETHNOGRAPHY

(A Compendium of the History of this Scientific Field of Study)

(Abstract)

Ethnography in Slovakia could not come into existence before the problems with which it concerned itself. Together with its development, interest in its history as a scientific subject came about naturally too. More concerted attention on the study of ethnography in Slovakia is linked to searching for the answer to the question of when interest in the way of life and culture of the popular classes grew into systematic research with a defined object and subject for its epistemological interest. Without this, it is impossible to define any scientific subject. To understand the origins of ethnography and its continued existence in Slovakia, we must know what motivated this interest, as well as the causal associations which determined ethnography during its evolution. This publication is an overview of the development of a scientific interest in the question of the way of life and culture of the population of Slovakia: its material, social and spiritual contexts. It is not only an inventory of the works of scientists as individuals or in teams, but also of the challenges and limits which the social situation in Slovakia created in the historical period under scrutiny.

In order to illustrate as best possible these historical determinants, the author has divided the monograph into four periods of time. Each of these in its own way provided motivation for contemporary members of the Slovak intelligentsia to take an interest in the way of life and culture of the popular classes:

1. Slovakia at the end of the eighteenth century and in the nineteenth century – from Romanticism to positivism.
2. Slovakia at the end of the nineteenth century and in the first half of the twentieth century – from Positivism to historical materialism
3. Slovakia in the second half of the twentieth century. The Socialist way of life in Slovakia – ethnographic reflexion
4. From ethnography to ethnology and cultural anthropology.

The last chapter deals in an encyclopaedic way with the institutions and scientists who made an important contribution from the end of the eighteenth century to the first half of the twentieth century to the development of ethnography as a science.

Each period of development of society brings with it its challenges and limits. This also applies to scientific subjects, scientific institutions as well as the people who shape them. This unique configuration of the individual backgrounds of scientists, the condition of their scientific disciplines as well as the social conditions under which they worked determine their personal contribution in shaping the development of scientific knowledge. The human side of science is not only its result, but also the precursor to further development. This is why the contribution of individuals, scientific teams and whole institutions to the history of science must be remembered. This contribution is not only an inherent condition for shaping the scientific subject itself, but also provides it with the necessary historical continuity.

The history of one's own scientific discipline is not exclusively a historical category. The roots of our society are encoded within it. We reach out for them so as to understand better the values created and to search innovatively for their new meaning for the current stage of development of the scientific discipline. This publication tries to provide the user with information on the development of scientific interest in this aspect of Slovakia's cultural history.

V EDÍCI ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE DOTERAZ VYŠLO

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 1

Folklore in the Identification Processes of Society. Kiliánová, G. – Krekovičová, E. (ed.). Ústav etnológie SAV, Bratislava 1994.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 2

Soňa Burlasová: Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzähllieder. Zväzok 1, I., II., III.A – III.C. E. Krekovičová (ed.) Ústav etnológie SAV, Vydavateľstvo VEDA, Bratislava 1998.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 3

Soňa Burlasová: Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzähllieder. Zväzok 2, III.D, E., IV. – VI.. E. Krekovičová (ed.) Ústav etnológie SAV, Vydavateľstvo VEDA, Bratislava 1998.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 4

Soňa Burlasová: Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzähllieder. Zväzok 3, VII. – XI. E. Krekovičová (ed.) Ústav etnológie SAV, Vydavateľstvo VEDA, Bratislava 1998.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 5

Identita etnických spoločností. Výsledky etnologických výskumov. O. Kiliánová (ed.). Ústav etnológie SAV, Bratislava 1998.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 6

Dekoratívny prejav – tradícia a súčasnosť. Ústav etnológie SAV, Vydavateľstvo VEDA, Bratislava 1998.
Zostavovatelia: Oľga Danglová a Juraj Zajonc.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 7

Identity of Ethnic Groups and Communities. The Results of Slovak Ethnological Research. G. Kiliánová – E. Riečanská (ed.). Ústav etnológie SAV, SAP – Slovak Academic Press, spol. s. r. o. Bratislava 2000.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 8

Traditional Culture as a Part of the Cultural Heritage of Europe. The Presence and Perspective of Folklore and Folkloristics. Z. Profantová (ed.). Ústav etnológie SAV, Tomáš Písecký – ARM 333, Bratislava 2003.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 9

Ethnology in Slovakia at the Beginning of the 21st Century: Reflections and Trends.

G. Kiliánová, K. Köstlin, R. Stoličná (eds.). Etnologické štúdie 9 and Veröffentlichungen Europäische Ethnologie 24.
Ústav etnológie SAV and Institut Für Europäische Ethnologie, Universität Wien, Bratislava-Wien 2004.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 10

Slavistická folkloristika na rázcestí.

Z. Profantová (ed.)

Ústav etnológie SAV, Tomáš Písecký – ARM 333, Bratislava 2003.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 11

Religiozita a medzikonfesionálne vzťahy v lokálnom spoločenstve.

Z. Beňušková.

Ústav etnológie SAV, Bratislava vo vydavateľstve MERKUR. Bratislava 2004.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 12

Folklór v kontextoch. Zborník príspevkov k jubileu Doc. PhDr. Ľubice Droppovej, CSc. Hlôšková, H. (ed.)

Ústav etnológie SAV – Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FFUK – Národopisná spoločnosť Slovenska Bratislava 2005.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 13

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 I., II. Zuzana Profantová.

Ústav etnológie SAV – Ústav pamäti národa – ARM 333 Bratislava 2005.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 14

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 III. Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy. Zuzana Profantová (ed.)

Ústav etnológie SAV, Bratislava 2007.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 15

Od folklórneho textu ku kontextu. Venované pamiatke PhDr. Márie Kosovej, CSc. Eva Krekovičová – Jana Pospíšilová (eds.).

Ústav etnológie SAV Bratislava – Etnologický ústav AV ČR Brno, Bratislava 2006.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 16

Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe.

Peter Slavkovský

Ústav etnológie SAV, Bratislava 2009.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 17

Svet roľníka. Agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického výskumu.

Peter Slavkovský

Ústav etnológie SAV, Bratislava 2011.

PETER
SLAVKOVSKÝ

Slovenská etnografia

(kompendium dejín vedného odboru)

Vydala a vytlačila VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
v Bratislave roku 2012 ako svoju 3963 publikáciu. Počet strán 120.

Zodpovedná redaktorka:
Mgr. Ľubica Suballyová, PhD.

Návrh obálky a grafický dizajn:
Eva Kovačevičová-Fudala

ISBN 978-80-224-1279-7
www.veda.sav.sk

Etnografia na Slovensku nemohla vzniknúť skôr ako problémy, ktorými sa zaoberala. S jej vývojom sa celkom prirodzene rodil i záujem o jej dejiny ako vednej disciplíny. Sústredenejšia pozornosť pri štúdiu dejín etnografie na Slovensku súvisí s hľadáním odpovede na otázku, kedy záujem o spôsob života a kultúru ľudových vrstiev prerástol do systematického bádania s definovaným objektom a predmetom jej gnozeologického záujmu. Bez toho nie je možné vymedziť žiadnu spoločenskovednú disciplínu. Pre pochopenie vzniku etnografie i jej ďalšej existencie na Slovensku je potrebné poznať motivácie, ktoré tento záujem vyvolali, i kauzálne súvislosti, ktoré etnografiu počas jej trvania determinovali. Publikácia je prehľadom vývinu vedeckého záujmu o problematiku spôsobu života a kultúry obyvateľov Slovenska – jej materiálnych, sociálnych i duchovných kontextov. Nechce byť však len súpisom prác vedeckých osobností a kolektívov, ale i výziev a limitov, ktoré im spoločenská situácia na Slovensku v sledovanom historickom období vytvorila.

PETER SLAVKOVSKÝ

ISBN 978-80-224-1279-7

9 788022 412797